

GERIAUSIŲ
RAŠTO DARBŲ

ALMANA- CHAS

2021-2022 m.

GERIAUSIŲ
RAŠTO DARBŲ

ALMANA-
CHAS

—
2021–2022 *m.*

VILNIAUS
UNIVERSITETO
LEIDYKLA

2023

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto Studentų mokslinė draugija (VU TSPMI SMD) džiaugiasi galėdama pristatyti 2021–2022 m. geriausių rašto darbų almanachą. Kartu su instituto bendruomene bei *Corp! RePublica* nariais tęsiame seną draugijos tradiciją surinkti geriausius įvairių TSPMI dėstomų dalykų rašto darbus ir juos publikuoti. Rašto darbai atrinkti padedant akademikams, dėšiusiems studijų dalykus, ir aktyviems VU TSPMI SMD bei *Corp! RePublica* nariams. Almanacho tikslas – viešinti kokybiškiausius ir kūrybingiausius rašto darbus, parengtus per akademinį metus. Neabejojame, kad dėmesio verti rašto darbai per almanachą pasieks platesnes skaitytojų gretas.

Almanachui rašto darbų rekomendacijas pateikę dėstytojai:

Prof. dr. <i>Natalija Arlauskaitė</i>	Doc. dr. <i>Nerija Putinaitė</i>
Prof. dr. <i>Alvydas Jokubaitis</i>	Doc. dr. <i>Deividas Šlekys</i>
Prof. dr. <i>Ramūnas Vilpišauskas</i>	Doc. dr. <i>Inga Vinogradnaitė</i>
Doc. dr. <i>Justinas Dementavičius</i>	Dr. <i>Gintas Karalius</i>
Doc. dr. <i>Liutauras Gudžinskas</i>	Dr. <i>Ieva Petronytė-Urbonavičienė</i>
Doc. dr. <i>Algimantas Jankauskas</i>	<i>Augustė Dementavičienė</i>
Doc. dr. <i>Mažvydas Jastramskis</i>	<i>Vaida Pukinaitė</i>

Almanachą rengę VU TSPMI bendruomenės nariai:

<i>Elžbieta Žutautaitė</i>	<i>Gytis Oškėlis</i>
<i>Benas Putrimas</i>	<i>Ona Rinkevičiūtė</i>
<i>Skirmantė Sakalauskaitė</i>	<i>Augustė Stanelytė</i>
<i>Laurynas Solovjovas</i>	<i>Milda Ščiğlaitė</i>
<i>Ieva Venskutonytė</i>	<i>Nikita Ščiupakov</i>
<i>Ignas Bernotas</i>	<i>Emilija Turbaitė</i>
<i>Vestina Gudeliauskaitė</i>	<i>Greta Valtaitė</i>
<i>Saulius Jonikas</i>	

Taip pat dėkojame *Giedrei Kaminskaitei-Salters*, *Vytautui Beniušui*, *Aleksandrai Ketterienei* ir VU SA TSPMI, prisidėjusiems prie almanacho išleidimo.

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

ISSN 1822-5195

© Vilniaus universitetas, 2023

TURINYS

BAKALAURO DALYKŲ DARBAI

Juta Nalivaikaitė. Radikalios dešinės iškilimas Lenkijoje:
ar šalyje yra prielaidos „Polexit“? / 5

Greta Gudauskaitė, Greta Latvėnaitė, Justas Šimanskas. Kaip
Šalčininkų ir Pabradės gyventojai priima prorusišką
dezinformaciją apie COVID-19 pandemiją internetinėje
erdvėje? Konteksto ir skirtumų analizė / 25

Skirmantė Sakalauskaitė. Konstruojant žmogaus ir
tautos dialogą: individo ir bendruomenės santykis
Vytauto Kavolio mintyje / 45

*Vilius Bilota, Mindaugas Kezys, Leonard Petrov, Elžbieta
Rasimavičiūtė, Deimena Šalaševičiūtė*. Hanoverio galvosūkis
arba britų kontinentinė politika / 59

Austėja Grabauskaitė. Skaitmeninis panoptikonas:
savistabos programėlių analizė remiantis M. Foucault / 83

Gabija Būtaitė. Roberto Spaemanno asmens samprata / 97

*Elijas Augustas Kavaliauskas, Rokas Linkevičius,
Kristupas Neniškis, Lukas Rimkevičius, Austėja Pūraitė,
Nikita Ščiupakov*. Nemokamo viešojo transporto politikos
(ne)įgyvendinimas Baltijos valstybių sostinėse:
Talino ir Vilniaus atvejai / 113

*Vestina Gudeliauskaitė, Ignė Pargaliauskaitė, Aistė Ragaliauskaitė,
Odeta Katarskytė, Emilija Latakaitė, Emilija Molytė*.
XVII Lietuvos Respublikos Vyriausybės alkoholio kontrolės
įstatymo pakeitimo vertinimas / 155

Dorota Sokolovska. La France, c'est l'Europe? Prancūziškosios ir europietiškosios tapatybių sąveika aukštųjų mokyklų diskurse / 173

MAGISTRO DALYKŲ DARBAI

Ingrida Burnajeva-Jouffrin. Lukiškių kalėjimo 2.0 konversija hipertikrovėje: Disneilendo paralelė / 191

Inga Juodelytė. Laiškas iš Unabomberio: artėjančios katastrofos politinės išdavos / 204

Annamaria Cantore. Baltic States' policies with respect to China – the three sister countries speaking in different voices / 221

Radikalios dešinės iškilimas Lenkijoje: ar šalyje yra prielaidos „Polexit“?

Juta Nalivaikaitė

ĮVADAS

Pastaruosius šešerius metus Europos politinėje arenoje vyrauja įtampa tarp Europos Sąjungos ir Lenkijos. Konflikto užuomazgos siekia 2015 m., kai po parlamento rinkimų daugumą įgijusi Lenkijos radikalios dešinės partija „Teisė ir teisingumas“ (lenk. *Prawo i Sprawiedliwość*, toliau – PiS) sulaukė Europos Komisijos kritikos dėl iškart po rinkimų imtos vykdyti teismų sistemos reformos. Ši įtampa ypač paastrėjo 2021 m., kai Europos Sąjungos Teisingumo Teismas (toliau – ESTT) nustatė, kad Lenkija pažeidė Europos Sąjungos teisę, o Lenkijos Konstitucinis Tribunolas savo ruožtu Lenkijos Konstituciją pripažino viršesne už ES teisę. Po šio sprendimo tiek Lenkijos, tiek tarptautinėje žiniasklaidoje imta vis garsiau diskutuoti apie „Polexit“ – Lenkijos pasitraukimo iš ES galimybę. Nors Lenkijos prezidentas Andrzej Duda griežtai neigia „Polexit“ sakydamas, kad „terminas *Polexit* yra viešųjų ryšių produktas, sugalvotas Lenkijos opozicijos tam, kad gąsdintų Lenkijos visuomenę“¹, vyriausybės politika ir šalies lyderių retorika ES atžvilgiu (pavyzdžiui, prezidentas A. Duda kaltina ES sutarčių

1 Ewelina Mokrzecka, „Lenkijos prezidento interviu LRT: Europos Komisija pavertė Varšuvą mušamu berniuku“, LRT, 2021. <<https://www.lrt.lt/naujienos/pasaulyje/6/1523822/lenkijos-prezidento-interviu-lrt-europos-komisija-paverte-varsberniuku>> [Žiūrėta 2021 11 02]

laužymu bei kišimusi į Lenkijos vidaus politikos reikalus²) suteikia pagrindo manyti, jog vis dėlto gali būti Lenkijos pasitraukimo iš bendrijos prielaidų.

Šio darbo tikslas – analizuoti radikalios dešinės jėgų politinę veiklą Lenkijoje bei šalies politinę situaciją santykyje su ES ir, atliekant lyginamąją analizę, nustatyti, ar Lenkijoje esama svarių prielaidų „Polexit“ procesui įvykti. Pirmoje darbo dalyje apžvelgiama teorija apie radikalią dešinę, analizuojamos jai populiarėti Lenkijoje palankios prielaidos. Antra darbo dalis apims Lenkijos politinės realybės 2015–2021 metais ir jos politinių sprendimų konfliktiškumo ES kontekste analizę; nagrinėjamas ir kol kas vienintelis pasitraukimo iš ES atvejis „Brexit“. Trečioje darbo dalyje Lenkijos politinė situacija analizuojama remiantis Jungtinę Karalystę į „Brexit“ atvedusiomis priežastimis: ieškant panašių politinių tendencijų siekiama išvelgti, ar šalyje yra svarių prielaidų pasitraukti iš ES.

1. RADIKALI DEŠINĖ EUROPOJE XX a. PAB. – XXI a.

1.1. Radikalios dešinės partijų populiarumo priežastys

Radikalios populistinės dešinės partijų šeima Europoje yra nauja, palyginti su klasikinėmis partijų šeimomis. Nepaisant šio naujumo, radikali dešinė sugeba sutelkti reikšmingą dalį rinkėjų (pvz., Prancūzijos „Nacionalinis sambūris“ (RN), Vokietijos „Alternatyva Vokietijai“ (AfD), Austrijos „Laisvės partija“ (FPÖ)) ir, anot Cas Mudde, yra vienintelė sėkminga iš visų naujų partijų šeimų Europoje³. Tokios sėkmės priežastys akademinėje literatūroje dažnai analizuoja-

2 *Ibid.*

3 Cas Mudde, *Populist Radical Right Parties in Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 1–3.

mos nagrinėjant paklausos (elektorato) ir pasiūlos (politinių partijų) veiksmus.

Radikalios dešinės partijų paklausos veiksniai įprastai sietini su elektorato nusivylimu politika arba konkrečiais jos aspektais. F. Molso ir J. Jetten⁴ įvardijamas tokio nusivylimo priežastis būtų galima suskirstyti į tris kategorijas: (1) ekonominiai veiksniai, (2) priešinimasis imigracijai ir (3) kultūriniai aspektai. Ekonominiai veiksniai apima finansinį nepriteklių ir didėjančių pajamų nelygybę. Kita priežastis – priešiškus imigracijai – sietina tiek su minėtu ekonominiu aspektu (baiminamasi dėl finansinės naštos išlaikant prieglobsčio prašytojus, nuogaustaujama, kad atvykėliai užims darbo vietas), tiek su saugumo klausimais (pabrėžiama potenciali atvykėlių nusikalstamumo ir terorizmo grėsmė). Kultūrinė kategorija ir radikalėjantis monokultūrizmas apima subjektyvią baimę dėl tautiškumo nykimo (angl. *cultural anxiety*) ir neigiamą kultūrinį atsaką (angl. *cultural backlash*), atsirandantį kaip reakcija į sparčius kultūrinius pokyčius – įprastai jis būdingas vyresnės ir konservatyvesnės kartos atstovams, kurie jaučiasi kultūriškai atskirti liberalėjančios visuomenės ir globalizacijos kontekste⁵. Antra ir trečia priežastys lemia ir euroskeptiškų pažiūrų bendrijos šalyse suaktyvėjimą, kurį galima matyti iš didėjančio prieš Europos integraciją pasisakančių partijų (minėtos RN, AfD, FPÖ, PiS) palaikymo. Tad radikalios dešinės partijų populiarumo priežastys iš elektorato pusės tam tikrais aspektais sutampa, bet nėra visiškai tapačios.

Nagrinėdami pasiūlos veiksmus turėtume analizuoti strategijas, kuriomis partijos pritraukia rinkėjus. C. Mudde išskiria radikalios dešinės partijų keliamų probleminių klausimų trejy-

4 Frank Mols ir Jolanda Jetten, „Understanding support for populist radical right parties: toward a model that captures both demand-and supply-side factors“. *Frontiers in Communication* 5 (2020), 84–88.

5 *Ibid.*

bę: korupcija, imigracija, saugumas⁶ – šie aspektai iš esmės kelia nerimą ir šios partijų šeimos elektoratui. Probleminiai klausimai glaudžiai susiję su strateginiu partijos savęs pozicionavimu – radikali dešinės partijos yra linkusios išnaudoti tuščias ideologines elektorato nišas ir strategiškai save pozicijuoti prieš pagrindines (angl. *mainstream*) partijas⁷. Kita vertus, jei laisvos nišos nėra, tokios partijos pasižymi gebėjimu susikurti sau naują: tai padaroma remiantis įtikinama retorika ir kasdienes problemas pateikiant kaip egzistencines grėsmes⁸. Kalbant apie nišų išnaudojimą svarbu akcentuoti dar vieną radikaliai dešinei būdingą bruožą – problemų „pasisavinimą“ (angl. *issue ownership*), kuris ypač ryškus imigracijos klausimu: įtikinusios rinkėjus, kad turi didesnę nei kitos partijos kompetenciją kovoti su esama ar potencialia imigracijos grėsme, šios šeimos partijos laimi daugiau balsų⁹. Be to, didelę reikšmę kiekvienoje politinėje kampanijoje turi komunikacija su elektoratu. Mokslinėje literatūroje ši partijų šeima neretai apibūdinama kaip „radikali populistinė dešinė“, tad akivaizdu, kad vienas iš būdingiausių jos bruožų – populistinė retorika. C. Mudde populizmą apibrėžia kaip „ploną“ ideologiją, kuriai būdingas ryškus „tautos“ ir „elito“ antagonizmas, visuomenės homogenizavimas ir bendros tautos valios (*volonté general*) akcentavimas¹⁰. Populizmo kaip „plonos“ ideologijos apibrėžimas iš esmės koreliuoja su minėtu probleminių klausimų pasisavinimu, kuris indikuoja, kad šios partijų šeimos ideologija gan siaura. Tad iš pasiūlos veiksmų galime matyti, kad radikali dešinė neturi itin daug idėjų – ideologija apima mažai klausimų; tai leidžia lanksčiau reaguoti ir prisitaikyti

6 Cas Mudde, „The populist radical right: A pathological normalcy“. *West European Politics* 33, No. 6 (2010), 1179.

7 *Ibid.*, 1180.

8 Mols ir Jetten, *Understanding support for*, 88–89.

9 Mudde, *Populist Radical Right Parties*, 241–242.

10 Cas Mudde ir Cristóbal Rovira Kaltwasser, *Populism: A very short introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2017), 6.

prie elektorato nuotaikų, tokiu būdu, tikėtina, į savo pusę patraukti daugiau rinkėjų.

1.2. Radikalios dešinės iškilimo Lenkijoje prielaidos

Analizuojant radikalios dešinės pažiūrų iškilimą Lenkijoje, visų pirma vertėtų nagrinėti ne konkrečios partijos sėkmę, bet žvelgti į platesnį politinį, kultūrinį, socialinį kontekstą – teigiama, jog būtent šie aspektai sudarė palankias sąlygas šiems jėgoms sustiprėti šalyje¹¹. Natūralu, kad tokių pažiūrų išplitimas šalyje turi glaudų ryšį su pilietine visuomene – būtent taip, analizuojant radikalios dešinės akcentuojamų klausimų ir Lenkijos pilietinės visuomenės požiūrio tais pačiais aspektais ryšį, galima apčiuopti prielaidas, sudariusias sąlygas radikalčiai dešinei iškilti Lenkijoje.

Remiantis D. Płateko ir P. Płucienniczako tyrimo duomenimis, 1989–2013 m. radikalūs dešinieji Lenkijoje įvairiomis formomis (tiesioginė konfrontacija, demonstracijos, teisiniai veiksmai, pvz., bylų kėlimas) puolė: (a) įsitvirtinusių (angl. *established*) politikus – dažniausiai valdančiuosius, (b) tarptautines institucijas bei (c) seksualines ir etnines mažumas¹². Šių veiksmų koreliacija su Lenkijos visuomenės požiūriu analogiškais aspektais matoma iš „Pasaulio vertybių tyrimo“ (angl. *World Values Survey*) duomenų bazėje pateikiamos statistikos.

- 11 Andrea LP Pirro, „Populist radical right parties in Central and Eastern Europe: The different context and issues of the prophets of the patria“. *Government and Opposition* 49, No. 4 (2014), 603–604.
- 12 Daniel Płatek ir Piotr Płucienniczak, „Mobilizing on the extreme right in Poland: Marginalization, institutionalization and radicalization“. *Civil Society Revisited: Lessons from Poland* (2017), 288–289, 295, 307–309.

1 LENTELĖ. Lenkijos visuomenės požiūris problemineis klausimais, reprezentatyvi apklausa* (World Values Survey duomenys¹³), proc.

	1995– 1998 m. (3 tyrimo banga)	2005– 2009 m. (5 tyrimo banga)	2010– 2014 m. (6 tyrimo banga)	2017– 2020 m. (7 tyrimo banga)
Nepasitikti politinėmis partijomis**	75	85,4	86,2	84,2
Nepasitikti ES**	-	46,9	52,8	47,6
Griežtai nepa- teisina homo- seksualumo***	58,5	46,6	42,5	44,2

* 4 tyrimo bangos duomenys neįtraukti, nes tuo laikotarpiu Lenkija nebuvo tirta – duomenų nėra.

** pateikiami duomenys apima visiškai nepasitikinčius ir nelabai pasitikinčius respondentus.

*** pateikiami duomenys apima „never justifiable“ (niekada nepateisinama) atsakymą pasirinkusius respondentus.

Analizuojant D. Płateko ir P. Płucienniczako tyrimo išvadų ir iš lentelėje pateiktų duomenų išryškėjančių tendencijų koreliaciją galima daryti kelias išvadas. Visų pirma aukšti nepasitikėjimo politinėmis partijomis rodikliai leidžia išvesti dvi radikaliai dešinei iškilti palankias prielaidas: pirma – nusivylimas esamais politikais (kaip minėta 1.1 skyriuje, tai skatina rinkėjus radikalėti) ir antra – tikėtina, kad visuomenės akyse Lenkijos radikalių dešiniųjų piuolimas prieš įsitvirtinusius politikus buvo vertinamas labiau palankiai. Maždaug pusės respondentų nepasitikėjimas ES taip pat formuoja palankią ideologinę erdvę migracijos, saugumo klausimus ir skep-

13 World Values Survey, „Online data analysis“, World Values Survey, 2021. <<https://www.worldvaluessurvey.org/WVSOnline.jsp>> [Žiūrėta 2021 11 09]

ticizmą tarptautinėms institucijoms pabrėžiančiai radikaliai dešinei. Galiausiai, neigiamas Lenkijos radikalių dešiniųjų diskursas dėl seksualinių mažumų atliepia beveik pusės respondentų griežtą poziciją tuo pačiu klausimu. Be to, D. Płateko ir P. Płucienniczako tyrimo išvadose akcentuojama, jog radikali dešinė savo diskursą nuolat taikė prie vyraujančių politinių, kultūrinių ir socioekonominių sąlygų šalyje¹⁴ – tai rodo, kad radikali dešinė turinys Lenkijoje vis dėlto atspindėjo didelės visuomenės dalies nuotaikas.

Apibendrinant 1.1 skyriuje nagrinėtą teoriją apie radikalią dešinę, D. Płateko ir P. Płucienniczako tyrimo apie Lenkiją išvadas ir iš *World Values Survey* duomenų bazės duomenų išryškėjančias tendencijas galima teigti, kad radikali dešinė turinys Lenkijoje (kaip pasiūlos veiksnys) atitinka reikšmingos visuomenės dalies pažiūras (paklausos veiksnys) ir tokiu būdu sukuria radikaliai dešinei palankią ideologinę nišą Lenkijos politiniame lauke.

2. RADIKALI DEŠINĖ IR EUROSKEPTIKAI KAIP IŠŠŪKIS EUROPOS SĄJUNGOS INTEGRALUMUI

2.1. Lenkijos politinių sprendimų konfliktiškumas Europos Sąjungos kontekste

Ankstesnėje dalyje aptarus bendras tendencijas, leidusias sustiprėti radikali dešinės jėgoms Lenkijoje, šiame skyriuje koncentruojamasi į PiS partijos atvejį ir jos vykdomą politiką nuo atėjimo į valdžią iki šių dienų. 2015 m. PiS laimėjus ir prezidento, ir parlamento rinkimus, visose svarbiausiose Lenkijos vidaus ir užsienio politiką formuojančiose institucijose įsitvirtino radikali dešinės politikai. Tai buvo pirmas kartas nuo 1989 m., kai Lenkijos parlamente nebuvo jokių kairiųjų jėgų ir visą politinę darbotvarkę ėmė kontroliuoti

14 Płatek ir Płucienniczak, *Mobilizing on the extreme*, 309.

antisistemine (angl. *anti-establishment*), prokatalikiška, nacionalistinė ir į šeimą kaip fundamentalią vertybę orientuota (angl. *familialist*) partija¹⁵. Partijos propaguojamos vertybės ir jų atspindėjimas politikoje iš esmės nesutampa ir tam tikrais aspektais netgi prieštarauja liberalioms ES vertybėms (oficialiai ES deklaruojamos šios: žmogaus orumas, laisvė, demokratija, lygybė, teisinė valstybė, žmogaus teisės¹⁶) ir veikimo principams – ilgalaikėje perspektyvoje tai vis labiau aštrina Varšuvos ir Briuselio konfliktą.

Ryšiausias konfliktas tarp Lenkijos ir ES lyderių kyla dėl Lenkijos teisinės sistemos veikimo. Konfliktas prasidėjo po 2015 m. rinkimų, kai buvo priimtos protestų bangą šalyje sukėlusios teismų sistemos reformos. Specialia pataisa valdantieji (PiS) į Konstitucinį Tribunalą skyrė penkis naujus savo teisėjus¹⁷. Taip pat priėmė įstatymą, kuriuo sumažintas teisėjų pensinis amžius – tokiu būdu iš Aukščiausiojo teismo pašalinta keletas teisėjų, kurie buvo pareiškę ketinimą priešintis PiS politikai. Vėliau pakeistas teisėjų skiriančios Nacionalinės teismų tarybos (lenk. *Krajowa Rada Sądownicza*) įstatymas į jos sudėtį įtraukiant politinės valdžios atstovus. Bene didžiausios kritikos iš ES sulaukė Drausmės kolegijos (lenk. *Izba dyscyplinarna*) Aukščiausiajam teismui įkūrimas; jos funkcija – „prižiūrėti teismo ir teisėjų veiklą“, narius Nacionalinės teismų tarybos pritarimu skiria prezidentas¹⁸. Reformos, kuriomis legislatyvinė ir vykdomoji valdžia iš esmės įgalintos kontroliuoti teisminės

15 Noemi Lendvai-Bainton ir Dorota Szelewa, „Governing new authoritarianism: Populism, nationalism and radical welfare reforms in Hungary and Poland“. *Social Policy & Administration* 55, No. 4 (2021), 567.

16 Oficiali Europos Sąjungos interneto svetainė, „ES tikslai ir vertybės“, Oficiali Europos Sąjungos interneto svetainė, 2021. <https://europa.eu/european-union/about-eu/eu-in-brief_lt> [Žiūrėta 2021 11 14]

17 Lendvai-Bainton ir Szelewa, *Governing new authoritarianism*, 567.

18 Stanley Bill ir Ben Stanley, „Whose Poland is it to be? PiS and the struggle between monism and pluralism“. *East European Politics* 36, No. 3 (2020), 383–385.

valdžios veiklą, pažeidžia teisės viršenybės principą – tokiu būdu imta judėti link neliberalios demokratijos¹⁹. Ši teiginį iliustruoja ir organizacijos *Freedom House* pateikiami 2020 m. duomenys, pagal kuriuos Lenkijos demokratijos statuso įvertinimas – 60/100 balų; tai lemia, kad Lenkija patenka į pusiau konsoliduotų demokratijų grupę (plg. Lietuva – 78 balai, konsoliduota demokratija)²⁰.

Įtampa dėl teisės viršenybės principo ir Europos Sąjungos bei Lenkijos teisės santykio ypač sustiprėjo 2021 m. kovą, kai Lenkijos premjeras Mateušas Moraveckis (Mateusz Morawiecki) kreipėsi į Lenkijos Konstitucinį Tribunalą prašydamas išaiškinti Lenkijos ir ES teisės santykį²¹. Tų pačių metų gegužę ESTT konstatavo, kad Lenkijos Aukščiausiajam teismui skirta Drausmės kolegija pažeidžia ES teisę, ir pareikalavo sustabdyti šios institucijos veiklą²². Galiausiai spalio mėnesį Lenkijos Konstitucinis Tribunalas konstatavo, kad kai kurie ES teisės aspektai prieštarauja Lenkijos Konstitucijai, kuri buvo pripažinta viršesne už bendrą ES teisę – ši žinia tarptautinėje žinaišklaidoje sukėlė diskusijas apie galimą „Polexit“²³. Nors anksčiau Lenkijos vyriausybė buvo pažadėjusi panaikinti Drausmės kolegiją, to nebuvo padaryta: reaguodamas ESTT spalio pabaigoje Lenkijai, kol jos vyriausybė nesiims proak-

19 Lendvai-Bainton ir Szelewa, 567.

20 Freedom House, „Democracy Status“, Freedom House, 2021. <<https://freedomhouse.org/explore-the-map?type=lit&=2021>> [Žiūrėta 2021 11 14]

21 The First News, „PM says Polish constitution stands above European law“, The First News, 2021. <<https://www.thefir.com/article/pm-says-polish-constitution-stands-above-european-law-22495>> [Žiūrėta 2021 11 14]

22 European Commission, „Rule of Law: European Commission refers Poland to the European Court of Justice to protect independence of Polish judges and asks for interim measures“, European Commission, 2021. <https://ec.europa.eu/presscorner/detail/en/IP_21_1524> [Žiūrėta 2021 11 14]

23 Euronews, „Polexit? Fury in Brussels after Warsaw court rules Polish Constitution overrides EU law“, Euronews, 2021. <<https://www.euronews.com/2021/10/07/polish-court-rules-some-eu-laws-clash-with-country-s-constitution>> [Žiūrėta 2021 11 14]

tyvių veiksmų Drausmės kolegijos veiklai sustabdyti, skyrė kasdien mokėti po 1 mln. eurų baudą (pinigai bus išskaičiuojami iš Lenkijai skiriamų ES lėšų)²⁴.

Abejotinas ir laisvės principo Lenkijoje klausimas, ypač kalbant apie žodžio ir spaudos laisvę. Vos tik atėjusi į valdžią 2015 m., PiS ėmė kontroliuoti šalies žiniasklaidą: buvo priimami valdančiųjų parinkti darbuotojai, visas žiniasklaidos turinys formuojamas atsižvelgiant į PiS politinę liniją²⁵. Tendencijos ir dabar niūrios: Pasaulio žiniasklaidos laisvės indekso 2021 m. duomenimis, Lenkija užima 64 vietą ir patenka į „oranžinę“ žiniasklaidos (ne)priklausomumo zoną (plg. Lietuva – 28 vieta)²⁶. Žiniasklaidos ribojimas ir kontrolė iš esmės kertasi su fundamentaliu ES laisvės principu.

Kitas įtampos objektas – žmogaus teisės. 2019 m. Lenkijos laikraštis *Gazeta Polska* išspausdino tiražą su užklijuotais lipdukais „laisva nuo LGBT zona“. Šia lipdukų kampanija pasinaudojo PiS, kuriai reikėjo naujo „priešo“ savo rinkėjams mobilizuoti (pabėgėlių klausimas tuomet buvo praradęs svarbą) – taip neilgai trukus Lenkijoje vietiniu ir regioniniu lygmenimis ėmė atsirasti „laisvo mis nuo LGBT zonomis“ pasiskelbusių teritorijų²⁷. Konfliktiškumą žmogaus teisių aspektu aštrina ir abortų klausimas. 2020 m. Lenkijos Konstitucinis Tribunolas konstatavo, kad esamas abortų įstatymas neatitinka Lenkijos Konstitucijos gyvybės gynimo principo – dėl to šis įstatymas buvo sugriežtintas iki beveik visiško abortų

24 Euronews, „Poland must pay €1 million daily over judiciary reforms, ECJ rules“, Euronews, 2021. <<https://www.euro.com/2021/10/27/poland-must-pay-daily-fines-of-1-million-over-its-controversial-judiciary-reforms-ecj-rule>> [Žiūrėta 2021 11 14]

25 Lendvai-Bainton ir Szelewa, 567–568.

26 Reporters Without Borders, „2021 World Press Freedom Index“, Reporters Without Borders, 2021. <<https://rsf.org/en/ranking/2021#>> [Žiūrėta 2021 11 14]

27 Piotr Żuk, Przemysław Pluciński ir Paweł Żuk, „The Dialectic of Neoliberal Exploitation and Cultural-Sexual Exclusion: From Special Economic Zones to LGBT-Free Zones in Poland“. *Antipode* (2021).

uždraudimo²⁸. Tai šalyje sukėlė protestų bangas, kurios atsinaujino 2021 m. po to, kai rugsėjo mėnesį mirė besilaukianti moteris – teigiama, jog taip nutiko, nes daktarai bijojo imtis reikiamų veiksmų dėl griežto abortų įstatymo²⁹. Verta paminėti ir Baltarusijos režimo vykdomo hibridinio karo ir siunčiamų imigrantų problemą, su kuria šiuo metu susiduria Lenkija – tai dar vienas potencialus Lenkijos ir ES vertybinis žmogaus teisių konfliktas perspektyvoje.

Tad apibendrinant šį skyrių galima teigti, kad vertybinių prieštaravimų tarp Varšuvos ir Briuselio kyla kone visais kertiniais Europos Sąjungos oficialiai deklaruojamais vertybiniais aspektais (teisinė valstybė, demokratija, laisvė, žmogaus teisės).

2.2. Išstojimo iš Europos Sąjungos precedentas: „Brexit“

Siekiant išžvelgti potencialias „Polexit“ proceso prielaidas Lenkijoje, svarbu aptarti Jungtinės Karalystės „Brexit“ faktą: pirmąjį – ir kol kas vienintelį – valstybės pasitraukimo iš bendrijos atvejį.

Viena iš esminių su „Brexit“ susijusių problemų aprėpė galimybę laisvai judėti ES viduje ir 2015 m. Europoje prasidėjusią pabėgėlių krizę – teigiama, jog būtent ji atskleidė bendrijos nevieningumą ir negebėjimą efektyviai tvarkytis migracijos krizės aki-vaizdoje³⁰. Tad nestebina, jog vienas iš pamatinių pasitraukimo iš ES kampanijos argumentų buvo teiginys, kad, JK palikus bendriją, šalis galės perimti migracijos srautų kontrolę į savo rankas ir taip

28 Marta Makowska, Rafał Boguszewski ir Katarzyna Sacharczuk, „A study of opinions about the Polish constitutional tribunal’s judgement strengthening Polish abortion laws“. *The European Journal of Contraception & Reproductive Health Care* (2021), 1–2.

29 BBC, „Poland clarifies abortion law after protests of mother’s death“, BBC, 2021. <<https://www.bbc.com/news/europe-59206683>> [Žiūrėta 2021 11 14]

30 William Outhwaite ir Cecilia Menjivar, „Migration crisis and „Brexit““. *The Oxford Handbook of Migration Crises* (2019), 94.

išspręsti problemą³¹. Saugumo problemos, pabėgėlių krizė ir dalies šalies politikų (pvz., *UK Independence Party*, toliau – UKIP) retorika reikšmingai prisidėjo ir prie euroskepticistinių pažiūrų šalyje sustiprėjimo³².

Migracijos krizė sukūrė palankią ideologinę erdvę radikalaus populistinės dešinės jėgoms stiprėti (kaip minėta 1.1 skyriuje, šios jėgos ypač akcentuoja migracijos ir saugumo klausimus). Tad nuostabos nekelia ir tai, jog būtent Europos migracijos krizės kontekste sustiprėjo radikaliai dešinei priskiriamos „JK Nepriklausomybės partijos“ (UKIP) įtaka³³. K. Tournier-Sol netgi teigia, jog vienintelė tikra „Brexit“ referendumo pergalė priklausytų būtent UKIP: nuo pat įsikūrimo šios partijos ideologinis turinys ypač siauras – euroskepticizmas ir siekis palikti ES. Iš politinių paraščių į pirmą planą JK politiniame lauke šią partiją pastūmėjo ne tik aktyvi Nigelo Farage'o kaip partijos lyderio veikla, bet ir aplinkybės, leidusios į euroskepticistinę politinę liniją įtraukti daugiau problemų, iš kurių svarbiausia – imigracija. Nors ir nebūdama valdžioje, UKIP turėjo reikšmingą įtaką referendumo kampanijai ir rezultatams – tiek tiesiogiai, tiek paveikdama oficialios Boriso Johnsonso vadovaujamos „Brexit“ kampanijos argumentus ir retoriką³⁴.

Kitas aspektas – suverenumas (konfliktas dėl viršnacionalinės ir nacionalinės teisės santykio). Nors iki „Brexit“ JK priklausė 73 iš 751 (~9,7 %) vietų Europos Parlamente, akivaizdu, jog, plečiantis Europos Sąjungai, JK įtaka bendrijoje ir priimant sprendimus ilgainiui sumenko, tad britų euroskeptikai ėmė vis labiau akcentuoti neva per didelę ES teisės aktų ir Briuselio įtaką suvereniai naciona-

31 Outhwaite ir Menjivar, *Migration crisis and „Brexit“*, 94–97.

32 Matuš Meluš, „The Reasons of Possible „Brexit“ From the European Union“. *On European Integration 2016* (2016), 619.

33 Karine Tournier-Sol, „From UKIP to the Brexit party: the politicization of European integration and disruptive impact on national and European arenas“. *Journal of Contemporary European Studies* 29, No. 3 (2021), 381.

34 *Ibid.*, 381–385.

linei JK politikai³⁵. Tokią požiūrio į viršnacionalinę teisę tendenciją iliustruoja ir „Brexit“ kampanijos populistinis šūkis „Susigražinti kontrolę“ (angl. „*Take back control*“) ir teiginiai, jog išstojimo iš bendrijos diena taptų JK „Nepriklausomybės diena“³⁶. Vienas iš tokios įtampos tarp bendrijos ir nacionalinės teisės pavyzdžių: ES laiduoja judėjimo laisvę bendrijos viduje, tačiau JK tai laikoma grėsme vidaus saugumui ir pasisakoma už sienų kontrolę³⁷.

Svarbu pabrėžti, kad Jungtinei Karalystei būdingas šios šalies geografijos ir istorijos nulemtas salos mentalitetas (angl. *island mentality*) – dėl to dažnai galima išgirsti pasvarstymą, jog „Brexit“ iš esmės buvo „užprogramuotas britų genuose“³⁸. Nors *de jure* JK buvo ES narė, *de facto* skirtumų tarp jos ir kontinentinės bendrijos dalies būta nuo pat ES įkūrimo 1993 m., kai JK atsisakė Mastrichto sutarties socialinės politikos nuostatų. Tokių JK nedalyvavimo (angl. *opt-out*) arba išlygų (angl. *pick-and-choose*) bendroje ES politikoje atvejų istoriškai būta ir daugiau – tad iš dalies į „Brexit“ vedė lėta, bet nuolatinė ir ilgalaikė JK narystės ES erozija³⁹.

Dar viena svarbi priežastis – finansai. Ekonominiu argumentu palikti bendriją tapo faktas, kad JK į bendrą ES biudžetą įnešdavo daugiau nei iš jo gaudavo: skaičiuojamas maždaug 8,5 mlrd. svarų sterlingų skirtumas⁴⁰. Kaip palanki su finansais susijusi aplinkybė įvardijamas ir JK nedalyvavimas bendroje ES monetarinėje politi-

35 Kayla McCrary, „Brexit: An Analysis of Eurosceptic Mobilisation and the British Vote to Leave the European Union“. (Daktaro disertacija, University Honors College, Middle Tennessee State University, 2016), 80–82.

36 Michael Gordon, „The UK’s sovereignty situation: Brexit, bewilderment and beyond...“ *King’s Law Journal* 27, No. 3 (2016), 334.

37 McCrary, *Brexit: An Analysis of*, 82.

38 Sibylle Baumbach ir Andreas Maurer, „Brexit and academia: a satyr play where exit prevails voice“. *European Journal of English Studies* 25, No. 1 (2021), 4–5.

39 Baumbach ir Maurer, *Brexit and academia*, 4–5.

40 McCrary, 85–86.

koje (nepriklausymas euro zonai)⁴¹. Svaras sterlingas ne tik suteikė JK daugiau laisvės vykdant fiskalinę politiką, padėjo išvengti euro zoną supurčiusios „euro krizės“ pasekmių, bet ir kiek palengvino komplikuotą „Brexit“ proceso įgyvendinimą.

Apibendrinant šį skyrių būtų galima išskirti šias priežastis, lėmusias JK pasitraukimą iš bendrijos: (1) migrantų krizė ir neefektyvi ES politika šiuo klausimu, (2) radikali dešinės jėgų sustiprėjimas ir įtaka šalies politikai, (3) stiprus euroskepticizmas visuomenėje, (4) suvereniteto klausimas ir konfliktas tarp nacionalinės bei tarptautinės teisės, (5) salos mentalitetas, (6) ilgalaikė narystės ES erozija, (7) finansiniai įsipareigojimai ES. Tad 3 skyriuje Lenkijos ir Jungtinės Karalystės atvejai lyginami remiantis būtent šiais aspektais.

3. LENKIJOS IR JUNGTINĖS KARALYSTĖS ATVEJŲ LYGINAMOJI ANALIZĖ

Šiame skyriuje Lenkijos situacija analizuojama remiantis 2.2 skyriuje išskirtomis septyniomis Jungtinę Karalystę iki „Brexit“ atvedusiomis priežastimis. Kol kas trūksta empirinių duomenų, leidžiančių išvesti universalų teorinį modelį situacijos, kuriai susidarius šalis pasitrauktų iš ES – dėl to „Polexit“ prielaidos skirstomos į stiprias ir silpnas (arba dalines) JK atvejį prilyginant teoriniam modeliui. Stiprios laikomos iš esmės JK atvejį atitinkančios prielaidos; jei tam tikras aspektas Lenkijoje egzistuos, tačiau jo forma pernelyg skirsis nuo JK, jis laikytinas daline arba silpna prielaida.

Pirmoji ir vienu iš esminių akstinių „Brexit“ procesui tapusių priežasčių – 2015 m. Europoje prasidėjusi pabėgėlių krizė ir ES sunkumai, kovos su šia problema neveiksmingumas. Šiuo metu problema vėl tapo aktuali: 2021 m. rudenį prasidėjo neteisėto Baltarusijos

41 *Ibid.*, 5.

režimo remiami migrantų iš Artimųjų Rytų bandymai nelegaliai kirsti Lenkijos, Lietuvos ir Latvijos sienas (taigi ir išorinę ES sieną). Krizė ypač sustiprėjo, kai lapkričio pradžioje Lenkijos ir Baltarusijos pasienyje pasirodė pirmasis didelis (apie 2 000 žmonių) migrantų būrys, lydymas režimo jėgos struktūrų pareigūnų⁴². Krizė priminė anksčiau egzistavusias ES migrantų politikos problemas – bendrų sprendimų laiku ir šįkart nebuvo imtasi (tiesa, tai tarpinis vertinimas, nes krizė tebevyksta ir situacija gali keistis, tad daryti galutines išvadas apie ES krizės valdymą kol kas per anksti). Kita vertus, lapkričio 16–17 dienomis vyko du Vokietijos kanclerės Angelos Merkel ir neteisėto faktinio Baltarusijos režimo lyderio Aleksandro Lukašenkos pokalbiai telefonu – tarptautinėje žiniasklaidoje pranešama apie pradedamą dialogą dėl situacijos Baltarusijos ir ES pasienyje (tiesa, šie skambučiai vertinami nevienaprasmiškai)⁴³. Lyginant 2015 m. ir 2021 m. migrantų krizes, išryškėja keletas skirtumų. Visų pirma skiriasi šalies vaidmuo krizėje: JK susidūrė jau tik su krizės padariniais (migrantų srautai ir jų valdymas ES viduje), o Lenkija yra pačiame krizės epicentre ir kol kas ji viena iš trijų šalių (kitos – Lietuva ir Latvija), kurias krizė veikia tiesiogiai. Kitas skirtumas – migrantų lokacija ES atžvilgiu: 2015 m. ES migrantus priėmė, o našta tiesiogiai veikiamoms valstybėms lengvinti buvo bandoma įvedant pabėgėlių priėmimo kvotas ES narėms⁴⁴; Lenkijoje migrantai į šalį (ir į ES teritoriją) neįleidžiami, jų srautą faktiškai tenka atremti pačiai Lenkijai ir kitoms su juo tiesiogiai susiduriančioms šalims. Trečia, skiriasi imigrantų statusas ir kri-

42 BBC, „Belarus migrants: EU accuses Lukashenko of gangster-style abuse“, BBC, 2021. <<https://www.bbc.com/news/world-europe-59215769>> [Žiūrėta 2021 11 19]

43 Euronews, „Lukashenko and Merkel agree to EU talks over Belarus migrant crisis“, Euronews, 2021. <<https://euronews.com/2021/11/17/lukashenko-and-merkel-agree-to-eu-talks-over-belarus-migrant-crisis>> [Žiūrėta 2021 11 19]

44 Linas Kojala, *Europa? Pokalbiai su prezidentais, ministrais, patarėjais ir taksistais apie mūsų ateitį* (Vilnius: Tyto alba, 2019), 208–209.

zės pobūdis: 2015 m. tai buvo pabėgėlių nuo karo krizė, o esama situacija dažnai įvardijama kaip nelegitimaus Baltarusijos režimo vykdomas hibridinis karas. Akivaizdu, kad situacijos nėra visiškai tapačios, nors ir panašios; tad migracijos krizė galėtų tapti nebent daline prielaida Lenkijai palikti ES.

Antroji priežastis – radikalios populistinės dešinės sustiprėjimas ir jos įtaka valstybės politikai. Lenkijoje tai bene ryškiausias iš visų šiame skyriuje nagrinėjamų aspektų. Kaip minėta 2.1 skyriuje, po 2015 m. rinkimų svarbiausiose Lenkijos politinėse institucijose įsitvirtino radikalios dešinės politikai: šalies politika pasislinko į prokatalikišką, nacionalistinę, familialistinę pusę⁴⁵. Tiesa, svarbu akcentuoti skirtumą: JK veikė neparlamentinė „šantažo“ (angl. *blackmail*) partija – tai tokia partija, kuri nepatenka į valdžią, tačiau jos egzistavimas šalyje paveikia partinę konkurenciją ir jos kryptį⁴⁶ (kaip minėta 2.2 skyriuje, UKIP paveikė į valdžią orientuotų JK partijų retoriką „Brexit“ klausimu). Lenkijoje radikalios dešinės partijai PiS priklauso valdančioji dauguma – tai reiškia, jog, lyginant su UKIP partija Jungtinėje Karalystėje, Lenkijoje radikali dešinė yra galingesnė ir įtakingesnė tuo, kad ji turi realią politinę galią priimti ir įgyvendinti politinius sprendimus. Tad radikalios dešinės sustiprėjimą šalyje galima laikyti viena iš „Polexit“ prielaidų.

Trečioji priežastis – stiprus euroskepticizmas visuomenėje. Jį svarbu analizuoti ne tik kaip reiškinį, bet ir atsižvelgti į jo pobūdį bei formą. A. Szczerbiak ir P. Taggart dichotomizuoja euroskepticizmą jį perskirdami į „kietąjį“ ir „minkštąjį“ (angl. *hard and soft euroscepticism*). „Kietojo“ euroskepticizmo šalininkai principinai nepalaiko ES integracijos projekto ir pasisako už traukimąsi iš bendrijos; „minkštieji“ euroskeptikai nėra iš principo prieš ES,

45 Lendvai-Bainton ir Szelewa, 567.

46 Giovanni Sartori, *Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives, and Outcomes* (London: Macmillan Press Ltd, 1994), 34.

tačiau reiškia nepasitikėjimą tam tikrais konkrečiais ES teisės aktais ir sprendimais, pabrėžia nacionalinius interesus⁴⁷. Britiškasis euroskepticizmas laikomas „kietuoju“⁴⁸, tad neturėtų stebinti nei „Brexit“ kampanijos turinys ir šūkiei („Susigrąžinti kontrolę“), nei galutinis referendumo rezultatas. Lenkiškasis euroskepticizmas savo forma artimesnis „minkštajam“ – kaip aptarta 1.2 ir 2.1 skyriuose, jis pasireiškia nepasitikėjimu ES ir jos institucijomis bei nacionalinės teisės laikymu pirmesne už bendrą ES teisę. Ši dichotomija rodo, kad nors tiek JK, tiek Lenkijai būdingas euroskepticizmas, jo forma šiose šalyse skiriasi – tai leidžia teigti, jog euroskeptiškas požiūris Lenkijoje yra sąlygiškai silpna prielaida palikti bendriją.

Ketvirtoji priežastis – suvereniteto bei nacionalinės ir ES teisės santykio klausimas. Ši problema ypač ryški Lenkijoje – būtent dėl jos 2015 m. prasidėjo Varšuvos ir Briuselio konfliktas, kuris po 2021 m. ESTT sprendimo (reikalavimas panaikinti Drausmės kolegiją Lenkijos Aukščiausiojo teismo teisėjams) ir Lenkijos Konstitucinio Tribunolo sprendimo (juo pripažinta Lenkijos Konstitucijos pirmenybė prieš ES teisę) eskalavosi iki diskusijų apie potencialų „Polexit“. Konfliktas dėl nacionalinės ir bendrosios ES teisės santykio (išsamiau žr. 2.1 skyriuje) yra bene svariausia iš visų aptariamų prielaidų potencialiam Lenkijos pasitraukimui iš bendrijos.

Penktoji priežastis – salos mentalitetas, nulemtas geografijos ir istorijos. Lenkija priklauso kontinentinei Europai, tad geografiškai požiūriu ši argumentą galime atmesti. Istoriniu aspektu Lenkija taip pat nėra panaši į JK, tad akivaizdu, jog salos mentalitetas Lenkijoje negalėtų tapti prielaida palikti bendriją.

47 A. Szczerbiak ir P. Taggart, *Opposing Europe? The Comparative Politics of Euroscepticism*, Vol. 1. (Oxford: Oxford University Press, 2008), cituota iš Kayla McCrary, „Brexit: An Analysis of Eurosceptic Mobilisation and the British Vote to Leave the European Union“ (Daktaro disertacija, University Honors College, Middle Tennessee State University, 2016), 11.

48 McCrary, 12–14.

Šeštoji priežastis – ilgalaikė narystės ES erozija, kuri pasireiškia nedalyvavimu (angl. *opt-out*) tam tikrose ES politikos srityse⁴⁹. Lenkija yra viena iš keleto valstybių, turinčių bendros ES politikos išimčių. Lenkija turi išlygų Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje (angl. *Charter of Fundamental Rights of the European Union*) – dokumento protokoluose nurodoma, kad kai kuriuos chartijos straipsnius Lenkija taiko remdamasi nacionaline teise (iki „Brexit“ tokias išlygas turėjo ir JK)⁵⁰. Tiesa, šios išlygos netapačios visiškai nedalyvavimui (angl. *opt-out*), o ir kitų išimčių Europos Sąjungoje Lenkijai nenumatyta. Tad narystės ES erozija, nors ir silpna, palyginti su gerokai daugiau išlygų turėjusia JK, Lenkijoje vis dėlto egzistuoja – tai iš dalies galėtų tapti prielaida palikti sąjungą.

Septintoji priežastis – finansiniai įsipareigojimai bendrijai. Šiuo klausimu JK ir Lenkijos situacijos labai skiriasi: 2018 m. duomenimis, tarp Lenkijos indėlio į bendrą ES biudžetą ir gaunamos finansinės naudos skaičiuojamas ~12,4 mlrd. eurų skirtumas Lenkijos naudai⁵¹. Be to, 2021–2027 m. numatytame ES Sanglaudos fondo biudžete būtent Lenkija bus didžiausia naudos gavėja⁵². Kalbant apie monetarinę politiką, nors Lenkijoje cirkuliuoja nacionalinė valiuta, ji – kaip ir JK – tėra nebent palanki aplinkybė, o ne realus argumentas trauktis iš bendrijos. Tad galima daryti išvadą, kad ekonominis aspektas ir finansiniai įsipareigojimai nėra prielaida palikti bendriją.

49 Baumbach ir Maurer, 5.

50 Steve Peers, „The ‘Opt-out’ that Fell to Earth: The British and Polish Protocol Concerning the EU Charter of Fundamental Rights“. *Human Rights Law Review* 12, no. 2 (2012), 375–378.

51 An official website of the European Union, „Principles, countries, history“, An official website of the European Union, 2021. <https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/country-profiles/poland_en> [Žiūrėta 2021 11 19]

52 The First News, „Poland biggest beneficiary of EU’s Cohesion Fund – PM“, The First News, 2020. <<https://www.thefirstnews.com/article/poland-biggest-beneficiary-of-eus-cohesion-fund---pm-14322>> [Žiūrėta 2021 11 19]

Apibendrinant šį skyrių galima teigti, kad nors plačiuoju požiūriu Lenkijoje galima rasti penkias iš septynių 2.2 skyriuje išskirtų pasitraukimo iš ES priežasčių, išsamiau analizuojant Lenkijos politinės situacijos specifiką galima matyti, jog Lenkijos ir JK padėtis netapati. Be to, net ir esamos prielaidos daugiausia nėra stiprios ir pasireiškia kitokia forma nei JK. Lenkijoje galime rasti dvi svarias (radikalios dešinės iškilimas ir įtaka politikai, konfliktas tarp nacionalinės ir ES teisės dėl viršenybės) ir tris palyginti silpnas (migracijos krizė, „minkštasis“ euroskepticizmas, narystės ES erozija) prielaidas pasukti atskiru nuo Europos Sąjungos keliu.

IŠVADOS

Radikalios populistinės dešinės jėgų iškilimas Lenkijoje sietinas su bendromis Lenkijos pilietinėje visuomenėje vyraujančiomis vertybinėmis tendencijomis ir jas atliepiančiomis radikalios dešinės jėgomis. Radikalios dešinės partijos *Prawo i Sprawiedliwość* (PiS) sėkmė 2015 m. Lenkijos prezidento ir parlamento rinkimuose rodo nesutarimų tarp Lenkijos ir ES lyderių pradžią – prasidėjęs dėl PiS imtos vykdyti politikos (teismų sistemos pertvarka) konfliktas dėl nacionalinės ir viršnacionalinės teisės santykio trunka iki šiol.

Svarbiausias šio darbo tyrimo tikslas buvo nustatyti, ar Lenkijoje yra svarių prielaidų „Polexit“ procesui įvykti. Apibendrinant šiame darbe išryškėjančias bendras tendencijas ir Lenkijos situacijos specifiką, galima matyti, jog keletas svarių prielaidų Lenkijai palikti bendriją yra, tačiau vargu ar jos pakankamos, kad būtų imtasi realių politinių veiksmų inicijuoti pasitraukimą iš Europos Sąjungos. Nors konfliktas tarp Lenkijos ir ES vertybinėje dimensijoje egzistuoja, dauguma aptartų „Polexit“ palankių prielaidų Lenkijoje vis dėlto silpnos. Be to, reikia atsižvelgti ir į tai, kad centrinis konflikto tarp Lenkijos ir ES klausimas yra teisinės valstybės principo pažeidimo Lenkijoje problema – tai reiškia, jog nesutarimų objek-

tas ir su juo susiję sprendimai yra ne šalies gyventojų, o valdančiųjų (PiS) rankose. „Polexit“ vis dėlto negalėtų būti vienašališkas PiS sprendimas – tai priklausytų nuo pilietinės visuomenės pasirinkimo referendume.

Atsižvelgiant į šiame darbe išryškėjantį politinį peizažą, būtų galima daryti prielaidą, kad „Polexit“ – bent jau esamomis aplinkybėmis – nėra labai tikėtinas.

Kaip Šalčininkų ir Pabradės gyventojai priima prorusišką dezinformaciją apie COVID-19 pandemiją internetinėje erdvėje? Konteksto ir skirtumų analizė

Greta Gudauskaitė, Greta Latvėnaitė, Justas Šimanskas

ĮVADAS

Plintant COVID-19 pandemijai ir „infodemijai“ (taip šį reiškinį apibūdino Pasaulio sveikatos organizacija (Dib et al., 2021)), gebėjimas atskirti teisingą informaciją nuo melagingos tampa itin reikšmingas. Nors Valstybės pažangos strategijoje „Lietuva 2030“ numatyta ugdyti „visuomenės gebėjimus kritiškai vertinti viešojoje erdvėje pateikiamą informaciją, ją analizuoti ir vertinti“ (LRS, 2012), 2017 m. Lietuvoje vykdytas Žiniasklaidos priemonių naudojimo raštingumo lygio nustatymo tyrimas parodė, kad retas lietuvis geba kritiškai vertinti žiniasklaidos priemonėse pateiktą informaciją. Tik tarp 13 ir 27 proc. žiniasklaidos vartotojų pastebi skirtingai pateikiamus tos pačios informacijos faktus, o 68 proc. pastebėjusiųjų skirtumus juos ignoroja ir nekreipia dėmesio (Lietuvos Respublikos kultūros ministerija, 2017). Perfrazuojant K. Starbird galima teigti, kad gebėjimą pasirinkti informaciją apsunkina ne tik kritiško mąstymo stoka, bet ir informacijos perteklius, t. y. sunku rasti patikimus naujienų šaltinius, nes yra gerokai per daug informacijos apie pandemiją, taip pat apie valdžios institucijų veiksmus kovojant su ja, be to, ne visa informacija yra tiksli (Starbird, 2020). Atsižvelgdama į šią susiklosčiusią situaciją, 2020 m. Europos Sąjun-

ga (ES) pabrėžė strateginės komunikacijos svarbą didinant Europos valstybių atsparumą (angl. *resilience*) hibridinėms grėsmėms, ypač dezinformacijos plėtrai pandemijos kontekste (ES Taryba, 2020). Su šia grėsme iš Rusijos susidūrė ir Lietuva: Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerijos pateikiamais duomenimis, 2020 m. vasario – birželio mėn. buvo užregistruota 1 500 Rusijos skleidžiamos dezinformacijos, susijusios su COVID-19 pandemija, atvejų (Weitz ir Piečiukaitis, 2020).

Turint omenyje greitą klaidingos informacijos sklaidą interneto šaltiniuose, visuomenės gebėjimas išlikti atspariai netikrai ar iškreiptai informacijai tampa kertiniu valstybės saugumo aspektu. Dėl šios priežasties kyla itin aktualus klausimas, kaip viena iš labiausiai rusiškų žiniasklaidos šaltinių paveikiama visuomenės dalis – rusakalbiai ir lenkakalbiai Šalčininkų ir Pabradės rajonų gyventojai – priima Rusijos skleidžiamą dezinformaciją apie COVID-19 pandemiją. Yra mokslininkų, teigiančių, kad Lietuva jau pakankamai atspari Rusijos dezinformacijai, bei taikomos įvairios institucinės priemonės melagingai informacijai atpažinti ir sklaidai mažinti yra efektyvios (Weitz ir Piečiukaitis, 2020). N. Maliukevičiaus teigimu, ilguoju laikotarpiu Rusija praranda populiarumą ir įtaką Lietuvos visuomenėje, ypač tarp jaunosios kartos, nemokančios rusų kalbos (Maliukevičius, 2007). Mantas Martišius (2014) antrina, kad jaunesnioji karta yra atsparesnė rusiškai medijai, tačiau priduria, jog vyresnioji karta, naudodamasi „rusiška“ žiniasklaida, patenka į Rusijos informacinę erdvę ir vis dar yra pažeidžiama Rusijos vykdomo informacinio karo. Remiantis kiekybinių tyrimų pateiktais duomenimis, galima teigti, kad pasienio su Baltarusija miestai dažnai dėl didesnio rusakalbių ir lenkakalbių gyventojų skaičiaus yra labiau paveikiami Rusijos skleidžiamos dezinformacijos nei kiti Lietuvos miestai. Dažnai tiek žiniasklaidoje, tiek akademinėje literatūroje pabrėžiama, kad rusų ir lenkų tautinės mažumos, gyvenančios Kremliaus informacijos burbule, yra labiausiai pažeidžiamos (Denisenko, 2018).

Vis dėlto pandemijos metu padaugėjus Rusijos skleidžiamos dezinformacijos atvejų Lietuvoje, visuomenės ir valstybės atsparumo lygis melagingai informacijai turi būti kvestionuojamas. Pavyzdžiui, Wilson ir Wiysonge (2020) socialinių tinklų tyrimas parodė, jog užsienio dezinformacijos kampanijos turi reikšmingą poveikį vakcinacijos rodikliams sumažėti. Panašią tendenciją galima matyti ir Lietuvoje. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, Švenčionių r. sav. 57,8 proc. gyventojų yra vakcinuoti, o Šalčininkų r. sav. vakcinuotų asmenų yra mažiausiai šalyje – tik 41,3 p¹. Daugelis kitų mokslininkų atliktų panašios tematikos tyrimų remiasi tik kiekybinėmis prielaidomis (pvz., atliekamos apklausos, tiriančios žiniasklaidos priemonių naudojimo ryšį su klaidingos informacijos sklaida (Allington et al., 2021)), tačiau šie tyrimai neatskleidžia psichologinio dėmens ir suteikia mažai kontekstinės informacijos, kas daro įtaką žmonių pasirinkimams, susiduriant su viena kitai prieštaraujančiomis naujienomis. Mūsų tyrime naudojama kokybinė prieiga leis užpildyti spragas bei pateikti galimas interpretacijas, ar ir kaip Lietuvos gyventojai Šalčininkuose ir Pabradėje atpažįsta dezinformaciją, tikrina naujienas ir kas paskatina labiau pasitikėti vienu ar kitu informacijos šaltiniu.

Darbo tikslas: Išsiaiškinti, kaip Šalčininkų ir Pabradės gyventojai priima Rusijos skleidžiamą internetinę dezinformaciją apie COVID-19 pandemiją.

Darbo uždaviniai:

1. Surinkti empirinę medžiagą, kuria remiantis bus galima nustatyti:
  - Kokia sąveika egzistuoja tarp žiniasklaidos priemonių naudojimo raštingumo lygio ir atsparumo dezinformacijai;
  - Kokie išoriniai / vidiniai veiksniai turi didžiausią įtaką žmonių (ne)pasitikėjimui internetine žiniasklaida.

1 2021 m. spalio 20 d. duomenimis. Žiūrėta: https://experience.arcgis.com/experience/cab84dcfeo464c2a8050a78f817924ca/page/page_3/

2. Parengti interviu klausimyno gaires ir atlikti pusiau struktūruotą giluminį interviu su tikslingai atrinktais respondentais iš Šalčininkų ir Pabradės regionų.
3. Atlikti diskurso kokybinę surinktų duomenų analizę remiantis deducine ir indukcine priegomis.

1. TEORINIS PAGRINDAS

Norint išgilinti į Rusijos skleidžiamą dezinformaciją Lietuvoje ir kaip ją priima visuomenė, pirmiausia reikia atskirti dezinformaciją nuo kitų informacijos sklaidos būdų. Įvairiuose literatūros šaltiniuose galima pastebėti, kad dažniausiai skiriamos trys informacijos sklaidos variacijos: klaidinga informacija (angl. *misinformation*), dezinformacija ir privati informacija, platinama siekiant pakenkti konkrečiam asmeniui ir jo reputacijai (angl. *malinformation*) (Wardle ir Derakhshan, 2018). Šiame darbe dėl temos ir darbo pobūdžio orientuojamasi tik į klaidingą informaciją ir dezinformaciją.

Literatūroje galima matyti dažnai pasikartojantį dezinformacijos apibrėžimą – tai sąmoningas faktų iškreipimas ir platinimas siekiant sukelti neigiamų padarinių šios informacijos gavėjui. Anot Europos Komisijos (EK), dezinformacija yra klaidinga ar klaidinanti informacija, kurią galima patikrinti ir kuri yra sukurta, pateikta ir platinama siekiant ekonominės naudos arba tyčia apgauti visuomenę (Europos Komisija, 2018). Karlova ir Fisher (2013) argumentuoja, kad dezinformacija yra melaginga informacija, kurią platinantis asmuo žino, jog ji yra melaginga, t. y. dezinformacija yra sąmoningas, tyčinis melas. *Demaskuok.lt* analitikas A. Kazlauskas (2020) skiria du galimus priešišku valstybių skleidžiamos dezinformacijos uždavinius vykstant pandemijai. Pirma, siekiama pakenkti visuomenės pasitikėjimui valdžios institucijomis – vyriausybe, sveikatos priežiūros sistema, akademikais ir mokslu

apskritai. Antra, siekiama susilpninti pasitikėjimą tarpnacionalinėmis demokratinėmis institucijomis, tokiomis kaip NATO ir Europos Sąjunga. Panašias išvadas galime rasti ir valstybės saugumo institucijų dokumentuose. Valstybės saugumo departamentas (VSD) metiniame „Grėsmių nacionaliniam saugumui vertinime 2021“ akcentuoja, kad daugiau nei pusė internetiniuose kanaluose sklaidžiamos su pandemija susijusios dezinformacijos yra perimta iš prokremliškų informacinių šaltinių, kuriuose akcentuojamos šalies vyriausybės nesėkmės valdant pandemiją, platinamos su COVID-19 susijusios sąmokslo teorijos, siekiama parodyti ES neveiksnumą (VSD, 2021).

Kita vertus, svarbu nepainioti dezinformacijos ir klaidingos informacijos (angl. *misinformation*) sąvokų. Klaidinga informacija suprantama kaip netyčinė klaidingos informacijos sklaida, bet ją sklaidžiantis asmuo tiki šia informacija arba nežino, kad ji yra klaidinga (Wardle ir Derakhshan, 2018). A. Weiss su kolegomis (2020) klaidingą informaciją apibūdina kaip iškraipymus, atsirandančius dėl nežinojimo ir klaidingos informacijos kartojimo. Taigi, klaidinga informacija, priešingai nei dezinformacija, kyla ne iš sąmoningų intencijų, bet veikiau dėl asmenų nežinojimo ar pasitikėjimo informacinėmis priemonėmis, sklaidžiančiomis naujienas.

Vis dėlto išsiaiškinti žmonių pasirinkimą ir polinkį tikėti viena ar kita informacija neužtenka teorinio dezinformacijos sampratos suvokimo. Taip pat svarbu nustatyti, kokie elementai lemia, kad žmonės pasitiki ar nepasitiki sklaidžiamą informacija. Tai yra lemiantis kriterijus, ar dezinformacija pasieks savo tikslą suklaidinti ir pakenkti šios informacijos priėmėjui, ar ne. Mokslininkai skiria du veiksnius, pagal kuriuos žmonės susiformuoja nuomonę apie internete sklaidžiamą informaciją: 1) asmens, kuris dalijasi istorija, patikimumas; 2) naujienų pranešimo apie istoriją (papildomų šaltinių) patikimumas (Sterrett et al., 2019). Nustatyta, kad žmonės labiau pasitikės informacija ir įsitrauks į ją, jei ja pasidalins, jų požiūriu, patikimas visuomenės veikėjas. Kiti mokslininkai, tirdami

veiksnius, lemiančius žmonių jautrumą klaidingai informacijai, papildo šią teoriją keliais potencialiais aspektais, pavyzdžiui, mažesnis pasitikėjimas mokslu ir mokslininkais (Plohl ir Musil, 2021), mažesnis pasitikėjimas žurnalistais ir populiariąja žiniasklaida (Van der Linden et al., 2021) bei sumenkęs pasitikėjimas valdžia (Freeman et al., 2020). Anot Bryanov ir Vziatysheva (2021), tam tikros naujienų žinučių ar pranešimų ypatybės, pavyzdžiui, nuoseklumas ir individualūs veiksniai, įskaitant žmonių pažinimo stilių ir informacinio raštingumo skirtumus, gali paskatinti žmonių tikėjimą klaidinga informacija.

Tyrėjai taip pat nurodo, kad, nepaisant to, koks yra informacijos turinys ar forma, didžiausią įtaką tam, ar žmonės ja pasitikės, daro šios ypatybės: 1) selektyvus priėmimas – žmonės atsirenka informaciją, kuriai dėl išankstinių nuostatų yra linkę pritarti (Lazarsfeld, Berelson ir Gaudet, 1968); 2) dviejų žingsnių srauto modelis – asmeninė aplinka, *nuomonių lyderiai* turi didesnę įtaką požiūrio formavimuisi nei žiniasklaida (Latz, Paul ir Lazarsfeld, 1955); 3) žmonės vengia kognityvaus disonanso – jie pasirenka informacijos šaltinius, kurie patvirtina jų žinias (Lazarsfeld, Berelson ir Gaudet, 1968). Tad pritaikant tai mūsų keliamai problemai, būtų galima teigti, kad tai, kaip žmonės priima dezinformaciją, lemia iš anksto suformuotos nuostatos ir aplinka. Tai pažymi ir akademikai, kurie išskiria, kad rusakalbiai gyventojai ir kitos tautinės mažumos Lietuvoje turi nedidelį rusiškų informacijos šaltinių pasirinkimą, o tai viena iš dezinformacijos paveikiamumo priežasčių (Tarnauskas, 2021).

Taigi, pasinaudodami šiais tyrėjų išskirtais kriterijais – 1) žmonių pasitikėjimas valdžia, žiniasklaida ir žurnalistais, 2) dėmesio atkreipimas į pranešimų ypatybes bei 3) išankstinis nusistatymas ir asmeninė aplinka – bandysime nustatyti, kaip šalčininkų ir Pabaradės gyventojai priima prorusiškas idėjas apie COVID-19 pandemiją internetinėje erdvėje.

2. TYRIMO METODOLOGIJA

Šioje dalyje yra pagrindžiama tyrimo metodologija, pateikiant pagrindinius tyrimo veiksnius, t. y. metodo pasirinkimas, apklaustųjų atrankos kriterijai ir duomenų analizės metodai.

Duomenų rinkimo metodas. Tyrimui atlikti respondentai buvo atrinkami naudojant netikimybinės atrankos būdus – patogiąją, kvotinę ir sniego gniūžtės atrankas. Tokie atrankos metodai pasirinkti atsižvelgiant į tyrimo tikslą – nustatyti bendras gyventojų Šalčininkuose ir Pabradėje tendencijas, apklausti vienodą skaičių respondentų abiejuose miestuose – bei numatant respondentų nenorą dalyvauti tyrime dėl temos jautrumo. Tyrimo metu naudotas pusiau struktūruoto giluminio interviu metodas su iš anksto paruoštais klausimais tyrimo dalyviams. Tokiu būdu, atsižvelgiant į tyrimo pobūdį, interviu metu galima pakeisti, išplėtoti ir individualiai pritaikyti klausimus respondentams siekiant geriau suprasti ir išsiaiškinti jų įžvalgas. Numatyta apklausti 24 respondentus: po 12 Pabradės ir Šalčininkų gyventojų, o prisotinimo taisyklę pavyko pasiekti atlikus 11 giluminių pusiau struktūruotų interviu. Pusiau struktūruotas giluminio interviu klausimynas buvo suskirstytas į skirtingas kategorijas: 1) bendri klausimai apie žmogaus artimą aplinką, padėsiantys suprasti jį veikiančius psichologinius (vidinius) ir socialinius (išorinius) reiškinius; 2) klausimai apie internetinę žiniasklaidą, leisiantys išsiaiškinti, kaip respondentai ją vertina; 3) klausimai apie klaidinančią informaciją ir dezinformaciją, padėsiantys išsiaiškinti, kaip respondentai supranta dezinformaciją ir kaip elgiasi su ja susidūrę; 4) klausimai apie pasitikėjimą ir požiūrį į Lietuvos valdžią, leidžiantys išsiaiškinti respondento požiūrį į valstybę ir santykį su ja; 5) klausimai apie Rusijos žiniasklaidos įtaką, padėsiantys išsiaiškinti prorusiškų idėjų poveikį žmogaus asmeninėms nuostatoms. Remiantis šiomis kategorijomis bus vykdoma duomenų analizė ir bandoma išsiaiškinti žmonių požiūrį į dezinformaciją.

Duomenų analizės metodas. Pusiau struktūruoto giluminio interviu metu buvo stengiamasi surinkti kuo daugiau informacijos, padėsiančios atskleisti, kaip respondentai suvokia dezinformaciją, kaip sugeba ją atskirti ir kokie veiksniai daro įtaką pasitikėjimui ar nepasitikėjimui internetine žiniasklaida. Gautiems duomenims analizuoti pasirinktas diskurso analizės metodas naudojant dedukcinę ir, negalint respondentų įtraukti į nė vieną iš anksto numatytą kategoriją, indukcinę prielaidą. Naudojant dedukcinę prielaidą respondentai kategorizuoti remiantis iš anksto kitų tyrėjų išskirtais kriterijais, kurie gali veikti asmens pažeidžiamumą dezinformacijai – 1) pasitikėjimas valdžia, žiniasklaida ir žurnalistais, 2) gebėjimas atkreipti dėmesį į naujienų ypatybes ir 3) asmens išankstinis nusistatymas ir asmeninė aplinka.

Tyrimo etika. Tyrimo metu tyrėjai vadovaujasi tyrimų etikos normomis, tuo siekiama užtikrinti savanorišką respondentų dalyvavimą tyrime ir duomenų konfidencialumą. Atliekant pusiau struktūruotą giluminį interviu užtikrinamas renkamų duomenų konfidencialumas ir informacijos anonimiškumas. Atliekamas pokalbio garso įrašas, kuris, pasibaigus tyrimui, ištrinamas. Interviu metu surinktų duomenų konfidencialumas garantuojamas interviu pradžioje respondentus užtikrinant, kad garso įrašai ar transkribuoti interviu nebus niekam perduodami ir bus matomi tik dėstytojų mokslo tikslais.

3. TYRIMO REZULTATŲ ANALIZĖ

Atlikus 11 pusiau struktūruotų giluminių interviu ir padarius jų analizę, pagal dedukcinę prielaidą respondentų atsakymai suskirstyti į tris teorinėje dalyje išskirtas kategorijas, kurios rodo, kas lemia žmonių pasitikėjimą žiniasklaida: 1) žmonių pasitikėjimas valdžia, žiniasklaida ir žurnalistais (šią kategoriją dar padalijome į subkategorijas: pasitiki arba nepasitiki), 2) gebėjimas atkreipti dėmesį

į pranešimų ypatybes ir 3) išankstinis nusistatymas ir asmeninė aplinka. Taip pat, siekiant atsakyti, kaip Šalčininkų ir Pabradės gyventojai priima prorusišką dezinformaciją apie COVID-19 pandemiją internetinėje erdvėje, bei taikant indukcinę priegią išskirtos šios pagrindinės tendencijos ir kategorijos: 1) dezinformacija vertinama neigiamai, bet neidentifikuojama; 2) dezinformacija vertinama neigiamai ir identifikuojama; 3) dezinformacija vertinama teigiamai, kartais identifikuojama. Tad šioje tyrimo dalyje aptarsime plačiau kiekvieną iš minėtų kategorijų ir bandysime suprasti, koks yra gyventojų požiūris į prorusišką dezinformaciją apie COVID-19 pandemiją šiuose miestuose.

3.1. Veiksniai, lemiantys žmonių (ne)pasitikėjimą dezinformacija

Norint giliau suprasti, kodėl žmonės pasitiki ar nepasitiki dezinformacija ir kiek ji bus paveiki, svarbu atsižvelgti į papildomus vidinius ir išorinius veiksnius, galinčius turėti tam įtakos. Kaip buvo išskirta teorinėje dalyje, vieni iš reikšmingiausių tokių veiksnių – pasitikėjimas valdžia ir žiniasklaida, gebėjimas atkreipti dėmesį į internetinių naujienų detales ir išankstinis nusistatymas. Atlikę pusiau giluminius struktūruotus interviu, pastebėjome, kad respondentai daugmaž atitinka šias kategorijas, todėl atsižvelgę į jas galime geriau suprasti respondentų požiūrį į dezinformaciją ir atsparumą jai. Toliau kiekviena kategorija aptariama plačiau ir pateikiama pavyzdžių.

3.1.1. *Žmonių pasitikėjimas valdžia, žiniasklaida ir žurnalistais*

Tiek akademinėje literatūroje matoma, tiek interviu metu išryškėjo, kad pasitikėjimas valdžia ir žiniasklaida yra abipusiškai susiję: jei respondentas nepasitiki valdžia, tikėtina, kad neigiamai žiūrės ir į žiniasklaidą bei apskritai mažiau pasitikės visa skelbiama informacija

internete. Todėl šios kategorijos galima išskirti dvi subkategorijas – respondentai, kurie pasitiki valdžia ir žurnalistais, ir respondentai, nepasitikintys ja. Šios dvi subkategorijos dažniausiai pasižymi skirtingais bruožais ir skirtingu požiūriu į dezinformaciją.

Respondentai, nepasitikintys arba kritiškai vertinantys žiniasklaidą, dažnai vartoja tokius žodžius, kaip antai „*dauguma žurnalistų bando kažkaip viską persukti*“, „*žurnalistai <...> dažnai savo antraštėm naujieną pasako ne taip, kaip yra iš tikrųjų*“, „*žurnalistų toks darbas, jie turi pritraukti tuos reitingus ir tikrai pasitaiko, kad vienas kitas sakinytis arba žinutė kartais yra perdėta*“. Vienas iš respondentų, paklaustas, ar pasitiki žiniasklaida, net nurodė, jog tai, kas susiję su politika, yra melagienos: „*Nu, jeigu tai, pavyzdžiui, yra kažkokie nelabai suprantama, kas parašyta, pavyzdžiui, tada su politika kas susiję nu ir su COVID'u paskutinį sykį – dauguma informacijos yra tiesiog melagienos.*“ Tai indikuoja, kad valdžios sprendimai arba apskritai politika dažnai asocijuojama su žiniasklaida. Vienam iš respondentų uždavus klausimą, ar jis pasitiki valdžia, sulaukta atsakymo, jog pasitiki, o paklaustus, ar galima pasitikėti žiniasklaida, atsakė: „*Galima. Bet galima ir surast nepatikimų. Ta prasme nu čia reikia mokėt atsirinkti tuos visus šaltinius.*“ Šį poreikį „*filtruoti*“ gaunamą informaciją pabrėžė ne vienas respondentas tiek iš Šalčininkų, tiek iš Pabradės. Šie respondentai interviu metu taip pat atidžiau nagrinėjo pateikiamus straipsnius, atkreipė dėmesį į pranešimo detales. Vis dėlto net ir tarp išreiškusių nepasitikėjimą žurnalistais galima matyti takoskyrą: yra respondentų, kurie racionaliai nepasitiki kiekviena žinute, todėl pabrėžia kritinio mąstymo svarbą, poreikį tikrinti naujieną kituose šaltiniuose, o yra ir respondentų, apskritai nepasitikinčių žiniasklaida, išskyrus tam tikrus pavienius žurnalistus, kurie dažniausiai atitinka respondentų vertybines nuostatas.

Kalbant apie internetinę žiniasklaidą, svarbu pabrėžti ir socialinių medijų įtaką. Ne vienas respondentas pagrindinę informaciją ar nuorodas į naujienas gauna būtent iš socialinių tinklų, juose

stebimų nuomonės formuotojų, žurnalistų ar politikų. Nors apklausėme tik porą jaunų asmenų, galime daryti prielaidą, kad jaunimo tarpe toks būdas gauti informaciją yra paplitęs, ir, jauniems žmonėms daugiau papildomai nesidomint, gali būti žalingas, suteikiantis vienpusišką, nepatikrintą informaciją („*Tik Toką žiūri rusų kalba, net nepastebi, kaip pradeda mėtyti rusiškus video, kurie kažką apie politiką pradeda kalbėti*“). Todėl besąlygiškas pasitikėjimas žurnalistika socialinėse medijose gali lemti mažesni atsparumą dezinformacijai. Apibendrinant galima teigti, kad interviu metu surinkti duomenys dar kartą patvirtina, jog pasitikėjimas valdžia ir žiniasklaida daro didelę įtaką dezinformacijos poveikimui asmenims: jei gyventojai nepasitiki oficialia valstybės institucijų ar nepriklausomos žiniasklaidos skleidžiama informacija, tikėtina, kad ieškos informacijos kituose, mažiau patikimuose šaltiniuose.

3.1.2. Gebėjimas atkreipti dėmesį į pranešimų ypatybes

Interviu metu išryškėjo, kad respondentai, nurodę atsižvelgiantys į pateiktos informacijos ypatybes, sugeba kritiškiau ją įvertinti ir atpažinti dezinformaciją. Iš surinktų duomenų galima išskirti keletis požymius, į kuriuos respondentai atsižvelgia. Tai 1) naujienos turinys; 2) straipsnio komentarai; 3) konteksto svarba; 4) pirminių ir antrinių šaltinių informacijos tikrinimas.

Pirmiausia, į ką atkreipė dėmesį daugelis respondentų interviu metu, šaltinio turinys, žiniasklaidos priemonė, kurioje skelbiama naujiena, ir naujienos autorius. Siekdami atskirti dezinformaciją nuo teisingos informacijos, respondentai dažniausiai pabrėžė objektyvumo svarbą ir siekį vengti emocionalumo („*LRT straipsnyje kažkaip objektyviai rašoma, tas objektyvumo išlaikymas yra svarbu informacijos patikimumui*“). Nors interviu metu nerodėme komentarų, respondentai taip pat pabrėžė jų svarbą, sprendžiant, kiek galima pasitikėti informacijos patikimumu. Antra, tie respondentai, kurie geriausiai atskyrė dezinformacinius straipsnius, nurodė informaci-

jos konteksto svarbą ir tikslą: „Aš visuomet, kai gaunu kažkokią tai netikėtą informaciją ar įtartiną informaciją, visą laiką pagalvoju, kodėl būtent dabar ta informacija yra skelbiama.“ Kiti respondentai taip pat nurodė ieškantys nuorodų į pirminius šaltinius ir tikrinantys perskaitytą informaciją antriniuose šaltiniuose („Patikrini vieną informaciją, patikrini kitą informaciją ir darai išvadas, kad kažkas čia nesutampa“). Kita vertus, respondentai, patikėję dezinformaciniais straipsniais interviu metu, vadovavosi kitokia logika, nei tie, kurie buvo atsparesni. Pavyzdžiui, vienas iš argumentų, kodėl patikėjo dezinformaciniu straipsniu, buvo vidinė intuijija ir išankstinis nusistatymas, o ne gebėjimas atkreipti dėmesį į naujienos detales („na, nežinau, man tai panašu į tiesą. Ir todėl aš tuo tikiu“). Taigi interviu metu pastebėjome, jog gebėjimas vadovautis logika ir kritiškai mąstyti yra vieni iš pagrindinių atsparumo dezinformacijai veiksnių, o tai susipynę ir su gebėjimu atskirti teisingą informaciją net jei ji prieštarauja asmeniniam išankstiniam nusistatymui.

3.1.3. Išankstinis nusistatymas ir asmeninė aplinka

Minėta, kad vienas iš reikšmingiausių veiksnių, formuojančių respondentų požiūrį į naujienas internete, žmonių išankstinis nusistatymas ir asmeninė aplinka. Viena vertus, tai gali turėti įtakos atpažįstant dezinformaciją internete – jei asmens aplinkoje yra kritiškai mąstoma, aptariamoms naujienoms ir nevengiama diskusijų, tikėtina, toks žmogus kritiškai vertins skaitomas naujienas. Kita vertus, jei asmuo prieš tai įtikėjo melaginga internetine naujiena, tikėtina, kad asmens nuomonę bus sunku pakeisti net ir pateikiant teisingą informaciją.

Šis asmeninės patirties ir išankstinio nusistatymo veiksnys itin svarbus bandant suprasti, kaip informaciją priima skirtingų miestų gyventojai. Šalčininkų miesto ir rajono įvairi tautinė sudėtis bei įvairiakalbiškumas, Pabradės regione vykstanti migrantų krizė suformuoja specifinę aplinką, darančią įtaką gyventojams. Pavyzdžiui, nors mūsų tyrimas aprėpia internetinę žiniasklaidą, ne vie-

nas respondentas iš Šalčininkų regiono pabrėžė televizijos įtaką ir paveikumą dezinformacijai: „*pagrindinė problematika, jog vyresnio amžiaus žmonės neskaito, o žiūri televizorių kita kalba ir kitos valstybės, nes mūsų valstybėje nėra prieinamos jiems kalbos televizoriaus [programų]. Ta prasme, nėra rusų, lenkų, baltarusių kalbos televizijos, kuri transliuotų būtent lietuviškas žinias. Jie yra paveikti iškart propagandos iš išorės*“. Taigi, tokia specifinė situacija sukuria aplinką, kuri daro įtaką žmonių informacijos selektyviam priėmimui.

Iliustruoti asmeninės aplinkos įtaką sprendimams, susijusiems su informacija, priimti padeda ir interviu metu surinkta informacija. Pavyzdžiui, respondentas, paklaustas, kiek pasitiki pateiktu straipsniu apie Škotijos pandeminę situaciją, nurodė: „*Nu aš nemanau, kad tai yra visiškai tiesa, nes aš žinau, kas... Vat prieš 2, 3... 3 savaites, man atrodo, mano draugės dukra atvažiavo iš Škotijos (...) ir pasakė, kad ten visiškai yra kitoks gyvenimas, ten nėra kaukių, ten nėra suvaržymų, ten nei vienas žmogus nepaklausia apie galimybių kažkokį pasą ar dar kažkas tokio*“. Kitas respondentas nurodė, kad gebėjimą atskirti informaciją pandemijos laikotarpiu tiesiogiai lėmė asmeninė patirtis: „*(...) aš su pandemija dirbau nuo pirmos jos dienos, galima sakyti, Lietuvoje. (...) Tai aš tą informaciją, sakykim, turėjau iš pirmų lūpų (...)*“. Apibendrinant galima teigti, jog interviu metu nustatėme, kad asmeninė patirtis, gyvenamoji aplinka ir iš anksto susiformavęs nusistatymas yra vieni iš svarbiausių elementų, darančių įtaką tam, kaip Pabradės ir Šalčininkų gyventojai priima prorusišką dezinformaciją.

3.2. Pabradės ir Šalčininkų gyventojų požiūris į prorusišką dezinformaciją apie COVID-19 pandemiją

3.2.1. Dezinformacija vertinama neigiamai, bet neidentifikuojama

Šiai kategorijai priskirti respondentai suvokė, kad iš Rusijos sklinda dezinformacija, tačiau nesugebėjo jos atskirti. Pateiktus prorusiš-

kos dezinformacijos straipsnius jie manė esant teisingus ir atskleidžiančius tiesą. Tam galėjo turėti įtakos menkas informacinis išprusimas ar aplinkos įtaka. Nors negalima daryti apibendrinamųjų išvadų, tačiau šios grupės respondentai turi vidurinę ar profesinę išsilavinimą. Galima pateikti šią grupę apibūdinantį pavyzdį: viena respondentė, paklausta, kaip vertina Rusijos skleidžiamą informaciją apie pandemiją, nurodė, jog neigiamai, nes tai išsklaido žmonių požiūrį į vakcinas, tačiau, paprašius įvertinti pateikiamų straipsnių patikimumą, ji nesugebėjo atskirti prorusiškos dezinformacijos ir informaciją teigė esančią teisingą, remdamasi asmenine patirtimi ir požiūriu į visą situaciją – apie vieną dezinformacinį straipsnį ji sakė: „*Manau, tai yra tiesa, nes mano artimoje aplinkoje daugelis, kurie pasiskiepijo, susirgo COVID-19.*“ Taip pat šiai grupei priskirtini asmenys nematė būtinybės informuoti kitus apie klaidinančią informaciją („*Manau, kad žmonės patys atskiria, kuri informacija yra klaidinanti, o kuri ne*“), o dažnas šaltinio patikimumą vertino pagal šalia pateikiamus skaitytojų komentarus. Tad galima teigti, kad dalis Pabradės ir Šalčininkų gyventojų dezinformaciją vertina neigiamai, tačiau susiduria su sunkumais atskirdami teisingą informaciją nuo klaidinančios, ir tai dažnai lemia žemas išsilavinimo lygis, naudojamos netinkamos priemonės informacijos patikimumui patikrinti ir aplinkos įtaka.

3.2.2. *Dezinformacija vertinama neigiamai ir identifikuojama*

Dalis Pabradės ir Šalčininkų gyventojų atsakymų buvo priskirti kategorijai, kuri apima gebančius atskirti dezinformaciją ir suvokiančius neigiamą prorusiškos dezinformacijos poveikį žmones. Pažymėtina, kad tokie respondentai buvo linkę geriau vertinti valdžią ir turėjo didesnę pasitikėjimą žiniasklaida bei atkreipė dėmesį į informacijos kontekstą, autorius, šaltinio patikimumą. Galbūt tam turi įtakos tai, jog dauguma tokių žmonių yra įgiję vidurinę išsilavinimą, studijuoja arba jau turi aukštąjį išsilavinimą bei didesnę informaci-

nį išprusimą. Galima pateikti pavyzdį remiantis respondentu, kuris pakomentavo prorusiškos informacijos poveikį žmonėms: „*Be abejo, tai padarė įtakos tų pačių vat antivakserių susidarymui, tai buvo pliusas, nes nu žmonės ir taip nežinojo, kas vyksta, o čia dar jiems pridėjo abejonių, nepasitikėjimo ir jau po to labai sunku nu žmones įtikinti.*“ Kita respondentė antrina, jog informacija, skleidžiama iš rusiškų kanalų, „*galbūt pasėjo baimę, nes jie [Šalčininkų gyventojai] nebuvo taip, kad mes iš karto prieš vakciną, juk jie tiesiog bijojo skiepytis ta vakcina po naujienų*“. Nors, kaip respondentai pastebėjo, vėliau prorusiškos informacijos turinys pakito – pradėta skatinti vakcinuotis, nesvarbu, jog „Sputnik V“ vakcina, tačiau tai šiek tiek daro įtakos žmonių norui skiepytis („*kas liečia vakcinaciją, tai jie [rusiški kanalai] irgi skatina vakcinuotis, tai jie kaip ir turėtų skatinti ir padėti, bet vis tiek kažko trūksta*“). Šiai grupei priskirtini asmenys iš karto galėjo identifikuoti prorusiškos dezinformacijos tekstus, atkreipė dėmesį į pačios informacijos šaltinio, autoriaus patikimumą, dėsninę šališkumą. O tam tikrais atvejais net sukritikavo mūsų *lrt.lt* atrinktą straipsnį apie „Sputnik V“ vakciną dėl stipraus tik vienos pusės palaikymo („*Tai aš sakyčiau, čia irgi toks rašymas žmogaus, kuris yra prieš Rusiją, jau jis nėra objektyviai mąstantis*“). Tad šiai grupei priskirtini asmenys pabrėžė kritiško informacijos vertinimo svarbą („*[rusai] kažkaip moka įteigti, gražiai pateikti naujienas lyg tai būtų tiesa, lyg jie visada teisūs. Ir kažkaip imi ir patiki, jeigu taip kritiškai nemąstai*“). Šie respondentai, priešingai nei prorusiškos informacijos skleidimą vertinantys teigiamai ar vertinantys teigiamai, bet neidentifikuojantys, pažymėjo neigiamą ir pačių komentarų įtaką ir tai, jog dažniausiai komentuoja labiausiai dezinformacijos paveikti asmenys („*tie, kurie skleidžia dezinformaciją, jie skleidžia ją žymiai aktyviau, nei tie, kurie skleidžia tiesą. [...] socialiniuose tinkluose, pavyzdžiui, įkelia ten: kokia bloga ten vyriausybė ar kokia ten prasta padėtis, ir ten tūkstančiai komentatorių. Nu adekvatus žmogus gi nu nekomentuoja socialiniuose tinkluose*“). Tokie respondentai taip pat turėjo svarbių įžvalgų, kaip Pabradės ir

Šalčininkų miestuose būtų galima padidinti pasitikėjimą Lietuvos valdžia bei skatinti didesnę atsparumą dezinformacijai – jie pabrėžė, kad regione labai trūksta lietuviškos informacijos šaltinių lenkų ir rusų kalbomis („*tiesiog žmonės neturi alternatyvų iš mūsų valstybės. Gal jie skaitytų ir rusiškai, lenkiškai, nesvarbu, bet jų kalba ta informacija, bet kai jie neturi alternatyvos, jie mato tik iš ten [Rusijos]. Tai aišku, kad nuomonę formuoja. Reikėtų sukurti alternatyvą žmonėms, kad Lietuvos žiniasklaidos naujienos būtų pateiktos rusiškai ar lenkiškai*“). Tad čia išskiriama didžiausia respondentų grupė asmenų, kurie vertina neigiamai prorusišką dezinformaciją, tačiau neidentifikuoja jos rusiškų šaltinių remiamuose straipsniuose. Jie linkę pasižymėti naudingomis įžvalgomis, teigiamai vertina Lietuvos valdžią ir nors pasitiki, tačiau yra linkę kritiškai vertinti internetinę žiniasklaidą.

3.2.3. Dezinformacija vertinama teigiamai, kartais identifikuojama

Ši kategorija yra unikali tuo, kad jai priskirtini asmenys teigiamai vertina dezinformaciją, tačiau taip pat tam tikrais atvejais sugeba ją identifikuoti. Tam galėjo turėti įtakos žmonių jaučiamos asmeninės nuoskaudos valdžios atžvilgiu, jie yra linkę labiau pasitikėti rusiška žiniasklaida, nors ir ją kartais vertina prieštarinčiai. Iš respondentų pavyzdžių matoma, jog, kalbėdami apie rusišką informaciją, jie išreiškia palankią poziciją Rusijos atžvilgiu dėl informacijos, nukreiptos prieš skiepus, gydymą, pačios pandemijos rodiklius ir kt. Tam iliustruoti galima pateikti vienos respondentės komentarą apie prorusiškos informacijos įtaką Lietuvoje: „*Tai čia toks pat būtų Lietuvoje, jeigu Lietuva pradėtų šnekėti tiesą apie tai, kas yra iš tikrųjų, ir koks yra poveikis visokiausių tų skiepų ir ligos tos ir visą kitą, kaip ir Rusija.*“ Verta paminėti, kad tokie asmenys dažnai vertina Lietuvos valdžią labai blogai („*Nu jeigu procentais, tai 90 proc. nepasitikiu. (...) Todėl, kad labai daug dezinformacijos skleidžia*“).

Kartu neigiamai vertinama ir žiniasklaida („*Niekuo visiškai nepasitikiu. (...) Todėl, kad jie rašo ir meluoja apie tai, ką rašo. Pavyzdžiui, apie liginines. Jie sako, kad tai yra žiauriai daug lignonų, kurie guli ligininėse ir reanimacijose*“), o informacijos patikimumas vertinamas pagal šalia šaltinių pateikiamus skaitytojų komentarus („*Komentarai, tai yra pirmas dalykas. Visą laiką perskaitau komentarus ir pažiūriu, ko parašo*“). Tad, apibendrinant respondentų, kurie dezinformaciją vertina teigiamai, bet kartais identifikuoja ją, grupę galima teigti, kad ši grupė yra išskirtinė. Gebėjimas atskirti klaidinančią informaciją yra dėl labai kritiško požiūrio į žiniasklaidą, nepasitikėjimo Lietuvos valdžia. Jie turi susiformavę tam tikrą pasaulėžiūrą, dėl kurios yra atmetama visa informacija, kuri tam nepriimtina.

Tad šios analizės matomos tendencijos nurodo tris pagrindinius galimus Šalčininkų ir Pabradės gyventojų požiūrius į prorusišką dezinformaciją apie COVID-19 pandemiją: 1) vertina neigiamai, bet nesugeba atskirti dezinformacijos, 2) vertina neigiamai ir atskiria dezinformaciją bei 3) vertina teigiamai, tačiau geba atskirti dezinformaciją tam tikrais atvejais. Šiems požiūriams galimą įtaką daro skirtingi būdai, kuriais asmenys atsirenka patikimą informaciją: 1) žmonių pasitikėjimas valdžia, žiniasklaida ir žurnalistais, 2) gebėjimas atkreipti dėmesį į pranešimų ypatybes ir 3) išankstinis nusistatymas ir asmeninė aplinka.

IŠVADOS

Remiantis atliktu tyrimu, kuriame siekta išsiaiškinti Pabradės ir Šalčininkų rajonų gyventojų požiūrį į Rusijos skleidžiamą dezinformaciją COVID-19 pandemijos tema ir kaip ji priimama, buvo nustatyti trys ryškiausi požiūriai į minėtą prorusišką dezinformaciją: 1) neigiamas vertinimas, tačiau nesugebėjimas jos atskirti; 2) neigiamas vertinimas ir gebėjimas ją atskirti; 3) teigiamas ver-

tinimas, tačiau gebėjimas atskirti tik kai kurias dezinformacines naujienas. Tad galima teigti, kad nėra vienintelio asmenų požiūrio modelio dezinformacinių naujienų priėmimo kontekste. Verta paminėti, kad iš surinktų duomenų taip pat pastebimi ir veiksniai, darantys įtaką žmonių pasitikėjimui internetine žiniasklaida. Kaip pagrindinius galima įvardyti žmonių pasitikėjimą valdžia, gebėjimą pastebėti pateiktos informacijos ypatybes ir išankstinį nusistatymą, kurie kartais būna perimti iš asmeninės aplinkos.

Asmenys, priskirti prie pirmojo požiūrio, daugeliu atvejų suprato, kad Rusija yra dezinformacinio turinio informacijos sklaidimo šaltinis, tačiau neretai nesugebėjo jos atskirti (t. y. rodytus straipsnius reflektavo kaip teigiančius tiesą). Šių respondentų diskursas pasižymėjo rėmimosi aplinkos nuomone akcentavimu, tikėjimu, kad kiekvienas individas pats sugeba atskirti tiesą nuo klaidinančios informacijos be kitų informavimo pagalbos, taip pat buvo ryški ir informacinio išprusimo stoka. Iš surinktų papildomų duomenų galima daryti prielaidą, kad tokiam reiškiniui turėjo įtakos žemas išsilavinimo lygis bei minėti aplinkos įtakos ir didelio informacinio išprusimo neturėjimo veiksniai.

Respondentai, patenkantys į antrąją – neigiamo dezinformacijos vertinimo ir sugebėjimo ją identifikuoti – kategoriją, itin greitai identifikuodavo pateiktus prorusiškus straipsnius kaip dezinformaciją; neretai tai buvo galima pastebėti net iš ironiškos šypsenos, kitų veido mimikų, nusijuokimo. Be to, dažnas šiai grupei priklausantis asmuo gebėjo išsamiai pateikti savo apmąstymus ne tik dezinformacinio straipsnio tema, bet ir rodomą informaciją lygindamas su kitais savo savarankiškai skaitytais straipsniais. Dėmesio atkreipimas į patį informacijos šaltinį, jo patikimumą, esamą tam tikrą šališkumą (kas rodo gebėjimą vertinti tiek dezinformacinę, tiek ne-dezinformacinę žiniasklaidą kritiškai), straipsnio parašymo datą ir jos susiejimą su tuo metu Lietuvoje vykusiais įvykiais taip pat buvo aiškiai matomas. Pažymėtina, kad šios grupės atsakymuose dominavo teigiamas valdžios vertinimas ir pasitikėjimas žiniasklaida.

Trečioji asmenų grupė šiame tyrime ganėtinai unikali – nors dezinformacija šių respondentų vertinama teigiamai, tačiau dezinformacinė informacija tam tikrais atvejais yra skiriama. Vis dėlto matoma tendencija, kad toks gebėjimas identifikuoti klaidinančią informaciją yra atsiradęs dėl itin kritiško požiūrio į žiniasklaidą ir nepasitikėjimo Lietuvos valdžia, o ne dėl informacinio išprusimo. Pateikiama palanki Rusijai pozicija COVID-19 tematika bei išryškinta komentarų sprendžiant apie informacijos patikimumą svarba galimai suformuoja šių individų skeptiškos pasaulėžiūros ir asmenine patirtimi paremtos nuomonės išreiškimą.

Iš šių sudarytų grupių analizės galima išvelgti ir pirmiau minėtus veiksnius, darančius įtaką žmonių pasitikėjimui pačia internetine žiniasklaida. 1) Pasitikėjimas valdžia ir žiniasklaida. Įdomu tai, kad matomas valdžios ir žiniasklaidos elementų ryšys. Žmonės, mažiau pasitikintys Lietuvos valdžia, mažiau linkę pasitikėti ir žiniasklaida, o tai formuoja ypač kritiškai neigiamą pasitikėjimą informacija internete ir *vice versa*. 2) Dėmesio atkreipimas į naujienų ypatybes. Remiantis šiuo veiksniumi informacijos patikimumas būtent siejamas su jos subtilybėmis, tokiomis kaip pačios naujienos kontekstas, turinys, susiję komentarai ir informacijos pertikrinimas tiek pirminiuose, tiek antriniuose šaltiniuose. Asmenys, kurie savo naudojamame diskurse išreiškė pateiktos informacijos ypatybių svarbą formuojant savo pasitikėjimą internetine žiniasklaida, sugėbėjo ir kritiškiau vertinti bei atpažinti dezinformacinius straipsnius. Vis dėlto verta paminėti, kad tik nedaugelis respondentų akcentavo būtent šį ryšį. 3) Išankstinis nusistatymas ir aplinka. Šis veiksnys buvo itin dažnai pastebimas visose respondentų grupėse. Vis dėlto jo funkcionavimą galima vertinti dviprasmiškai: vienais atvejais tai gali skatinti kritiškumą vertinant naujienas ir atpažįstant dezinformaciją, jeigu asmens aplinka yra panaši (kritiškai mąstanti ir nevengianti konstruktyvių diskusijų), tačiau kitais atvejais, jeigu respondento aplinka yra lengvai paveikiama dezinformacijos ir nėra didelio informacinio išprusimo, o pats respondentas nuoširdžiai

įtiki melaginga naujiena, tokio žmogaus nuomonę pakeisti tampa ganėtinai sunku net ir pateikus teisingą bei tikslesnę informaciją.

Visame darbe matoma bendra tendencija – loginis mąstymas, kritinis požiūris ir lankstus, bet kartu konstruktyviai argumentuotas nuomonės pakeitimas pateikus teisingesnę, t. y. tikslesnę, informaciją internetinės žiniasklaidos erdvėje dažnai sudaro sąlygas atsparumui nuo dezinformacijos. Vis dėlto būtina paminėti, kad tyrimas ir atlikta analizė yra paremta diskurso interpretaciniu metodu bei sąlygiškai nedideliu respondentų kiekiu, todėl kiti tyrėjai, siekdami kartoti tokį tyrimą, galėtų rasti ir kitokių tendencijų bei pateikti kitokių išvadų.

Konstruojant žmogaus ir tautos dialogą: individo ir bendruomenės santykis Vytauto Kavolio mintyje

Skirmantė Sakalauskaitė

ĮVADAS

Išėjimo lietuvių mokslininko Vytauto Kavolio visuomeninė ir mokslinė veikla, raštai mena jo stiprų įsipareigojimą Lietuvai, kurio nenutraukė net gyvenimas „tremtyje“. Gyvendamas JAV Kavolis tvirtai užsibrėžė suderinti akademinę ir visuomeninę veiklą, tai rodo jo nuopelnai abiejose srityse. Kavolio kaip mokslininko interesai – sociologiniai ir lyginamosios civilizacijų analizės tyrimai, kuriuos taikydamas jis tyrė ir Lietuvos kultūros modernėjimą, lietuviškojo liberalizmo esmę, raidą, genezę. Kaip ryškiausius Kavolio visuomeninės veiklos kelius būtų galima išskirti redaguotą *Metmenų* žurnalą, aktyvią veiklą *Santaros-Šviesos* organizacijoje, kurios tikslas, kaip sako pats Kavolis: „ugdymas kovotojų Lietuvos laisvinimo ir lietuvių tautinės gyvybės stiprinimo bare“¹. Amžininkų prisiminimuose *Santara-Šviesa* neatskiriama susijusi su Kavoliu, jis ne tik pats aktyviai dalyvavo intelektualiniame išėjimo gyvenime, bet ir aplink save šioje organizacijoje būrė ir kitus to meto inteligentus. *Santaros-Šviesos* organizacijoje, kur Kavolis buvo svarbus autoritetas, jungėsi tautiškumo, liberalizmo ir demokratijos idėjos. Leonidas Donskis *Santaros-Šviesos* organizaciją sieja su siekiu į

1 Vytautas Kavolis, „Santaros tikslai“, kn. *Vytautas Kavolis. Nepriklausomųjų kelias: publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. Egidijus Aleksandravičius, Daiva Dapkutė (Vilnius: Versus aureus, 2006), 473.

Lietuvą įnešti modernių Vakarų intelektualinių srovių idėjas². Iš tiesų, organizacijoje būrėsi skirtingų ideologinių matymų žmonės, kuriuos jungė Kavolio puoselėjama liberalizmo dvasia, leidžianti organizacijoje ne tik sugyventi, bet ir bendradarbiauti skirtingų požiūrių žmonėms.

Kavolio idėjos reikiasi vakarietiškos liberaliosios minties erdvėje, kuri iki tol Lietuvoje buvo mažai išplėtotą, ši aplinka tampa Kavolio atspirties tašku dėliojant lietuviškojo liberalizmo sampratą. Kavolis bando surasti liberalaus ir tautiško matymo harmoniją, leidžiančią skirtingiems individams gyventi tautoje. Šis liberalizmo ir tautiškumo santykis gali skambėti kiek paradoksaliai, tai, atrodytų, dvi priešingos mokyklos – viena individą ir jo laisvę statanti į fronto poziciją, o kita – tikinti kolektyvinio bendrumo būtinybę valstybei egzistuoti. Būtent tai leidžia klausti, koks galėtų ir turėtų būti tas žmogaus kaip individo ir tautos kaip bendruomenės santykis.

Pasak Arvydo Šliogerio, Vytautas Kavolis yra asmenybė, kurios Lietuvos istorijoje labai trūko, žmogus, kurio egzistavimo forma yra nežinomybė, kuris nemano viską žinantis. Toks idealistinis Arvydo Šliogerio vertinimas Kavolį iškelia į sceną kaip neideologinį mąstytoją. „[...] Kavolis, kartu su kitais santariečiais, kovojo prieš svetimųjų ir savųjų politinę ir dvasinę priespaudą, prieš vergiškumą ir kolektyvistinį terorą, kad ir kaip jis reikštųsi – nacionalizmu, religingumu, profesionaliu patriotizmu ar „liaudies kontrole“.“³ Vis dėlto, skaitant Kavolio raštus vis aplanko mintis, verčianti suabejoti jo neideologine laikysena. Savitą Kavolio ideologinę mintį kuria bandymas vienybėje suderinti liberalizmo ir tautiškumo (galbūt nacionalizmo) idėjas. Kavolio pabrėžiamas laisvo pasirinkimo aspektas greičiausiai yra pagrindinė priemonė kovojant su „ideolo-

2 Leonidas Donskis, *Tapatybė ir laisvė. Trys intelektualiniai portretai* (Vilnius: Versus aureus, 2005), 65.

3 Arvydas Šliogeris, „Laisvojo šaulio taku“, kn. *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*, sud. Rita Kavolienė, Darius Kuolys (Vilnius: Baltos lankos, 2000), 232–233.

gine priespauda“, tačiau paties Kavolio mintis neapsieina be tam tikrų metafizinių, *a priori* visiems bendrų idėjų.

Šiuo darbu noriu išsiaiškinti, kaip konstruojamas žmogaus ir tautos, individualaus ir kolektyvinio veikimo, žmogaus individo ir žmogaus tautiečio santykis.

1.1. „AŠ ESU JŪS“ – TAUTA, FORMUOJANTI ŽMOGŲ

„Žmogus nėra gimęs žmogumi. Naujagimis savy neturi nieko būdingo, kas išskiria iš kitos aukštesniosios gyvūnijos: jis neturi kalbos, kultūros, valios, minties, Dievo nei Šekspyro.“⁴ Šia Kavolio mintimi verta pradėti svarstymus apie žmogaus ir tautos santykį. Tai pamatinė kavoliškosios minties aksioma, leidžianti kalbėti apie individualizmo ir kolektyvizmo santykį. Pasak Kavolio, „visuomenė – vienintelė tikrovė, kuri žmogui egzistuoja“⁵. Naujagimis tampa žmogumi jį supančios bendruomenės dėka, kuri jį užaugina, asmenybės pagrindus suformuoja būtent tautos kultūra⁶. Taigi žmogus savąjį žmogiškumą įgyja būdamas visuomenės nariu. Mūsų žmogiškumo esmė priklauso nuo bendruomenės kuriamų paralelių visatų, tam tikrų tos bendruomenės sukurtų tradicijų, kultūrinių, meno visatų, kurių tikrovėje mes tarpstame. Toks mąstymo apie žmogaus formavimąsi būdas – tai tikėjimas, kad kiekvienoje bendruomenėje egzistuoja tam tikras neišvengiamas tautinio patyrimo vientisumas, tautinis charakteris, kurį suderinti su liberalia žmogaus kaip unikaliomis, individualiomis asmenybės samprata gali būti problemiška. Kavolio idėjos apie bendruomenės įtaką žmogaus

4 Vytautas Kavolis, „Nuo impulso iki Šekspyro“, kn. *Vytautas Kavolis. Nepriklausomybų kelias: publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. Egidijus Aleksandravičius, Daiva Dapkutė (Vilnius: Versus aureus, 2006), 179.

5 *Ibid.*

6 *Ibid.*

kaip asmens formavimuisi suponuoja, kad galime rasti tam tikrus pagrindus, kurie bendri visiems vienos bendruomenės nariams, individualumas skleidžiasi jau ant tų bendrųjų pamatų.

Kavoliui žmogiškumas neatskiriamai yra ir tautiškumas⁷, tai, kad žmogus formuojasi būtent tautinėje kultūroje, reiškia, kad žmogaus priklausymą konkrečiai tautai lemia ne kraujo ryšiai, o kultūra, kurioje jis augo⁸. Vienas iš svarbiausių kultūrinės aplinkos elementų – gimtoji kalba, kurioje bręsta mūsų idėjos, reiškiasi mūsų mąstymo formos, per kalbą pasaulis įgyja pavidalą, substancijos erdvėje įgyja vardus ir tampa mūsų kasdieniu gyvenimu. Panašiai mąsto ir Kavolis, būtent per gebėjimą operuoti sąvokomis formuojasi žmogaus žmogiškumas, vaiko gimtoji kalba nulemia jo požiūrį į pasaulį, nors galima išmokti ir daugiau kalbų, gimtosios kalbos suteikti pagrindai nebegali būti sunaikinti⁹. Nesunaikinamas tautiškumas žmogaus viduje reiškia, kad viską, ką patiriame ir išmokstame naujo, kas nėra mūsų gimtosios bendruomenės kūrinys, mes galime „pastatyti“ tik ant jau turimų tautinių tradicijų, o tai reiškia, kad kultūra, kurioje negimėme, nuguls tik paviršiuje. Taigi, lietuvių šeima, kuri yra perėmusi nebe lietuviškas, o kitos tautos tradicijas, užaugins ne lietuvių, o perimtos kultūros tautietį.

Kavolis svarsto, kas atsitinka nuo vienos kultūros „atplėštam“ ir į kitą „įmestam“ žmogui. Kadangi tautiniai pagrindai yra nepašalinami, net ir išvykęs žmogus jau yra nulemtas savosios kultūros, tačiau buvimas kitokio tautiškumo apsuptyje neleidžia toliau vystyti originalaus (tautinio) charakterio, žmogus lieka svetimas kitos kultū-

7 Vytautas Kavolis, „Nuo impulso iki Šekspyro“, kn. *Vytautas Kavolis. Nepriklausomųjų kelias: publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. Egidijus Aleksandravičius, Daiva Dapkutė (Vilnius: Versus aureus, 2006), 179.

8 Vytautas Kavolis, „Tautinės ideologijos pradmenys“ kn. *Vytautas Kavolis. Nepriklausomųjų kelias: publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. Egidijus Aleksandravičius, Daiva Dapkutė (Vilnius: Versus aureus, 2006), 299–300.

9 Vytautas Kavolis, „Tremties tikrovė ir keliai į lietuviškumą“, kn. *Vytautas Kavolis. Nepriklausomųjų kelias: publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. Egidijus Aleksandravičius, Daiva Dapkutė (Vilnius: Versus aureus, 2006), 109–110.

ros kalbos kūrybiniam grožiui, lieka po paviršutinišku kiautu, kuris neleidžia išreikšti sielos¹⁰. Žmogaus tikslas – savęs išskleidimas, o jis įmanomas tik savo tautos dvasioje ir savoje kultūroje¹¹. Laikas toli nuo savos bendruomenės veikia žmogaus tikrumo pajautimą, vidiškai tapatybės pamatai, suformuoti vaikystėje, tolsta nuo žmogaus ir tampa jam svetimi¹². Egzilyje pamažu griūva žmogaus identiteto esmė, prisiminimai nebetenka prasmės, o ilgesys – savo konkretnumo¹³. Žmogus egzilyje praranda ryšį su savo tautiškumu, vadinasi, ir su savo žmogiškumu, nors jo viduje esantys bendruomenės suformuoti pagrindai išlieka ir yra nesunaikinami, tačiau jie smarkiai apmirę. Ant šių nepašalinamų pagrindų gulanti bet kokia nauja kultūra negali pasiekti giliausių žmogaus sielos ertmių, todėl ir lieka paviršutiniškai nugulusi šalia žmogaus, neleidžianti jam visiškai įžengti į kitos bendruomenės tikrovę. Atskirtas nuo savo bendruomenės žmogus netenka svarbiausios atramos, tampa dar labiau pririštas prie savęs, nes savyje jis turi rasti viską, ko žmogui reikia¹⁴.

Kultūrinė aplinka, kurioje žmogus augo, neabejotinai yra esminė jo asmenybės formavimosi sąlyga, kita vertus, pati kultūrinė aplinka yra visuomenėje gyvenančių individų kūrinys. Žmogaus ir kultūros santykis prieina paradoksą, kai šių esybių sąveika įgyja apskritimo pavidalą – kultūrą kuria žmogus, o žmogus yra sąlygotas tos kultūros, kuri jį pavertė žmogumi, kultūra pakeitė žmogų taip, kad šis be kultūros negali gyventi¹⁵. Kokią kultūrą gali sukurti žmogus, kuris jau yra sąlygotas kultūros, kurioje augo? Argi neturėtų tada kultūra būti vienoda, nekintama, būdinga visiems tos pa-

10 *Ibid.*, 111–112.

11 Vytautas Kavolis, „Nuo impulso iki Šekspyro“, 180.

12 Vytautas Kavolis, *Nužemintųjų generacija: Egzilio pasaulėjautos eskizai* (Cleveland, Ohio: Santara-Šviesa, 1968), 68–71.

13 *Ibid.*, 68–71.

14 *Ibid.*, 13.

15 Vytautas Kavolis, „Tremties tikrovė ir keliai į lietuviškumą“, 109–110; Vytautas Kavolis, „Nuo impulso iki Šekspyro“, 179.

čios tautos individams? Panašu, kad nors egzistuoja daugybė tautos narius vienijančių tradicijų, taip pat esama ir galybės skirtumų, kurie pasireiškia skirtingose tos pačios tautos šeimose, net atskiruose tos pačios šeimos nariuose.

1.2. „JŪS ESATE AŠ“ – ŽMOGUS, FORMUOJANTIS TAUTĄ

Artūras Tereškinas pažymi, kad analizuojant kavoliškąją visuomenės sampratą labai svarbu išryškinti asmens kaip individo vietą joje, Kavolis neapsistoja ties idėja, kad aplinka veikia žmogų, bet žvelgia ir kitapus – kaip asmenį konstruoja jo psichologinė sandara, lemianti, kokiais būdais kultūra reiškiasi per patį individą¹⁶. Kavolio mintyje socialinė tikrovė yra diskursyviai sukonstruota, mūsų kuriami konfliktuojantys diskursai formuoja mus supančią kultūrinę aplinką¹⁷. Sudėtingą žmogaus ir aplinkos santykį Kavolis aiškina žvelgdamas į individą kaip unikalų visuomenės narį ir jos kūrėją.

Kavolis žmogaus individualumą supranta kaip gebėjimą, stovint ant tautai bendros tapatybės pagrindų, kurti kitonišką kultūrą, kuri reiškiasi tik perėjusi per asmeninę žmogaus psichologijos prizmę. Kavolio žmogus įvairialypis, su visais vidiniais prieštaravimais, jį daro stiprų ne ideologijų principų pripažinimas, o vidinis vyksmas¹⁸. Kavolis kalba apie individo gebėjimą kurti kultūrą, žmogaus idėjos gimsta jo vidiniame pasaulyje, kur tarpsta nuolatinis gyvenimas, bandantis išsiveržti lauk idėjų pavidalu. Pasaulyje egzistuoja faktai, tačiau tik žmogus jiems priskiria reikšmes, faktai nekinta,

16 Artūras Tereškinas, „Skaitant Vytautą Kavolį: kultūriniai tekstai, patirties įvaizdžiai, reikšmių archeologija“, kn. *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*, sud. Rita Kavolienė, Darius Kuolys (Vilnius: Baltos lankos, 2000), 102.

17 *Ibid.*, 98.

18 Vytautas Kavolis, „Nepriklausomųjų kelias“, kn. *Vytautas Kavolis. Nepriklausomųjų kelias: publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. Egidijus Aleksandravičius, Daiva Dapkutė (Vilnius: Versus aureus, 2006), 40–43.

tačiau jų interpretacijos gali būti pačios įvairiausios, būtent jose reiškiasi kiekvieno žmogaus individualybė¹⁹. Esminis žmogiškios kūrybos pagrindas – laisvas apsisprendimas. Kiekvieno fakto reikšmei sukurti reikėjo laisvo pasirinkimo, kad daiktas vadintųsi būtent tuo vardu, kokiu mes jį pažįstame šiandien, būtina buvo įveikti abejones ir tvirtai apsispręsti²⁰. Būti laisvam šioje vietoje yra itin svarbu, žmogaus individualumas gali reikštis tik laisvais pasirinkimais, nes tik tada gali likti vietos abejonei. Kitu atveju, kai sprendimai žmogui yra „palengvinami“ (dažniausiai ideologinių įsitikimų), vietos neužtikrintumui mažėja. Kavoliui abejonė yra tik nugalėta, tačiau jokia būdu nepamiršta, nes žmogiškumas gali reikštis tik abejonėje, kuo labiau individas tampa užtikrintas, kad žino tiesą, tuo mažiau jis yra žmogus, jis nebegali savo sprendimų vertinti kritiškai ir pasiduoda fanatizmui²¹.

Vis dėlto tautiškumas, kuris Kavoliui ne mažiau svarbus nei liberalizmas, būtų sunkiai įsivaizduojamas abejojančioje visuomenėje. Kadangi žmogaus asmenybę formuoja kultūra, kurioje jis augo, tai toji kultūra ir bus jam priimtinausia, o galbūt ir teisingiausia. Sunku įsivaizduoti savo tautos tiesomis abejojančią patriotą. Panašu, kad Kavolio mintyje ir patriotas turėtų abejoti. Šioje vietoje labai svarbus klausimas, kaip įmanoma abejoti savo apsisprendimais, bet kartu jausti meilę savo bendruomenei, mano matymu, patriotizmas suponuoja, kad bent nedidele dalimi jaučiame, jog mūsų bendruomenė yra arčiau tiesos nei kitos bendruomenės. Ar iš tiesų mes galime abejoti ta savo asmens dalimi, kuri buvo suformuota visuomenės, kurioje augome? Tikriausiai abejoti galima ir savos bendruomenės tiesomis, bet ši abejonė savo laipsniu stipriai skirsis nuo abejonės kitų bendruomenių tiesomis.

19 Vytautas Kavolis (sud.), *Lietuviškasis liberalizmas* (Vilnius: Versus aureus, 2008), 132.

20 *Ibid.*, 132–133.

21 *Ibid.*, 134.

Kad būtų galima suprasti liberalizmo ir tautiškumo santykį, svarbu rasti vidurio kelią tarp žmogaus, visiškai nulemtos gyvenamosios aplinkos, ir žmogaus, laisvai keičiančio savo aplinką. Tai komplikuoatas uždavinys, kiek esame nulemti kitų, o kiek galime lemti patys – rasti ribas gali būti neįmanoma, šioje vietoje skirtingos ideologijos konstruoja savitą lemties ir žmogaus valios santykį, ant šios metafizikos stovi visa filosofinė tradicija, nuo gilaus tikėjimo *a priori* mus lemiančiais principais iki vienintelės egzistuojančios žmogaus valios galios teigimo. Kavolis ieško pagrindo, kuris leistų suderinti liberalųjį ir tautiškumo (konservatizmo) dėmenis. Arvydas Noreika pažymi, kad Kavolis nepriešina liberalizmo ir konservatizmo, liberalizmas jam simbolizuoja žmogaus individualumą, savąjį „aš“, o konservatizmas – pasaulį, bendruomenę. Šios dvi sritys neprieštarauja viena kitai, nes yra atskiros, bet kartu kuria žmogaus egzistenciją²².

Kavolio matymu, individą su visuomene jungia jo moralybė, nuo individualios moralybės pobūdžio priklauso ir kolektyvinė bendruomenės kultūra, kiek joje bus dogmatizmo, o kiek atsidaavimo kitiems. Moralybė – tai gebėjimas peraugti save ir atsiduoti už save didesniai tikslui. Atsiduoti galima kitiems (meilė, humanizmas, idealizmas, religiškumas) arba moralę rasti egoizme (išnaudojimas, dogmatizmas, fanatizmas)²³. Kavolis kelia reikalavimą moralybei reikštis tik laisvu apsisprendimu, kuris išplaukia iš pačių žmogaus sielos gelmių. „Moralinę vertę turi tik tie atsidavimai, kuriuose nėra savęs apgaudinėjimo, nei pasidavimo konvencijai, nei prievartos“²⁴. Nors pabrėžiamas individo laisvas apsisprendimas, negalime pamiršti, kokią svarbią vietą Kavolio mintyje užima in-

22 Alvydas Noreika, „Egzistencialistiniai Vytauto Kavolio liberalizmo pagrindai“. *Politologija*, nr. 83(3) (2016), 41–63, <https://doi.org/10.15388/Polit.2016.3.10237>.

23 Vytautas Kavolis, „Moralybė ir jos šėtonai“, kn. *Vytautas Kavolis. Nepriklausomųjų kelias: publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. Egidijus Aleksandravičius, Daiva Dapkutė (Vilnius: Versus aureus, 2006), 193–194.

24 *Ibid.*, 195.

divido formavimąsi lemianti aplinka. Neišvengiamai grįžtame prie klausimo, kiek žmogaus priimami sprendimai yra laisvi, jeigu asmuo yra kultūros, kurioje augo, darinys. Laisvas apsisprendimas kyla iš žmogaus sielos gylis, bet kas glūdi tose gelmėse, lieka iki galo neaišku. Kiek vietos užima tautinė kultūra ir kiek vietos lieka individualumui? Kavolis kūrybiškumą atskiria nuo moralybės, pirmąjį priskirdamas žmogaus vidiniam pasauliui, tačiau moralybė irgi kyla iš to paties žmogaus gėlės. Jeigu abu dalykai kyla iš ten pat, argi galėtumėme tada vieną jų priskirti individualiam, o kitą – kolektyviniam veikimui? Panašu, kad įsisukame į tą patį Kavolio paradoksą – kultūra formuoja žmogų, o žmogus keičia kultūrą. Kavoliškasis pliuralizmas – žvelgti iš skirtingų perspektyvų! Žmogaus laisvas apsisprendimas išplaukia iš žmogaus vidinio vyksmo, kuriam neišvengiamai turėjo įtakos ir jo aplinka (tautinis auklėjimas).

1.3. „MES ESAME PANAŠŪS?“ – TAUTINĖS BENDRYSTĖS RIBOS

Kavolis akademinėje srityje išsiskyrė savo interdisciplinariu mąstymo būdu, į socialines problemas žvelgdamas iš skirtingų mokslo šakų perspektyvos jis ragina mus kvestionuoti visas pretenzijas į vieną neginčijamą tiesą, nes kiekviena visuomenė turi savą tiesos politiką, besireiškiančią per jos diskurso tipus²⁵. Taip ir kiekviena tauta išsiskiria savita kultūra, kuri priimtina būtent tos tautos žmonėms, kurie ir yra kultūros kūrėjai. Vis dėlto Kavolio matyme tauta nėra homogeniška, nors visus tautiečius sieja bendra tradicija, ji, perėjusi per kiekvieno individo vidinį pasaulį, reiškiasi naujomis formomis. Prieš tai aptartos Kavolio idėjos piešia abstraktų, teorinį individų visuomenės vaizdinį, todėl kvestionuojame, kaip įma-

25 Artūras Tereškinas, „Skaitant Vytautą Kavolį: kultūriniai tekstai, patirties įvaizdžiai, reikšmių archeologija“, 95–96.

noma ne tik bendruomenėje sugyventi skirtingoms asmenybėms, bet ir kartu kurti bendrą tautinę kultūrą, kurioje atsispindėtų visų mūsų individualumas. Tai kelia klausimą, kaip savomis trajektorijomis judantys individai sąveikauja bendruomenės viduje?

Jau minėjau, kad Kavoliui labai svarbi abejonė, Kavolio manymu, tik apsisprendimų teisingumu abejojantis žmogus gali gyventi bendruomenėje su kitais abejojančiais žmonėmis, tik tokiu atveju įmanoma tolerancija²⁶. Vis dėlto Kavolis įsitikinęs, kad egzistuoja tam tikros visiems bendros, neabejotinos pamatinės vertybės, kurios leidžia idėjiškai skirtingiems asmenims sugyventi visuomenėje (anksčiau aptartas moralybės konceptas). Straipsnyje „Tolerancijos prielaidos“ rašoma: „Tolerancija pasibaigia, kai susiduria dvi skirtingos sistemos, siekiančios priešingų ir vienas kitą išskiriančių tikslų, ir kai tų dviejų sistemų jokios bendros vertybės nebejungia.“²⁷ Kavolio kartos žmonėms šis principas palankus, nes tuometines idėines jėgas jungė bendras nepriklausomos Lietuvos siekis, jis vienijo tiek skirtingų partijų, judėjimų atstovus, tiek egzilio tautiečius ir tėvynėje likusiuosius. Bet ar visais laikais įmanoma rasti bendrus, visus bendruomenės narius jungiančius principus? O galbūt Kavolio tikėjimas visus siejančiomis vertybėmis galimas tik konkrečiais istorijos tarpsniais, dažniausiai krizių situacijose. Verta pasvarstyti, ar kritiniu momentu iš tiesų išryškėja žmogaus tikrosios vertybės, o gal tik desperatiškai bandome sukonstruoti bendrumą, būtiną išsigelbėjimui.

Kavolio teigimu, nors egzistuoja absoliučios vertybės, jos kartu yra ir sąlyginės santykyje su kitomis tautomis²⁸. Šią vietą interpretuočiau skirtingų tos pačios sąvokos sampratų rėmuose – jei-

26 Vytautas Kavolis (sud.), *Lietuviškasis liberalizmas*, 134.

27 Vytautas Kavolis, „Tolerancijos prielaidos“, kn. *Vytautas Kavolis. Nepriklausomųjų kelias: publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. Egidijus Aleksandravičius, Daiva Dapkutė (Vilnius: Versus aureus, 2006), 163.

28 Vytautas Kavolis, „Mokslas ir vertybės bendruomenės politikoje“, kn. *Vytautas Kavolis. Nepriklausomųjų kelias: publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. Egidijus Aleksandravičius, Daiva Dapkutė (Vilnius: Versus aureus, 2006), 157.

gu religiją laikytumėm vertybe, būtina visoms bendruomenėms, jos sąlygiškumas būtų matomas iš to, kad pats religijos konceptas tarp bendruomenių vis tiek skirtųsi. Paties Kavolio teigimu, „kultūriniais liberalams reikšmingiausias moralinis sąmoningumas ir jo išraiška, žmogaus santykis su idėjomis, su kitais žmonėmis ir savimi“²⁹. Liberalioji moralinė kultūra įgyja vertę tik dialoge su kitomis, šį principą Kavolis taikė ir lyginamojoje civilizacijų analizėje – jokia civilizacija negali būti sau pakankama, vienos civilizacijose plėtojami tie dalykai, kurie kitose yra užslopinti³⁰. Tauta kaip ir civilizacija yra sau nepakankama, todėl supanašėja su individu, abu gali realizuoti tik sąveikoje su kitais.

Kultūrinis liberalizmas kvestionuoja dogmatizuojančią laikyseną, nereikalauja savo mąstymui monopolio, mato, jog žmogus gyvena daugybėje sistemų, jis niekada nėra vienos ideologijos atstovas³¹. Ši mintis dar kartą patvirtina, kad žmogus negali būti vien tautos produktas, iš to plaukianti loginė minties seka – tautinė tradicija yra tik viena iš žmogaus mąstymą veikiančių sistemų. Iš tiesų, Kavolio mintyje itin reikšmingas idėjų pliuralizmas. Istoriniai pavyzdžiai rodo, kad žmogaus, kaip ir gyvenimo, neįmanoma suvesti į vieną formą, gyvenimas sudarytas iš skirtingų jausmų, minčių, idėjų, pažiūrų, ir visoms joms turi užtekti vietos³². Iš pagrindų neoponuojamos idėjos virsta dogmomis, kurios veda į dvasinę diktatūrą, auklėjimas įmanomas tik skirtingų nuomonių visumoje, nes kitu atveju tai jau bus indoktrinacija³³. Tokiu būdu mąstant apie

29 Vytautas Kavolis, „Liberalaus galvojimo erdvėje“. *Metmenys*, nr. 63 (1992), 39.

30 Leonidas Donskis, „Vytautas Kavolis – visuomenės ir kultūros kritikas“, kn. *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*, sud. Rita Kavolienė, Darius Kuolys (Vilnius: Baltos lankos, 2000), 204.

31 Vytautas Kavolis, „Liberalaus galvojimo erdvėje“, 40–42.

32 *Ibid.*

33 Vytautas Kavolis, „Bendruomenės gyvenimo dėsniai ir vertybės“, kn. *Vytautas Kavolis. Nepriklausomųjų kelias: publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. Egidijus Aleksandravičius, Daiva Dapkutė (Vilnius: Versus aureus, 2006), 146–147.

tautinį ugdymą, panašu, kad jis turi vykti bendruomenėje, kurioje egzistuoja idėjų pliuralizmas, nes tik tokioje bendruomenėje pats individas gebės kurti ir keisti save supančią kultūrinę aplinką.

Kavolio mintyje bendruomenė yra skirtingų individų visuma, Arvydo Šliogerio teigimu, Kavolio ideali bendruomenė yra sudaryta iš nepriklausomų žmonių, jam rūpi istorijoje išsiskiriantys asmenys, individai, brėžiantys savas, bendruomenės gyvenimui netapačias trajektorijas. Sąmoningumo Kavolis ieško asmenybėse, o ne kolektyviniuose individuose, būtent nepriklausomų žmonių gyvenimuose jis randa Lietuvos istoriją³⁴. „Mes egzistuojame, kur susikerta daugelio gyvenimų trajektorijos. Praeityje ištirpusieji yra palikę savo substancijos ir mūsų kraujuje. Mes turime savyje visų gyvenimą, savo lūpų linijose visas išstartas tiesas.“³⁵ Tautos istorija suprantama kaip individualių gyvenimų samplaika, organiškai suauganti į bendrą kultūrinę tradiciją.

Kavolio matymas žmogaus ir tautos santykį traktuoja kaip „gyvojo lietuviškumo“ konceptą, jo manymu, tautiškumui kyla „sustingimo“ pavojus, kai jį norima paversti ritualu, Kavolio tautiškumas gyvas, besireiškiantis per šiandien gyvenančius lietuvius, kiekvieno jų individualų matymą. Tautiškumo nereikia garbinti, reikia juo gyventi³⁶. Šiuo principu Kavolio vedama buvo ir Santaros-Šviesos organizacija, būrusi išėivijos intelektualus, traukusi jaunos kūrybingus lietuvius. Organizacijoje puoselėjamas lietuviškumas gimė intelektualų diskusijose, darbuose, mintyse – jų gyvenime. Tokia tautiškumo koncepcija dera su individualistine bendruomenės samprata, nes į tautą žvelgiama kaip į daugybės skirtingų, kultūrą kuriančių individų visumą. Būtent šios, nuolatiniame

34 Arvydas Šliogeris, „Laisvojo šaulio taku“, 220–223.

35 Vytautas Kavolis, *Nužemintųjų generacija*, 52.

36 Vytautas Kavolis, „Gyvasis lietuviškumas“, kn. *Vytautas Kavolis. Nepriklausomųjų kelias: publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. Egidijus Aleksandravičius, Daiva Dapkutė (Vilnius: Versus aureus, 2006), 122–124.

vidiniame vyksme egzistuojančios asmenybės, ir yra tauta. Kavolis pabrėžia, kad žmogaus santykis su tauta turi būti vertinamas laisvu apsisprendimu, negalima nustatyti, kokie simboliai priklauso tautai, jeigu tautos nariai tų simbolių neranda savo viduje, kolektyvo garbė priklauso nuo to, kiek jis gerbia individus³⁷. Kadangi tauta yra šiandien veikiantys individai, o ne praeities palikti arbitrai, todėl daugiau vietos lieka abejonei, galime abejoti kiekvienu savo šiandien atliekamu veiksmu ir priimamu sprendimu. Tačiau vis tiek lieka neaiškumų dėl galimybės abejoti tautos sprendimais, priimtais praeityje, – ar tautiškumui užteks šiandien veikiančių žmonių, ar tikrai abejonės praeities sprendimais nebus pernelyg stiprus smūgis bendruomenės narių patriotizmui.

IŠVADOS

Kavoliškojoje mintyje tarpstantys „gyvojo lietuviškumo“, bendruomeninio gyvenimo, kultūrinio liberalizmo ir kiti konceptai išauga iš mąstymo apie žmogaus ir tautos santykį. Žmogus negali būti sau pakankamas, kaip ir bendruomenė negali gyvuoti be žmogaus, šios dvi esybės neatskiriamai sujungtos į vieną kūną, gyvuojantį tik dėl atskirų organų sąveikos. Žmogus savo žmogiškumą įgyja iš jį supančios bendruomenės, kuri padeda pagrindus jo asmenybės formavimuisi. Vėliau žmogus šias kultūrinės „duotybes“ perleidęs per vidinį savo vyksmą į tą pačią visuomenę įneša savo idėjinį palikimą. Tauta Kavoliui susideda iš individualių asmenų, judančių savomis trajektorijomis. Gyvasis lietuviškumas vienintelė tikra tautiškumo forma, nes su vis naujais individais kinta ir tautinė kultūra. Tauta duoda pagrindus asmeniui formotis, bet visi tautos žmonės, nors ir siejami tos pačios kultūrinės tradicijos, neišvengiamai tuos pagrindus perleisdami per savo unikalų vidinį pasaulį kuria kin-

37 Vytautas Kavolis, „Liberalaus galvojimo erdvėje“, 38.

tančią (gyvą) kultūrą. Leonidas Donskis mini gyvojo tautiškumo atgarsius: „[...] Kavoliui buvo itin svarbu pademonstruoti, kaip per pavienį žmogiškąjį individą ir jo/jos elgesį bei laikysenas gali atsiverti ne tik simbolinių reikšmių struktūriniai pokyčiai, bet ir ištisu visuomenių, istorinių epochų, kultūrų ir net civilizacijų patiriamų lūžių ar krizių simptomai.“³⁸

Kalbėdamas apie toleranciją ir individų sąveiką bendruomenėje Kavolis remiasi prielaida, kad yra bendros vertybės, jungiančios individus bendruomenėje. Jeigu tokių vertybių nėra, tolerancija nebeįmanoma. Vis dėlto panašių prielaidų teisingumu dažnai abejojama visoje filosofinio mąstymo tradicijoje, nuo seniausių laikų. Jeigu vertybės egzistuoja iš savęs, dar prieš žmogaus juslėms jas atrandant, tada kalbame apie moralines normas, tokių vertybių nereikia ugdyti, jų nelemia auklėjimas, aplinka. Kavolis kalba apie tautos svarbą individo gyvenime, tautos žmogui duodamus žmogiškumo pagrindus, dėliojamos bendruomeniško žmogaus ugdymo taisyklės, o tai suponuoja Kavolio abejonę moralinių vertybių egzistavimu savaime, norima vertybes, kurios naudingos visuomeniam gyvenimui, išugdyti. Neaišku, kas veikia pirmiau – individas ar tauta. Tauta formuoja žmogų, bet tauta ir yra sudaryta iš individų. Kultūrą kuria žmogus, o žmogus yra sąlygotas kultūros.

Aišku tiek, kad nei žmogus negali gyvuoti be tautos, nei tauta be žmogaus. Nuo savo bendruomenės atskirto žmogaus egzistencijoje griūva identitetas, tačiau negali formuotis ir naujas, nes viduje esantys asmens pagrindai, suformuoti tautiškosios tradicijos, yra nesunaikinami. Tauta negali būti gyva be skirtingiausių, bet kartu ir bendromis jungtimis siejamų individų. Kultūra įgyja vertę tik dialoge su kitomis kultūromis, todėl ir tauta nėra sau pakankama, tauta pamažu virsta individu – tiek individas, tiek tauta gali realizuotis tik sąveikoje su kitais.

38 Leonidas Donskis, „Vytautas Kavolis – visuomenės ir kultūros kritikas“, 211.

Hanoverio galvosūkis arba britų kontinentinė politika

Vilius Bilota, Mindaugas Kezys, Leonard Petrov, Elžbieta Rasimavičiūtė, Deimena Šalaševičiūtė

I DALIS

ĮVADAS

Diplomatinė revoliucija 1756-aisiais yra vienas išskirtiniausių tarptautinės politikos precedentų pasaulio istorijoje. Didžiosios Europos galios, diktuojančios taisykles ne tik kontinente, bet ir visame pasaulyje, apsikeitusios sąjungininkėmis sumaišė visuotines valstybių sugyvenimo kortas. Tačiau kaip ir visi istoriniai įvykiai, vienas įvykis yra daugybės sąveikaujančių mažesnių įvykių pasekmė. Didžioji Britanija, būdama stipriausia jūrinė jėga pasaulyje, didžiausią dėmesį stengėsi išlaikyti už kontinentinės Europos ribų, tačiau, Jurgiui I gavus sostą, tiesiog ignoruoti Europos aferų Britanija nebegalėjo. Noras išlaikyti tėvoniją Hanoverį britų imperijos dalimi vertė Britaniją žaisti politinį kontinento žaidimą. Pagrindiniai šio žaidimo Jungtinės Karalystės tikslai buvo du: išlaikyti Hanoverį saugų nuo priešų kuo mažiau veikiant kontinente ir atsverti Prancūzijos karinę ir politinę galią. Tikslai iki diplomatinės revoliucijos kulminacijos išliko nepakitę, tačiau politinės jų įgyvendinimo priemonės stokojo stabilumo. Sudaromos sąjungos dar nereiškę sąlygų įvykdymo, juo labiau plano ilgai išlikti sąjungoje. Britai stebėjo sparčiai besikeičiančias Europos realijas ir pagal jas formavo užsienio politiką. Keliame hipotezę, kad britų kontinentinė politika buvo grindžiama pragmatiškumu ir trumpuoju laikotarpiu

paremtomis strategijomis, kas lėmė silpnus, trumpalaikius Britanijos aljansus. Šio darbo tikslas – įrodyti, kad trumpalaikiu pragmatizmu pagrįstas sąjungų kūrimas Hanoverio apsaugai ir dėl mažo domėjimosi kontinentu praktikos išugdytas nepastabumas aljanso narių dialogui tapo pagrindine 1756 metų diplomatinės revoliucijos priežastimi. Pasitelkiant šiame darbe atliktą analizę siekta atsakyti, kaip Hanoverio klausimas britų kontinentinėje politikoje nulėmė šios diplomatinės revoliucijos rezultatus. Pirmoje rašto darbo dalyje pristatysime Hanoverio svarbą britų kontinentinei politikai ir apžvelgsime Britanijos dalyvavimą ir strategiją žemyno politinėje arenoje iki Aix-la-chapelle (suliet. Achenas) sutarties, užbaigusios Austrijos įpėdinystės karą, sudarymo. O antroje šio darbo dalyje pateikiame Hanoverio klausimo britų kontinentinėje politikoje vaidmens diplomatinėje revoliucijoje analizę, susitelkiame į reikšmingiausius ir geriausiai tai įrodančius įvykius diplomatinės revoliucijos išvakarėse. Norėdami kuo tiksliau iliustruoti britų politinio mąstymo mintį, pasirinkome antros dalies analizę vykdyti pasinėrę į to meto Didžiosios Britanijos metraštininkų vaidmenis.

DIDŽIOSIOS BRITANIJOS KONTINENTINĖ POLITIKA 1714–1748 M.

Po ilgo 14 metų alinančio Ispanijos įpėdinystės karo Utrechto taitikos sutarčių serija (1714 m.) tapo savitu diplomatiniu laimėjimu, kuris ateinantiems 20 metų nustatė tarptautinės politikos modelį tarp didžiųjų Europos galių¹. Tačiau pats diplomatinio laimėjimo apibrėžimas šiuo atveju labiausiai tiko Didžiajai Britanijai. Utrechto sutartimi Britų imperija įgijo naujų kolonijų Gibraltare, Minor-

1 Britannica, The Editors of Encyclopaedia. „treaties of Utrecht“. Encyclopedia Britannica, 4 Apr. 2021, <<https://www.britannica.com/topic/treaties-of-Utrecht>> Žiūrėta 2021.11.19

koje, Niufaundlende, Naujojoje Škotijoje bei Hadsono įlankoje, taip pat prekybos koncesijų Ispanijos Naujajame pasaulyje², priešingai nei pagrindinės Didžiosios Britanijos varžovės – Prancūzija, Ispanija ir Nyderlandai – kurioms taika reiškė visapusišką atokvėpį po varginančio konflikto. Po Ispanijos įpėdinystės karo Prancūzijai pririekė dešimties metų atsigauti, o Ispanija ir Olandija patyrė dar ilgiau trukusį karinį ir ekonominį nuosmukį³. Politinių priešinių susilpnėjimas buvo dar vienas britų laimėjimas. Jungtinė Karalystė gavo progą savo politinį interesą kontinente palikti nuošalyje ir sėkmingai plėsti imperines valdas kolonijose. Vis dėlto visiškai atsiriboti nuo kontinentinės politikos britai negalėjo.

Didžiosios Britanijos užsienio politikos kryptis ir specifinės strategijos ypač sparčiai pradėjo keistis XVIII a. pirmoje pusėje po to, kai užsienio reikalų sekretoriumi Britanijoje buvo paskirtas Thomas Pelham-Holles, kitaip žinomas Niukaslo kunigaikščio vardu. Jo geopolitinių idėjų braižas stipriai skyrėsi nuo prieš jį pareigas ėusių pareigūnų, nes Niukaslas daugiau dėmesio skyrė britų kontinentinei politikai. Tokiu būdu po Utrechto taikos suartėję britų ir prancūzų interesai dėl Ispanijos ir Rusijos galios plėtros silpninimo, glaudūs Londono santykiai su Paryžiumi buvo logiška strateginė baigtis, kartu bent kuriam laikui leidžianti užtikrinti Hannoverio apsaugą nuo prancūzų invazijos. Britų ir prancūzų aljansas

- 2 Ispanijos ir Didžiosios Britanijos sutartimi (liepos 13 d.) Gibraltaras ir Maljorka atiteko Didžiajai Britanijai. Prieš šią sutartį buvo sudarytas Asiento susitarimas, kuriuo Ispanija suteikė Didžiajai Britanijai išimtinę teisę artimiausius 30 metų tiekti Ispanijos kolonijoms Afrikos vergus (Britannica, 18th-century Britain, 1714–1815).
- 3 Barr, Nicholas A., Hastings, Margaret, Ravenhill, William, Gilbert, Bentley Brinkerhoff, Atkins, Ralph Charles, Morrill, John S., Josephson, Paul R., Kishlansky, Mark A., Smith, Lacey Baldwin, Frere, Sheppard Sunderland, Briggs, Asa, Kellner, Peter, Spencer, Ulric M., Chaney, William A., Colley, Linda J., Joyce, Patrick, Whitelock, Dorothy and Prestwich, Michael Charles. „United Kingdom“. Encyclopedia Britannica, 21 Nov. 2021 <<https://www.britannica.com/place/United-Kingdom>> Žiūrėta 2021 11 22.

XVIII amžiaus pradžioje užkirto kelią Ispanijai užkariauti dalį Italijos bei sustabdyti Rusijos invaziją į Europą per Baltijos jūrą. Tačiau Britų parlamente diskusijos linko prie *status quo*, jog Prancūzija yra tauta, prieš kurią visada turi būti išlaikoma jėgų pusiausvyrą. Kurį laiką po Utrechto taikos vigų ministrai teigė, kad jos tikslas – kontroliuoti ir susilpninti stipriausią Europos valstybę, kad ir kokia ji būtų. Būtent šiuo argumentu jie pateisino savo paramą Prancūzijai ir Austrijos sąjungos atsisakymą, nes Prancūzija, o ne Austrija tuo metu buvo laikoma pavojingiausia Europos galybe. Prancūzijai atgavus jėgas po Ispanijos įpėdinystės karo, Prancūzijos karalystės vyriausiasis ministras kardinolas Flloeri, puikiai suvokdamas Didžiosios Britanijos galią, ėmė keisti užsienio politikos diskursą dėl sąjungos su Britanija, mažinant britų dominuojančią galią Europoje. Todėl tuo metu britų parlamente vykusios diskusijos aiškiai rodė suvokimą, kad Prancūzija yra tik laikina partnerė, leidžianti taikos metu pagrindinę politiką vykdyti kolonijose. Britų ir prancūzų noras išlaikyti dominuojančią poziciją Europoje, taip pat kolonijose, buvo aiškiai nesuderinamas tautų tapatybių aspektas, pabrėžiantis abipusį karalysčių suvokimą, kad šis aljansas laikinas. Taigi, visa tai Niukaslą paskatino kurti Senąją sistemą. Ji buvo kuriama norint sustabdyti Prancūzijos hegemoniją bei dominavimą kontinente. Taip pat senajai sistemai buvo svarbi ir gynyba jūrose nuo ispanų (Burbonų), nes pastarieji buvo geri prancūzų sąjungininkai. Tokia buvo pagrindinė britų diplomatijos idėja, užsienio reikalus tvarkant Niukaslui. Siekdamas kurti Senąją sistemą, jis skatino kitas valstybes, net ir mažesnes, prisijungti prie antiprancūziškos koalicijos.

Akivaizdus Prancūzijos agresyvumas britų atžvilgiu XVIII a. trečio dešimtmečio pabaigoje paskatino Didžiąją Britaniją pasirašyti antrą Vienos susitarimą su Austrijos imperija 1731 metais, kuria įsipareigojo remti Marijos Terezės įpėdinystę Habsburgų valdose pagal Pragmatinę sankciją. Aljansas turėjo atsverti stipresnę Prancūzijos galią Europoje. Pirmasis atgaivinto britų aljanso su austrais iššūkis ėmė ryškėti iškart po susitarimo. Dar XVIII a.

pradžioje tuometinis šalies ministras pirmininkas Robertas Valpo- las matė Austriją kaip vieną iš pagrindinių šalies sąjungininkų ir 1731 metais atkūrė draugišką ryšį su šia šalimi, tačiau, Niukaslo tei- gimui, Austrija britams nebuvo naudinga sąjungininkė, o imperato- rienės Marijos Terezės politiniai veiksmai jam irgi kėlė abejonių⁴. Taip pat pagrindinis nesutarimas kilo dėl to, jog šalys nenorėjo savo ir pagrindinių sąjungininkų svarbiausių interesų padaryti priklausomų nuo kitos šalies. Antroji Vienos sutartis išsprendė Anglijos ir Austrijos nesutarimus, bet neišsprendė ginčų, susijusių su pagrindinėmis Austrijos sąjungininkėmis Rusija ir Prūsija bei Hanove- riu⁵. 1730 m. pabaigoje austrai pasiūlė Jurgiui II ir carienei Anai abipusiškai garantuoti savo valdas, o Jurgiui II įsipareigoti gauti Holšteino-Gottorpo hercogui lygiavertę kompensaciją už žemes, kurias jis prarado dėl Danijos. Jurgis II atmetė abu pasiūlymus, primygtinai reikalaudamas, kad Anglijos ir Rusijos santykius abi galybės spręstų atskiramis derybomis⁶. Austrijos atsisakymas pri- imti Hanoverio reikalavimus ir Didžiosios Britanijos atsisakymas vykdyti Rusijos reikalavimus atspindėjo abiejų galybių sąjunginius įsipareigojimus. Jurgis II buvo pasiryžęs išlaikyti sąjungą su Švedija, kuri reiškė pretenzijas į Rusijos teritoriją, ir Daniją, valdžiusią teritoriją, į kurią pretendavo Holšteinas-Gottorpas. 1734 m. sudary- ta garsioji Anglijos ir Rusijos prekybos sutartis nebuvo suderinta su politine sutartimi, kurios reikalavo austrai, o Jurgis II nuolat prie- šinosi Austrijos spaudimui išplėsti aljansą⁷. Nepaisant to, prasidė- jus Lenkijos įpėdinystės karui, Austrija, Saksonija ir Rusija pradėjo karą su Prancūzija, Ispanija ir Sardinija. Austrai paprašė Didžiosios

4 D. B. Horn., *The Duke of Newcastle and the Origins of Diplomatic Revolution*, University of Edinburgh, 1981.

5 Black, Jeremy. „British Neutrality in the War of the Polish Succession, 1733–1735“. *The International History Review* 8.3 1986, p. 5.

6 Ten pat, p. 5.

7 Ten pat, p. 6.

Britanijos pagalbos pagal Vienos sutarties sąlygas, tačiau Volpolas atsisakė ją suteikti. Britai nerimavo dėl artėjančių 1734-ųjų visuotinių rinkimų ir baiminosi karo su Prancūzija pasekmių šalies viduje, nes prancūzai tuo metu rėmė jakobitus Škotijoje, šie netramdomi turėjo potencialo destabilizuoti imperijos vidaus politiką Londone. Britanija, pasinaudojusi tuo, kad nėra įsipareigojusi Austrijos sąjungininkėms, Lenkijos įpėdinystės karo metu liko neutrali.

Kitas svarbus iššūkis Britanijos ir Austrijos aljansui kilo 1740-aisiais, prasidėjus Austrijos įpėdinystės karui. Atrodė, kad Marijos Terezės įpėdinystė apsaugota, tačiau Prancūzijai buvo palankiau Šventosios Romos Imperijos imperatoriumi paskelbti Čarlzą Albertą iš Bavarijos, ko su sąjungininkais ir siekė visus ateinančius aštuonerius metus⁸. Gruodį Frydrichas II užpuolė Sileziją. Po šio įsiveržimo sekė ir Bavarijos, Prancūzijos bei Ispanijos teritorinės ir dinastinės pretenzijos, išreikštos militaristine intervencija į Austrijos valdas. Kovos keliais frontais metu austrams kaip niekad reikėjo britų pagalbos. Tačiau įsipareigojimas remti Austriją jos užpuolimo metu Britanijai kėlė labai kompleksinę dilemą. Jurgis II kaip kurfiurstas ir karalius privalėjo paremti Austriją ir suteikti jai pagalbą, bet 1740-aisiais pasirašė neutralumo sutartį su Prancūzija, kuria įsipareigojo neberemti Marijos Terezės⁹. Nors pati sutartis oficialiai ratifikuota nebuvo, ji įsirėžė į britų mąstymo mintį. Ši sutartis įrodė britų ir austrų sąjungos trapumą ir trumpalaikiškumą, taip pat įtvirtino tarptautinę nuostatą, jog kurfiursterija yra itin pažeidžiama dėl tiesioginio puolimo¹⁰. Be to, tai rodė aiškų visuotinį suvokimą, jog Prancūzijos yra bijomasi, ypač kai ji yra sąjungoje su Prūsija.

8 Scott, Hamish M. „Hanover in Mid-Eighteenth Century Franco-British Geopolitics“. *The Hanoverian Dimension in British History*, 2007.

9 Harding, Richard. *British maritime strategy and Hanover, 1714–1763*. Cambridge University Press, 2007.

10 Ten pat.

Bevykstant Austrijos įpėdinystės karui, 1744 m. padedamas brolio Henrio Pelhamo, tuometinio Britanijos ministro pirmininko, Niukaslas, nuvertęs tuometinį serą Karteretą, pagaliau tapo užsienio reikalų sekretoriumi. Pastarasis įvykis laikomas Senosios sistemos (angl. *the old system*) įgyvendinimo pradžia. 1748 m. buvo pasirašytas *Aix-La-Chapelle* taikos susitarimas tarp Britanijos, Austrijos ir Olandijos, kuriuo užbaigtas Austrijos įpėdinystės karas (1740–1748)¹¹. Tačiau tikrai ne visi pasirašytos taikos dalyviai buvo patenkinti jos rezultatais. Ypač liko nepatenkinta Austrijos imperatorienė Marija Terezė, ji skundėsi neteisingu žemių padalijimu ir didele žala Austrijai. Britų politikai nematė didelės naudos iš mokamų subsidijų šiai šaliai. Nesutarimas privedė prie tarpvalstybinės partnerystės nutraukimo¹².

Svarbu paminėti, kad, kuriant Senąją sistemą, išryškėjo ir skirtingų šalių tikrieji santykiai su Didžiąja Britanija. Britų ir austrų bendradarbiavimas daugiausia buvo pagrįstas tik gynyba nuo Liudviko XIV, bet kaip sąjungininkai jie buvo silpni dėl skirtingų religinių pažiūrų šalyse. Anglai buvo protestantai, o austrai – katalikai. Tarp šių šalių nebuvo ir kultūrinio ar dinastinio ryšio, kas indikuoja, jog šių šalių tarpusavio ryšiai buvo nepatikimi. Tačiau britai turėjo itin ištikimą ir gerą draugę / valstybę – Olandiją¹³. Olandai buvo vieni iš pagrindinių Niukaslo sugalvotos Senosios sistemos šalininkų. Britanijai tuometinės olandų žemės buvo geopolitiškai labai svarbios dėl patogaus kelio į Prancūziją, nors kariniu požiūriu olandai neturėjo tokių karinių pajėgumų kaip Prūsija ar Austrija. Taip pat protestantiška religija, dinastiniai ryšiai, bendra prekyba pastūmėjo į artimą šių šalių bendradarbiavimą. Olandų parlamento narys Viljamas

11 D. B. Horn, *The Duke of Newcastle and the Origins of Diplomatic Revolution*, University of Edinburgh, 1981, p. 248.

12 Ten pat, p. 251.

13 H. M. Scott, *The True Principles of The Revolution: The Duke of Newcastle and the Idea of the Old System*, 1989, p. 58.

Bentnickas stipriai simpatizavo Niukaslo kuriamai Senajai sistemai ir lygiai taip pat kaip britų liberalai Prancūziją matė kaip pagrindinį priešą. Taip pat buvo idealizuojamas „Maritime powers“ naratyvas, kuriuo siekta sustiprinti olandų ir britų partnerystę jūroje.

Apibendrinant reikia pasakyti, kad Senoji sistema buvo paremta Britanijos interesais. Niukaslas puikiai suprato, kad yra privalu įtraukti kuo daugiau valstybių į šį aljansą, norint priešintis Prancūzijai kontinente. Kita priežastis kurti Senąją sistemą ir ieškoti sąjungininkų buvo Britanijos noras mažiau naudoti savo karius kontinente ir daugiau koncentruotis į laivyną ir tai, kas vyksta už Europos ribų, bei susitelkti į karą dėl kolonijų su Prancūzija, o kontinente naudotis kitų šalių sąjungininkių pajėgomis. Tai rodo, kad Britanijos politika kontinente ir jos sąjungos su kitomis valstybėmis buvo grįstos išskirtinai pragmatiniu mąstymu, telkiant daugiau dėmesio trumpalaikiams, naudą nešantiems tarpvalstybiniam ryšiams. Dėl šios priežasties Britanija nebuvo patikima sąjungininkė, nes dažnai keitė poziciją savo naudai ir nesilaikė sutarties įsipareigojimų. Sudaryti aljansai buvo politiškai silpni ilguoju laikotarpiu ir dažnai verčiantys tas valstybes svarstyti alternatyvas, ieškoti patikimesnių sąjungininkų.

HANOVERIO REIKŠMĖ DIDŽIAJAI BRITANIJAI

The [German] Empire may be considered as the bulwark of Great Britain, which, if it be thrown down, leaves us naked and defenceless.

HENRY PELHAM, April 1741¹⁴

Pagrindinis svirtas kontroliuoti Vokietijos valstybių politiką buvo Didžiosios Britanijos vyriausybės skiriami finansiniai asignavimai Vokietijos kunigaikščiams už jų kariuomenės nuomą kovai su Pran-

14 Brendan Simms, *Three Victories and a Defeat The Rise and Fall of the First British Empire, 1714–1783*. New York: Basic Books, 2009. 274 p.

cūzija. Šis aspektas tapo būdingu britų užsienio politikos bruožu Europoje nuo pat XVIII a. pradžios¹⁵. Po 1714 m. Britanija siekė sudaryti sąjungą su viena stipriausių vokiečių kunigaikštystių – Prūsija¹⁶. Tokiu būdu Londonas norėjo sustiprinti savo įtaką vokiečių žemėse ir visame Europos kontinente. Jurgis I, būdamas pirmuoju Didžiosios Britanijos karaliumi iš Hanoverių dinastijos ir Hanoverio kurfurstu, siekė aktyviai dalyvauti Europos kontinentinėje politikoje ir buvo giliai suinteresuotas ginti savo kunigaikštystės interesus¹⁷. Hanoveris tapo vienu iš svarbiausių naujosios Anglijos dinastijos užsienio politikos veiksmų. Tokiu būdu ši kunigaikštystė tapo viena iš turtingiausių ir įtakingiausių vokiečių žemėse, nes galėjo tikėtis besąlygiškos Londono paramos bet kokiame konflikte su kitomis vokiečių kunigaikštystėmis¹⁸. Sudarius asmeninę sąjungą su Hanoveriu, hanoveriečiai tapo svarbiais žaidėjais Britanijos vidaus ir užsienio politikoje. Tačiau ne tik geopolitinis aspektas, bet ir ekonominis interesas skatino Britaniją palaikyti glaudžius ryšius su vokiečių žemėmis. Vokietija, turėdama reikšmingus kiekius brangių gamtos išteklių, buvo patogus prekybos partneris Britanijai. XVIII a. Anglija daugiausiai iš visų Europos valstybių prekiavo su Vokietijos žemėmis¹⁹.

Svarbu pabrėžti, kad ne tik giminystės ir ekonominiai ryšiai lėmė Didžiosios Britanijos gilų įsitraukimą į Hanoverio politiką, bet ir strateginiai tikslai įgyvendinant Senąją sistemą. Britų valstybininkų akimis, Prancūzija tuo metu buvo didžiausias Britanijos priešas tiek kontinente, tiek kolonijose, o tai kėlė didžiausią grėsmę Euro-

15 Avseev A.V., *The Specifics of England's Foreign Policy in Relation to the German Principalities at the Turn of the XVII and XVIII Centuries*. *Вестник Ивановского государственного университета*, 2021, p. 40.

16 Ten pat.

17 Jeremy Black, *The Continental Commitment Britain, Hanover and interventionism, 1714–1793*. Routledge, 2005.

18 Avseev, p. 47.

19 Ten pat, p. 41.

pos laisvei ir stabilumui²⁰. Britanija, būdama sala ir atskirta nuo kontinento, siekė vykdyti izoliacionistinę politiką Europos atžvilgiu, tačiau visiškas nesikišimas žemyne leistų prancūzams dominuoti kontinente ir plėsti savo įtaką²¹. Tuo metu Prancūzija akivaizdžiai demonstravo savo priešišumą Britanijos ir Austrijos aljansui ir neslėpė savo tendencijos plėstis į rytus. Taip pat Prūsija, užkariaudama Sileziją, teoriškai galėjo pretenduoti ir į kitas vokiečių žemes, ypač į strategiškai ir ekonomiškai naudingą Hanoverį. Suvokdama šių dviejų valstybių keliamą grėsmę, Britanija suprato, kad reikia strategiškai patogios vietos dislokuoti savo karijus, siekiant pasipriešinti Prancūzijos ir Prūsijos galimai karinei agresijai²². Tam tikslui įgyvendinti britams puikiai tiko Hanoveris, nes juos jungė bendras valdovas ir tie patys priešai. Be to, šalia jo esantys Bremeno ir Verdeno uostai buvo britų atramos taškai Vokietijoje²³. Taip pat Hanoveris kontroliavo Elbės ir Vėzerio žiotis bei pakrantę tarp jų bei, būdamas Vokietijos centre, galėjo palaikyti, didžiųjų Europos valstybių galių pusiausvyrą²⁴. Dėl šios priežasties ne tik britams, bet ir prancūzams ši pozicija buvo akivaizdžiai naudinga, stiprinanti valstybės strateginį pranašumą. Tokiu būdu įsitvirtinimas Hanoveryje leido britams sukurti antiprancūzišką koaliciją bei bendrą Austrijos, Britanijos ir Hanoverio kolektyvinio saugumo sistemą.

Karinis jūrų laivynas tuo metu buvo lemiamas britų politinės tapatybės elementas²⁵. Kolonijinių užkariavimų būtų nelengva pa-

20 Black, p. 5.

21 Walther Mediger, *Great Britain, Hanover and the rise of Prussia* (Studies in Diplomatic History, 1970), p. 202–205.

22 Jeremy Black, *Essay and Reflection: On the 'Old System' and the 'Diplomatic Revolution' of the Eighteenth Century*. *The International History Review*, 1990, p. 302.

23 Brendan Simms, *Three victories and a defeat: The rise and fall of the First British empire*. Basic books, 2009, p. 110.

24 Mediger, p. 200.

25 Richard Harding, *British maritime strategy and Hanover 1714–1763*. Cambridge University Press, p. 252–255.

siekti, jeigu Britanija visiškai atsiribotų nuo žemyninės politikos. Dėl to išitraukimas į Europoje vykstančius procesus buvo būtinas ne tik dėl diplomatinų, ekonominių ar karinių priežasčių, bet ir dėl Didžiosios Britanijos siekio išsaugoti laivyno viršenybę visame pasaulyje²⁶. Šis tikslas būtų neįgyvendinamas, jei Hanoveris atitektų Prancūzijai. Todėl Hanoveris negalėjo būti atskirtas nuo jūrinės politikos. Kolonijoms išlaikyti reikėjo daugybės išlaidų, todėl siekiant jas išsaugoti, reikėjo užtikrinti kontinentinį Europos stabilumą. Didžioji Britanija turėjo būti pajėgi neleisti savo priešui, šiuo atveju Prancūzijai, plėsti savo įtaką ir žemes Europoje. Britanijai užtikrinti Europos saugumą padėjo glaudus ryšys su strategiškai patogiu Hanoveriu, kuris tapo svarbiu kintamuoju, nuo kurio priklausė Didžiosios Britanijos laivyno stiprumas ir sėkmė kolonijinėse ekspansijose²⁷. O Prancūzijos laivynas nebuvo pažengęs, turėjo daug esminių trūkumų. Laivynas buvo eksplotuojamas ir ruošiamas tik konkrečioms misijoms vykdyti, tad jam trūko tinkamai apmokytų bei nuolat treniruojamų jūreivių ir gerai paruoštos įrangos²⁸. Tačiau britų vadovaujama kariuomenė žemyne ir jos dominavimas Europos kontinentinėje politikoje turėjo sulaukyti prancūzus nuo didesnių išteklių skyrimo savo laivynui stiprinti, kad Britanijos laivyno galia ir toliau nebūtų kvestionuojama. Tai tapo ypač svarbu, kai britų laivynas buvo susilpnėjęs dėl padidėjusios valstybės skolos, kuri trukdė skirti daugiau lėšų laivynui vystyti²⁹. Tokiu būdu Hanoveris tapo Britanijos pretekstu atsisakyti izoliacionistinių tendencijų³⁰. Taigi, britų dominavimas jūroje ir kolonijose priklausė nuo to, ar ji sugebės sustabdyti Prancūzijos ekspansiją Europoje,

26 Ten pat, p. 257.

27 Ten pat, p. 289–290.

28 N.A.M. Rodger, *The continental commitment in the 18th century*, 1992, p. 46–48.

29 Simms, p. 535.

30 Ten pat, p. 322.

todėl reikėjo ieškoti patogaus sąjungininko, per kurį Didžioji Britanija galėtų vykdyti savo kontinentinę politiką, o šiuo atveju tai buvo Hanoveris.

Tačiau ši politika Hanoverio atžvilgiu buvo kritikuojama Britanijos viduje. Dalis elito atstovų neigiamai vertino didelių išteklių skyrimą Hanoveriui ir jo armijos paramai. Dėl to, kad Didžioji Britanija yra sala, daugelis palaikė Britanijos siekį vykdyti izoliacionistinę politiką ir daugiau orientuotis ne į žemyną, o į kolonijų užkariavimą, kas, jų manymu buvo finansiškai naudingiau³¹. Taip pat, jų nuomone, orientacija ne į Europą, o į kolonijas sustiprintų šalies stabilumą bei saugos sistemą. Senosios sistemos politiniai britų oponentai tvirtino, kad kišimasis į Europos reikalus buvo „nereikalingas didvyriškumas“, iš dalies paremtas ne britų intereso, o karaliaus siejamų giminystės ryšių su Hanoveriu³².

II DALIS

1748 METAI, GRUODIS

1745-aisiais mūsų šalis jau penktus metus kariavo Austrijos įpėdinystės kare, o kariniai pajėgumai nebuvo beribiai, todėl kad ir kokia galinga buvo Britanija, bendros šalies nuotaikos nebuvo pačios geriausios, o tų pačių metų liepos 23-ąją pasigirdo ir nauji gandai, jog Čarlzas Edvardas Stiuartas, paskutinis rimtas Stiuartų karališkios šeimos pretendentas į Britanijos sostą, išsilaipino prie Škotijos krantų³³. Nepaisant to, pranešama, jog jis atvyko ne vienas ir

31 Ten pat, p. 293.

32 Ten pat,

33 Britannica, The Editors of Encyclopaedia. „Charles Edward, the Young Pretender“. Encyclopedia Britannica, Invalid Date, <https://www.britannica.com/biography/Charles-Edward-the-Young-Pretender>. Accessed 24 November 2021.

pradėjo agituoti Hailando mieste gyvenančius škotus atsisukti prieš dabartinę Hanoveriečių dinastiją, valdančių mūsų Britaniją, neva ji valdanti itin prastai. Stiuartas škotams įtikinamai dėstė, jog Britanijos turtai yra švaistomi vokiečių žemėms remti, o antihanoveriškas Stiuartas suskubo paminėti, kad šaliai valdant Hanoverio dinastijai, per dvidešimt metų, įsivelta į daugybę karų, iš kurių nė vienas mūsų šaliai nebuvo naudingas, o atnešė tik žalos³⁴. Panašu, kad tokie Čarlzo Edvardo Stiuarto žodžiai įtikino dalį škotų, nes jau po trijų mėnesių, lapkričio 15-ąją, Čarlzas Edvardas Stiuartas, atvykęs su pora dešimčių karių, akivaizdžiai gavęs pagalbos iš škotų, pasiekė Edinburgą, jį paliko užnugaryje ir įžengė į mūsų šalies teritoriją, su daugiau kaip 5 tūkstančių karių siekiančia kariauna bei pradėjo savo žygį link Londono. Nenuostabu, jog jakobinų keliama revoliucija vyko būtent tuo metu, kadangi dalis mūsų karių kovojo Austrijos įpėdinystės kare, o pagrindinių Europos šalių dėmesys buvo nukreiptas būtent į šį konfliktą. Tuomet, apie šią situaciją rašė pats mūsų užsienio reikalų sekretorius Niukaslas. Jis sureagavo rašydamas: „Šis sukilimas anaipatol nėra smulkmena.“³⁵. Niukaslas nuogaštavo, jog tai yra įrodymas, koks iš tiesų rimtas priešas yra Prancūzija, ir sukilimo pabaiga priklausys nuo to, kiek pagalbos revoliucionieriai gaus iš pačios Prancūzijos ir kitų sąjungininkų.

Čarlzas Edvardas Stiuartas sugebėjo nužygiuoti net iki Derby, tačiau jo karininkai, nusivylę vietinių prancūzų ir anglų paramos stoka bei išsigandę perspektyvos susidurti su trisdešimties tūkstančių Britanijos kariauna, privertė jį pasitraukti į Škotiją. Jo pajėgos nusilpo, o 1746-ųjų balandžio 16-ąją, prie Kulodeno pelkės, Inverneso grafystėje, Viljamas Augustas, Kamberlando kunigaikštis, ryžtingai jį nugalėjo. Kitus penkis mėnesius Čarlzą nepalijaujami persekiojo britų kariai, o šis, kiek mums yra žinoma, pabėgo atgal į Prancūziją.

34 Simms, Brendan. *Three victories and a defeat: the rise and fall of the first British Empire*. Hachette UK, 2008, p. 312.

35 Ten pat, p. 340.

Šis sukilimas buvo sėkmingai numalšintas, bet paliko ryškų pėdsaką bei pastūmėjo sekretorių Niukaslą galvoti apie mūsų kontinentinės politikos pokyčius. Toks prancūzų remiamas karinis sukilimas pasiuntė labai rimtą signalą susirūpinti šalies karūnos saugumu ir ieškoti naujų sąjungininkų priešintis grėsmingai Prancūzijai. Priešintis jai reikia ne tik saugant savo žemes, bet ir ginant Hanoverį bei Pietinius Nyderlandus, kurie mums strategiškai išlieka labai svarbūs. Prancūzija galėtų okupuoti šias teritorijas siekdama atsikeršyti už kolonijose patirtus pralaimėjimus. Sklando gandai, jog Hanoverio ministrai spaudžia mūsų užsienio reikalų sekretorių kuo greičiau sudaryti partnerystės sutartį su Rusija, dėl didesnės Hanoverio bei olandų apsaugos. Tačiau daug sėkmės šiame procese nenusimato vien dėl to, jog Rusijos caraitė Jelizaveta reikalauja itin didelių subsidijų iš mūsų šalies, o valdant Henriui Pelhamui, Niukaslo broliui, tai niekada nepavyks³⁶.

1755-IEJI, RUGSĖJO 30 DIENA

Dėl Prancūzijos vykdomos agresyvios politikos kitų valstybių atžvilgiu Britanija ją mato kaip didžiausią pavojų Europos stabilumui. Ima ryškėti, jog Austrija nerodo didelio pasiryžimo padėti mums prieš Prancūziją. Nors vis dar palaikome gerus ryšius su šia valstybe, visur išvelgiame jos pasyvumą. Netgi derybose dėl Romėnų karaliaus rinkimų plano už erchercogo Džozefo įpėdinystę, kas itin sustiprintų mūsų aljansą, pastebimas Austrijos neapsisprendimas. Ji nesutiko skirti balso tol, kol šiam rinkimų planui priešinasi Prancūzija³⁷. Galiausiai teko pripažinti plano žlugimą. Marija Terezė teigia, jog taip siekia išlaikyti

36 Derek McKay, H. M. Scott, *The Rise of the Great Powers, 1648–1815*. Harlow, London: Pearson Education, 1983, p. 184.

37 Reed Browning, „The British Orientation of Austrian Foreign Policy, 1749–1754“, *Central European History*, Vol. 1, No. 4 Dec. 1968, p. 299–323.

taiką kontinente. Tačiau bet kurią akimirką Prancūzija ar Prūsija galėjo siekti smogti Hanoveriui. Tai Liudvikui XV būtų itin patrauklus žingsnis, dabar, kai vyksta įnirtinga kova kolonijose. Marija Terezė sugebėjo sėkmingai reformuoti Austrijos kariuomenę, tad ji nebėra priklausoma nuo mūsų subsidijų³⁸. Kadangi ji neįžvelgia ir tokios didelės Prancūzijos grėsmės, Prūsiją Kaunicas įvardijo kaip didžiausią Austrijos priešą³⁹, ja kaip sąjungininke negalime pasitikėti. Hanoverio ministrai jau nuo 1748 metų spaudžia Niukaslą deryboms su Rusija, o šiandien, 1755 metų rugsėjo 30-tą, pagaliau susiderėjome dėl subsidijų su Jelizaveta. Rusija bei Austrija palaiko gerus santykius, nuo 1746 metų jie atnaujino savo aljansą prieš Prūsiją⁴⁰, tad galbūt šios subsidijos suteiks ryžto Marijai Terezei padėti Pietų Nyderlanduose. Parlamente stiprėjo anti-Hanoverio ir anti-vokietiškosios nuotaikos, tačiau nesirūpinimas žemynu leistų prancūzams įsivyrauti regione, užimti Hanoverį ir išformuoti Hanoverio kariuomenę, o tai reikštų „...palikti prancūzus be pasipriešinimo siaubti provincijas ir pusę Europos kunigaikščių paversti savo išdidumo vergais“. Karteretas teigė, jog „Vien tik karinio jūrų laivyno galios nepakaktų. Kariuomenės, – pabrėžė jis, – turėjo būti atremtos tik kariuomenėmis.“⁴¹

Įtampa Europoje persikėlė ir už Atlanto, kur prancūzai ruošėsi puolimui. Mūsų šalis atsidūrė nepavydėtinoje padėtyje, kuomet karo veiksmai jūroje su Prancūzija pradėjo stiprėti. Tuo pat metu reikėjo išvengti karo su Ispanija, nes priešingu atveju būtume sutriuškinti. Norėjome kuo ilgiau vengti konflikto Europoje ir stengėmės įvairiais būdais jo išvengti, negalėjome ignoruoti kolonijų ir susikaupti ties Europos reikalais. Tą suprato ir Bendžaminas Franklinas teigdamas, kad gy-

38 Derek McKay, *The Rise of the Great Powers*, p. 182.

39 Ten pat.

40 Caitlin Hartnett, „Frederick’s Chessboard: Domestic Institutions and the Origins of the Seven Years’ War“, *Undergraduate Honors Theses*, 2015. <<https://scholarworks.wm.edu/honorstheses/154>> žiūrėta 2021 11 20.

41 Brendan Simms, *Three Victories and a defeat*, p. 327.

venamosios erdvės kolonijose užtikrinimas yra gyvybiškai svarbus Didžiosios Britanijos interesas. Kita vertus, laivyno admirolas Džordžas Ansonas akcentavo laivyno svarbą prie savo šalies krantų bei teigė, kad jei prancūzai norės kažką užpulti, tai puls būtent Britaniją arba Hanoverį⁴². Dėl to itin svarbu rasti galingą sąjungininkę, galinčią apsaugoti Hanoverį. Jeigu pavyktų nuo Prancūzijos nuvilioti Prūsiją – turėtume geriausią išeitį. Prūsija ne tik artimesnė Hanoveriui, tačiau ir kur kas galingesnė sąjungininkė nei Austrija. Žinodami, kaip galime išnaudoti Frydricho Didžiojo ego ir tuštybę saviems tikslams, 1755 metų vasarą pradėjome derybas. Prašėme Prūsijos karaliaus pareikšti, kad jis nepuls Hanoverio. Nors karo su Prancūzija įtampos didelės, tačiau, manome, kad Frydrichui yra palanku priimti bendradarbiavimą. Nesutikęs prisijungti būtų užpultas mūsų ir mūsų draugų austrų ar rusų, arba Liudviko XV pašauktas turėtų eiti į karą pats, tačiau ne Prūsijos, o Prancūzijos interesams. Tačiau reikia nepamiršti, jog taip rizikuojame leisti Frydrichui būti tarpininku tarp mūsų ir Prancūzijos⁴³. Mūsų sutartis su Rusija itin gera priemonė įtikinti Frydrichą Didįjį priimti mūsų konvenciją, mat jo didžiausia baimė – Rusijos puolimas. Frydrichui reikėtų pagalvoti, ar tokiu atveju jį apgins prancūzai, o gal tiesiog paliks sužlugti?⁴⁴ Dar geresnė išeitis – pereiti į mūsų pusę ir turėti Rusiją sąjungininkių pusėje.

1756-IEJI, SAUSIO 16 DIENA

Kaip ir tikėjomės, subsidijų su Rusija užmezgimas buvo stiprus spynis Frydrichui Didžiajam priimti mūsų siūlomą konvenciją. Šiandien

42 Ten pat, p. 399.

43 Horn, D. B. „THE DIPLOMATIC REVOLUTION“. *The New Cambridge Modern History*, edited by J. O. Lindsay, vol. 7, Cambridge University Press, Cambridge, The New Cambridge Modern History, 1957, p. 440–464.

44 Ten pat.

pasirašėme Vestminsterio konvenciją, Šventosios Romos imperijos imperiniam triumfui, garantuojančią Vokietijos žemių neutralumą⁴⁵. Čia abstrakčiai suformuluotas susitarimas tarp Didžiosios Britanijos ir Prūsijos nepulti viena kitos ir neleisti užsienio kariams patekti į Vokietiją, taip atgrasant prancūzus nuo puolimo Hanoveryje, o Rusijos prieš Prūsiją. Tai – svarbus susitarimas Britanijos politikoje, labiausiai dėl to, jog ne tik atsikratėme rizikos Prūsijos ar Prancūzijos užpuolimui Hanoveryje bei užsitikrinome stiprų karinį užnugarį šioje teritorijoje, tai suteiks galimybę Britanijai išvengti susidūrimo su Prancūzija kontinente, apribojant jį užjūryje⁴⁶. Taip pat žinoma, jog Frydrichas Didysis reikalavo, jog Pietų Nyderlandai būtų neįtraukti į šią sutartį⁴⁷. Tai kitas Britanijai jautrus kontinente taškas, kuriuo galėtų pasinaudoti Prancūzija, Frydrichas greičiausiai siekė šios išimties nenorėdamas supykdyti Prancūzijos ir išlaikyti taiką, tai vienintelė spraga šiame susitarime. Tačiau Niukaslas ketina paraginti Austriją išsiųsti kariuomenės dalinius į Pietų Nyderlandus, dabar, kai konvencija su Prūsija užtikrina jiems daug saugesnes aplinkybes⁴⁸. Hanoveryje vyrauja teigiamas nusiteikimas dėl šios konvencijos, dauguma tai supranta kaip protestantų solidarumą⁴⁹. Tiesa, mūsų parlamentas ir visuomenė, rodos, nesutaria dėl palaikymo rusų bei prūsų subsidijoms, jau praeitą mėnesį opozicija skelbė, jog subsidijų sutartys pavertė Britaniją tik „draudimo biuru Hanoveryje“⁵⁰. Dauguma baiminasi, jog tokių aljansų kūrimas atneš karą kontinente, Jurgis II taip pat vis dar išliko skeptiškas prūsams,

45 Herbert Butterfield, *Man on his past*. Cambridge: Cambridge University press, 1969, p. 142–170.

46 Derek McKay, H. M. Scott, *The Rise of the Great Powers, 1648–1815*. Harlow, London: Pearson Education, 1983, p. 187.

47 Ten pat, p. 189.

48 Ten pat.

49 Brendan Simms, *Three Victories and a Defeat The Rise and Fall of the First British Empire, 1714–1783*. New York: Basic Books, 2009. p. 404.

50 Ten pat, p. 405.

bet Didžioji Britanija šiuo metu neturėjo jokios kitos galimybės, tai vienintelis šansas apsaugoti Hanoverį prieš Prancūziją ir neleisti jai manipuliuoti šia teritorija. Politinėje visuomenėje būta nemažai tai supratusių, ypač turint omeny, jog jeigu Britanija visiškai pasitraukia iš žaidimo kontinente, Prancūzija visus savo karinius pajėgumus kels į jūrą, kuomet ganėtinai greitai galės pralenkti Britanijos pranašumą. Vestminsterio konvencija puikiai papildys mūsų derybas su Rusija, iš esmės galime tikėtis, jog netgi nereikės tvirtinti brangių Jelizavetos sandorių. Taip pat tikėtina, jog dar galėsime rasti bendrą susitarimą su Austrija. Nors Marijos Terezės beatodairis pasiryžimas atgauti Sileziją verčia abejoti jos pareigos ginti Imperiją prieš Prancūziją vykdymu, didesniu jos prioritetu, rodos, išlieka taikos kontinente išsaugojimas. Vis dėlto, kai Austrijos užsienio reikalų ministras Kaunicas 1755 metų konferencijoje paskelbė Austrijos neutralitetą⁵¹, tapo aišku, jog ja kaip sąjungininke taip pat pasitikėti nebegalime. Atėjo metas Didžiajai Britanijai priimti naują dinastinių ryšių su Prūsija kaip pagrindine sąjungininke periodą.

1756-IEJI, VASARIO 4 DIENA

Vos kelios dienos po Vestminsterio konvencijos Rusijos parlamentas viešai pareiškė nebesitikintis Britanija kaip sąjungininke⁵². Caraitė Jelizaveta teigė neleisianti Jurgiui II pirkti jokios kariuomenės prieš bet kokią jėgą, išskyrus Prūsiją⁵³. Tai itin ryškus signalas, jog netinkamai įvertinome Rusijos prieštarumą Prūsijai. Nors subsidijas su Rusija galime palaidoti, tai dar nėra didelis pralaimėjimas Britanijai. Rusijos caraitės subsidijų kaina buvo itin didelė, o karinės pajėgos

51 D. McKay, *The Rise of the Great Powers*, p. 185.

52 D. B. Horn, „The Origins of the Proposed Election of a King of the Romans, 1748–1750“, *The English Historical Review*, Vol. 42, No. 167, 1927, p. 361–370.

53 D. McKay, *The Rise of the Great Powers*, p. 191.

dislokuotos toli, kas neužtikrintų reikiamos pagalbos reikiamu metu. Neigiamos reakcijos, žinoma, sulaukėme ir Versalyje. Liudvikas XV, šiandien, 1756 metų vasario 14-ąją, paskelbė neatnaujinsiantis sąjungos su Prūsija⁵⁴. Nors to buvo tikimasi, audringas atsakas Rusijoje verčia kai kuriuos sunerinti. Kur sąjungininkių ieškos Prancūzija? Ar Britanija sėkmingai įgyvendino savo planą išlaikyti Prancūzijos dėmesį kontinente, tuo pačiu išvengdama tiesioginio susidūrimo su ja, išskyrus jūrinėje erdvėje, ar Rusijos bei Prancūzijos pyktis vers Britaniją įsikišti sausumos kare? Rodos, mes visiškai pamiršome, jog Rusiją bei Austriją siejo aljansas, nukreiptas prieš Prūsiją. Nors abejotina, ar šios dvi valstybės pajėgtų atsistoti prieš Prūsiją, tikėtis, kad jos išliks aljanse su didžiausia jų priešė buvo itin trumparegiška. Turėdami omenyje vien britų interesus ir nesirūpindami savo sąjungininkių nuotaikomis, gali būti, kad paskatinome itin drastišką pokytį Europos kontinente. Nors turėdami stiprų prūsų užnugarį esame saugūs, tačiau ateities pokyčių nenuspėjamumas vis dėlto verčia sunerinti.

FIRST TREATY OF VERSAILLES 1756-IEJI, GEGUŽĖS 1 DIENA

Šiandien, 1756 metų, gegužės 1 dieną, sužinojome, jog Austrija ir Prancūzija pasirašė Pirmąją Versalio sutartį. Dvi nuo seno konkuruojančios dinastijos – Habsburgai ir Valua-Burbonai – tapo partneriais. Šiuose Versalio susitarimuose buvo nutarti du esminiai dalykai: Austrijos neutralumas būsimame Prancūzijos kare su Britanija bei gynybinė sąjunga atakos atveju, išskyrus jau minėtą konfliktą⁵⁵. Nors

54 Ten pat, p. 189.

55 Randall Lesaffer, „The Diplomatic Revolution: The First Alliance of Versailles (1756)“, Oxford Public International Law, <<https://opil.ouplaw.com/page/539>> žiūrėta 2021 11 25.

gandų apie Versalio ir Vienos derybas būta, niekas netikėjo, jog toks pokytis iš tikrųjų gali įvykti. Tiek Britanija, tiek didelė dalis likusios Europos ištikta šoko, juk tai visiškai Europos diplomatijos tradicijos sugriovimas!⁵⁶ Habsburgai ir Valua-Burbonai, prigimtiniai priešai, sujungė jėgas ir atsuko jas prieš Didžiąją Britaniją bei Prūsiją. Austrijos įpėdinystės karas ir po jo sekę įvykiai silpnino mūsų abipusį pasitikėjimą Austrija. Mes manėme, kad šiai valstybei skiriame per daug lėšų, o ji nesugeba tinkamai jomis pasinaudoti. Austrija tuo tarpu kaltinimus neigė ir argumentavo, kad dėl mūsų vykdomos politikos ji turėjo nuolaidžiauti savo priešams⁵⁷. Mūsų konvencija su Prūsija buvo didžiausias to pavyzdys, ir, matyt, čia nuėjome per toli. Nepastebėjome ir to, jog Marija Terezė jau 1750-aisiais buvo išsiuntusi Kaunicą ambasadoriauti Versalyje⁵⁸. Tiek tai, tiek jos pasyvumas mūsų pagalbos šaukimuose buvo signalai, galėję mus perspėti apie Austrijos prieštaravimo Prancūzijai stoką. Patys uždegėme paskutinę žiežirbą, paskatinusią Austriją išduoti mūsų seną draugystę, tad turime pripažinti esantys kalti dėl tokios staigos diplomatinės tradicijos revoliucijos. Britų parlamente taip ginama izoliacionistinė politika nustūmė Britanijos susidomėjimą kontinentu, kur liko tik vienintelis dar rūpintis Europos klausimas – Hanoverio apsauga prieš Prancūziją. Toks diskursas ne tik pavertė mus trumparegiais Europos politikoje, tačiau kartu ir visiškai pamiršome, kaip rūpintis savo sąjungininkėmis, jog šios valstybės nėra tik perkamos karinės jėgos, jos pačios veikia per giliai susiformavusias vertybes ir emocijas. Galime prisiminti Lenkijos įpėdinystės karą 1743 metais, kai Austrija, tuometinė mūsų sąjungininkė, prašė britų paramos, o mes atsisakėme

56 Ten pat.

57 Horn, D. B. „THE DIPLOMATIC REVOLUTION“. *The New Cambridge Modern History*, edited by J. O. Lindsay, vol. 7, Cambridge University Press, Cambridge, The New Cambridge Modern History, 1957, p. 440–464.

58 William J. McGill, „The Roots of Policy: Kaunitz in Vienna and Versailles, 1449–1453“, *The Journal of Modern History*, vol. 43, No. 2, 1971, p. 230.

padėti, nes mums nebuvo patogu⁵⁹. Greičiausiai jau tada susilpninome Austrijos pasitikėjimą bei pagarbą mums. Nors tai tik šiaudas vėjyje, negalėjęs nulemti šiandienos įvykių, tai vienas iš veiksmų, kuris daugybės ateinančių įvykių akivaizdoje, įgavo daug didesnę svarį. 1745 metais iškilus Čarlzo Edvardo Stiuarto įpėdinystės klausimui, kai gavome baugų įspėjimą apie tai, kokie pažeidžiami Prancūzijos jėgai esame mes bei Hanoveris ir Pietų Nyderlandai, Niukaslas lengvai pasidavė Hanoverio ministrų spaudimui siekti subsidijų su Rusija, kad vienintelės tuometinės Prancūzijos sąjungininę Prūsiją suvaldyti galėsiančios Jelizavetos karinės pajėgos išsirikiuotų prie Prūsijos sienos⁶⁰. Nors derybų schema taip ir nepavyko, mūsų beatodairis bėgiojimas paskui tą akimirką geriausiai Hanoverio apsaugą galinčią užtikrinti valstybę, leidžia mums dar kartą peršokti per britų trumparegiškos kontinentinės politikos hipotezės lanką. Kita vertus, net du kartus esame pagauti su rūkstankiu pistoletu rankose pirmosios Versalio sutarties akivaizdoje. Pirmoji kulka paleista 1740 metais, kai per Austrijos įpėdinystės karą išdavėme Austriją pasirašydami neutralumo sutartį su Prancūzija, kuria įsipareigojome neparemti Austrijos, kai jai to žūt būt reikėjo. Antroji kulka – 1755 metais derėta sutartis su Rusija dėl subsidijų užpuolimo atveju. Pati savaime ši sutartis negalėjo atnešti mums naudos ilgalaikėje perspektyvoje, ir buvo tik dar vienas skubus žingsnis apsaugoti Hanoverį. Negana to, šia sutartimi mes pasinaudojome ir įžeidėme Rusiją. Ne paslaptis, jog laikydami šią sutartį rankose, labiau džiaugėmės galėdami sėkmingai manipuluoti ja deryboms naujam aljansui su Frydrichu Didžiuoju, ne veltui ji niekada taip ir nebuvo ratifikuota⁶¹. Vestminsterio sutartis neišvengiamai tapo dvigubai lemiančiu aspektu. Galime pastebėti, jog tiek sutartis su Rusija, tiek su Austrija, tiek Prūsija

59 Black, Jeremy. „British Neutrality in the War of the Polish Succession, 1733–1735“. *The International History Review* 8.3 1986, p. 5.

60 Derek McKay, *The Rise of the Great Powers*, p. 184.

61 Ten pat, p. 187.

buvo sudaromos vienam pagrindiniam tikslui – Hanoverio apsaugai. Tarsi šachmatais mėtėmės sąjungininkėmis, godžiai užsigėdę po vienu sparneliu išlaikyti jas visas 3, net nekreipdami dėmesio į šių šalių ambicijas. Austrija bei Rusija įvardijo Prūsiją kaip didžiausią savo valstybės priešę, tačiau mes net nedvejodami įžeidinėjome jas visiškai tai ignoravę, siekdami atsivilioti jų priešą joms už nugaros. Šiuo atveju Prūsija tiesiog buvo galingesnė bei naudingesnė jėga britų kontinentiniam tikslui – apsaugoti Hanoverį.

IŠVADOS

1756 metai – kertinė data Europos istorijoje. Prasidėjusi diplomatinė revoliucija pakeitė Europos valstybių santykius ir partnerius. Vykusių įvykių svarbai atskleisti analizavome Didžiąją Britaniją, jos požiūrį į Europą ir kontinentinės politikos tradiciją. Pirmoje šio darbo dalyje išsiaiškinome, kad XVIII amžiaus politikos pokyčiai atėjo kartu su užsienio reikalų sekretoriumi Niukaslo kunigaikščiu, kuris dėmesį nukreipė į Europą, o tiksliau, jo tėvoniją Hanoverį bei Hanoverio svarbą galios balansui prieš Prancūziją išsaugoti. Aptarėme priežastis, dėl kurių Hanoverio klausimas tapo dažnai lemiamas Britanijos vykdomos kontinentinės politikos aspektas. Antroje dalyje pasirinkome penkias Didžiajai Britanijai reikšmingiausias diplomatinės revoliucijos rezultatai lėmusias datas bei taikėme metraštininkų stilių, kuris mums padėjo geriau iliustruoti požiūrį, vyravusį Didžiojoje Britanijoje, į įvykius Europos kontinente. 1745 metų pretendento į Britanijos sostą Čarlzo Edvardo Stiuarto sukilimas padėjo mums iliustruoti, kaip įtakingai Hanoverio ministrai galėjo pakreipti Niukaslo politikos planus, kai įbauginti Prancūzijos bei Prūsijos galių ėmė kurti schemą dėl Didžiosios Britanijos derybų už brangiai kainuojančius rusų kariuomenės padalinius, kuri nebuvo įgyvendinta tik dėl Henrio Pelhamo prieštaravimų brangioms subsidijoms didėjant Didžiosios Britani-

jos skola. 1755 metų rugsėjo 30 dieną paskelbta sutartis su Rusija buvo naudingesnė palenkti Frydrichą Didįjį prisidėti prie aljanso, tačiau Didžiosios Britanijos nepastabumas to laukiantiems rezultatams – įžeistos Rusijos ir Austrijos atsitraukimui, padėjo suprasti, jog Didžioji Britanija buvo išties akla savo sąjungininkų diskursui arba nesuprato turinti į tai kreipti dėmesį. Kitų metų sausio 16 dieną pasirašyta Vestminsterio sutartis britams suteikė naują galingą sąjungininkę Prūsiją, tačiau nepastebimai visiškai sumaišė Europos diplomatinės tradicijos kortas. 1756 metų vasario 4-ąją Britanija praranda Rusiją kaip sąjungininkę, o 1756 metų gegužės 1 dieną sudaroma Austrijos ir Prancūzijos sąjunga – Pirmoji Versalio sutartis, žyminti diplomatinės revoliucijos kulminaciją. Jos metu susijungia dvi ilgus metus konkuravusios dinastijos, kurios buvo laikomos prigimtinio priešininku.

Šiame tyrime išsikėlėme hipotezę, kad britų kontinentinė politika daugeliu atvejų buvo apribota Hanoverio klausimo bei paremta individualiu pragmatiškumu ir trumpuoju laikotarpiu paremtomis strategijomis, kas lėmė silpnus, trumpalaikius Britanijos aljansus, o tai tapo tiesiogine Diplomatinės revoliucijos priežastimi. Norėdami ją pagrįsti, taikėme proceso stebėjimo (angl. *process tracing*) metodą. Lenkijos įpėdinystės karas, kai Didžioji Britanija atsisakė padėti savo sąjungininkei Austrijai, negalėjo stipriai paremti ar paneigti mūsų hipotezės, tačiau ateities įvykių akivaizdoje šis įvykis sustiprina spėjimą, kad Didžioji Britanija nesistengė užtikrinti savo aljansų stiprumo ir stabilumo, kol tai nebuvo pragmatiškai naudinga jai pačiai. Dėl to šis įvykis atitinka šiaudo vėjyje (angl. *straw in the wind*) testą. 1745 metų įvykiai padėjo mūsų keliamai hipotezei pereiti lanko testą, mat išgąsdinto Niukaslo pastangos tartis dėl subsidijų su Rusija, nors ši sąjunga nebūtų galėjusi tapti ilgamečiu Didžiosios Britanijos ir Rusijos aljansu, padėjo stabilų pagrindą prieš numanomas alternatyvias hipotezes. Rūkstančio pistoleto (angl. *smoking gun*) testo metu aktualūs du įvykiai: Hanoverio neutraliteto su Prancūzija pasirašymas, taip atsisakant Austrijos įpėdinystės

karo metu paremti austrus, bei rusų įžeidimas derybose dėl sutarties 1755 metais, kai ši sutartis neturėjo ilgalaikės perspektyvos, tačiau buvo panaudota kaip priemonė prisivilioti į aljansą didžiausią Rusijos priešininkę – Prūsiją. Dvigubai lemiantis veiksnyss – Vestminsterio sutartis. Ši sutartis patvirtina mūsų iškeltą hipotezę, kad Didžiosios Britanijos aljansai kuriami trumpalaikėje perspektyvoje ieškant įmanomų sąjungininkių apginti Hanoveriui ir taip siekiant išlaikyti galių balansą prieš Prancūziją. Egoistinis pragmatiškumas leido Britanijai apleisti abi savo sąjungininkes – caraitę Jelizavetą bei Austrijos Mariją Terezę ir už jų nugaros į aljansą įtraukti abiejų priešą Frydrichą Didįjį, kas paskatino Austrijos ir Rusijos atsitraukimą, Prancūzijos ir Prūsijos sąjungos sugriovimą, taip pat suteikė galimybę Austrijai ir Prancūzijai sukurti pirmosios Versalio sutarties aljansą, žymėjusį 1756 metų Europos diplomatinę revoliuciją.

Skaitmeninis panoptikonas: savistabos programėlių analizė remiantis M. Foucault

---

Austėja Grabauskaitė

1. ĮVADAS

Skaitmeninėms technologijoms užimant vis didesnę mūsų gyvenimo dalį, svarbu permąstyti visuomenę apibrėžiančius efektus, įtraukiant technologijų svarbą. 2010 metais susikūrė „Kvantifikuoto aš“ (angl. *Quantified self*) judėjimas¹. Vis sparčiau ėmė populiarėti įvairios programėlės, leidžiančios stebėti savo įprastus gyvenimo aspektus – miegą, aktyvumą, psichologinę būseną ir kt. Reikia pažymėti, kad savirefleksija ir savistaba nėra nauji reiškiniai – dienoraščiai, darbo knygos egzistuoja ir naudojami jau seniai. Tačiau šių programėlių naujumas yra gyvenimo aspektų kvantifikavimas – aktyvumo, miego pavertimas skaitinėmis vertėmis². Be kvantifikavimo, svarbus ir duomenų naudojimo antriniam tikslams faktas. Surinkti duomenys apie individą gali būti atskleidžiami tiek valstybės institucijoms, tiek komerciniams veikėjams³. Nepaisant to, individai vis vien įsitraukia į skaitmeninę savistabą. Rinkdami duomenis apie savo įpročius, asmenys tikisi patobulinti savo gyvenimą – pagerinti sveikatą, miego kokybę, psichologinę būklę, darbo produktyvumą. Savistaba gali

1 „The quantified self“, nufilmuota 2010 m. TED vaizdo įrašas, 2010 m. rugsėjo 27 d., https://www.ted.com/talks/gary_wolf_the_quantified_self/details

2 Deborah Lupton, „The diverse domains of quantified selves: self-tracking modes and dataveillance“, *Economy and Society*, 45, No. 1 (2016): 101–122.

3 Lupton, 101.

būti ne vien savanoriška, bet ir skatinama arba primesta⁴, kai asmuo praktiškai neturi laisvo pasirinkimo, ar įsitraukti į savistabą. To gali reikalauti darbdavys, draudimo kompanijos ar medicinos įstaigos, tačiau dėl darbo apimties ir surinktų duomenų pobūdžio (savanoriškos savistabos) kitų atvejų plačiau nenagrinėsiu.

Pagrindinė Foucault idėja veikale „Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas“ yra ta, kad, nepaisant populiarus požiūrio, jog šiais laikais griežta disciplina ir kontrolė liko tik kariuomenėje ir kalėjime, iš tiesų šiuolaikinė disciplina tiesiog pasitraukė į užkulisius, bet neprarado veiksmingumo (o gal net jį padidino)⁵. Nuo šio veikalo išleidimo praėjo gan daug laiko, ypač turint omenyje greitą skaitmeninio pasaulio iškilimą. Pats Foucault nespėjo pamatyti, kokį stiprų poveikį mūsų gyvenimui padarė skaitmeninė erdvė, tačiau joje galime įžvelgti autoriaus minėtų disciplinavimo strategijų. Kaip teigė Foucault, kalbėdamas XX a. aštuntame dešimtmetyje, taip ir dabar, disciplina, atėjus skaitmeniniam amžiui, nedingo ir nesusilpnėjo, tik veikia per kitus tarpininkus.

Naudojant savistabos programėles vyksta tokia veiksmų grandinė: (1) monitoringas, (2) įvertinimas, (3) optimizavimas⁶. Panašias kategorijas galime matyti ir Foucault „Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas“ veikale, kurias jis vadina gero muštravimo priemonėmis: (1) hierarchinė priežiūra, (2) normalizuojanti sankcija, (3) egzaminavimas⁷. Iš duomenų taip pat pridėdu dar vieną kategoriją – tikslo nusistatymas. Šias grandines susieju taip:

1. Tikslo nusistatymas ir normalizuojanti sankcija
2. Monitoringas ir hierarchinė priežiūra
3. Įvertinimas ir egzaminavimas
4. Gyvenimo optimizavimas

4 Lupton, 103.

5 Michel Foucault, *Disciplinuoti ir bausti: Kalėjimo gimimas* (Vilnius: Baltos lankos, 1998).

6 Lupton, 101.

7 Foucault, 205–231.

2. DIENORAŠČIO ANALIZĖ

Šiame darbe atliksiu dienoraščio analizę. Savaitę rašiau apie savo įspūdžius ir potyrius naudojant žingsnių matavimo programėlę – #walk15. Apie šią aplikaciją žinojau, tačiau pati naudojau pirmą kartą. Šią programėlę pasirinkau, nes teko matyti, kaip žingsnių iššūkio metu kolegos pakeitė savo elgesį ir ėmė teikti pirmenybę vaikščioti pėsčiomis. Duomenis analizuosiu pagal sudarytas kategorijas ir bandysiu paaiškinti, kaip šie savistabos programėlių ir Foucault disciplinos aspektai atsispindėjo mano duomenyse.

2.1. Tikslų nustatymas ir normalizuojanti sankcija

Pirmą dieną, tik atsisiuntusi aplikaciją, turėjau nusistatyti tikslą – kiek žingsnių nueisiu per dieną:

Gruodžio 19 d.

„Tik parsisiuntus pasitinka ekranas su reikalavimu įvesti savo svorį, ūgį, šalį ir dienos tikslą. Kadangi nesu sportiškai aktyviausias žmogus, buvo sunku nustatyti tikslą. Žinau tik tiek, kad 20 000 yra daug, todėl nusistačiau tikslą pagal savo jėgas, kurį iš tikrųjų galėčiau pasiekti.“

Tikslų nustatymą ir normalizuojančią sankciją susieja tam tikra sukurta norma ir asmenų vertinimas atitinkamai pagal nuokrypius nuo šios normos. Foucault teigia, kad yra nustatomos priimtinos, norimos elgesio normos, kurios tampa veikimo standartais⁸. Šiuo atveju normą nusistačiau pati – vartotoja. Tačiau mano sprendimą paveikė 1) jau suformuotas įsivaizdavimas, kiek žingsnių yra „daug“, 2) savo jėgų įvertinimas pagal šį įsivaizdavimą, 3) noras įvykdyti normą, turint galvoje savo galimybes. Normos įvykdymo

8 Foucault, 220.

norą gali paskatinti bausmės baimė. Foucault teigia, kad neįvykdžius standartų individas yra baudžiamas ir perauklėjamas. Nusizengimas neprivalo būti piktybinis, galima bausti ir tiesiog už normos neįvykdymą (mano atveju – nepasiekus žingsnių skaičiaus). Bausmės nebūtinai turi būti fizinės – tinka ir paprastas sugėdinimas⁹, kuris analizuojamu atveju yra tikėtiniausias.

Vėliau, jau pasirinkus tikslą, programėlė parodo savo rekomendacijas:

Gruodžio 19 d.

„Paspaudusi informacijos ikonėlę ant nueitos distancijos, matau iššokusią lentelę apie rekomenduojamą žingsnių skaičių. Kaip jau minėjau, pasirinkau 5 000, dar nežinodama šių rekomendacijų. Čia matau, kad parašyta taip:

- 5 000 (3,48 km) – Nueiti gali kiekvienas!
- 10 000 (6,96 km) – Pasaulio sveikatos organizacijos rekomenduojama norma
- 15 000 (10,43 km) – #walk15 rekomenduoja!

Pamačiusi rekomendaciją pradėdau abejoti pasirinktu tikslu. Ypač reflektuoti priverčia PSO rekomenduojama norma. Kadangi, mano supratimu, PSO yra patikima organizacija, tikiu jos rekomendacijomis, tačiau, pagalvojusi realiai, beveik 7 kilometrų kasdien tikrai nenuėisiu. Tada pasijaučiu šiek tiek blogai, kad greičiausiai nė iš tolo neįvykdau šios normos. Tikslą palieku tą patį – 5 000.“

Taigi norma tampa dvilype – viena, suformuota mano pačios, kita – normos jau pateiktos ir veikia asmeninio tikslo pasirinkimą. Čia pažeidžiama mano noro įvykdyti normą logika. Iš dalies tampa nesvarbu, ar pasieksiu 5 000 žingsnių tikslą, nes „tikroji“ ir instituciškai suformuota norma yra 10 000 žingsnių. Savo pasiekimą

9 Foucault, 215–216.

jau neišvengiamai matysiu ne tik kaip nuokrypį nuo savo normos, bet ir nuokrypį nuo PSO rekomenduojamos normos. Skaitinė tikslo išraiška yra naudinga vienam iš svarbiausių disciplinavimo aspektų – individams lyginti. Norma naudojama kaip slenkstis, pagal kurį klasifikuojami žmonės¹⁰. Svarbu, kiek esi nutolęs nuo slenkščio ir nuo kitų asmenų. 10 000 žingsnių tai normalumo riba – visi žemiau šios ribos yra anormalūs¹¹. Nepaisant to, PSO rekomendacija neįpareigojo manęs keisti savo tikslo, tačiau privertė pasijusti blogiau – net nepradėjusi veiklos, neatitikau normos.

Taip pat aplikacijoje nueiti žingsniai verčiami į virtualius medžius ir kalorijas:

Gruodžio 19 d.

„Paspaudžiu informacijos ikonėlę ant virtualių medžių. Lentelės pavadinime nurodoma „Prisijunkite prie virtualių medžių augimo!“ Tiesa, šis virtualių medžių auginimas aktualus tik automobilių vairuotojams, nes teigiama: „Nuvažiuodami lengvuju automobiliu vieną kilometrą vidutiniškai išmetate 180. CO₂. Norint sugerti šį išmetamą CO₂ kiekį, reikalingi net 5 medžiai. Todėl #walk15 siūlo tą vieną kilometrą arba 1 400 žingsnių geriau nueiti ir taip pasodinti 5 virtualius medžius!“ Ši lentelė atrodo geras būdas paversti žingsnius labiau apčiuopiama ir geriau suvokiama verte, tačiau aš automobilio nevairuoju, tai man, atrodo, neturėtų būti aktualu. Toliau parodyta, kiek žingsnių pasodina kiek medžių:

- 1 400 = 1 km – 5 medžiai
- 4 200 = 3 km – 15 medžių
- 9 800 = 7 km – 35 medžiai.

Galiausiai paspaudžiu informacijos ikonėlę prie sudegintų kalorijų. Čia pavaizduoti įvairūs maisto produktai ir kiek 100 g produkto yra kalorijų. Vaizduojami produktai: morka, bulvė, avoka-

10 *Ibid.*, 219.

11 *Ibid.*, 220.

das, bulvytės, spurga, mėšainis, riešutai, sviestas, alyvuogių aliejus, kebabas, Kijevo kotletas. <...> Žemiau reklamuojami įvairūs žingsnių iššūčiai, galimybė už žingsnius gauti nuolaidas. Atrado kaip įdomus sprendimas, skatinantis nueiti daugiau, bet manęs nesudomina.“

Tokį žingsnių pavertimą medžiais ir maisto produktais galima suprasti kaip virtualų atlygį. Taip pat minimi iššūčiai, už kurių įveikimą galima gauti nuolaidų ir prizų, gan akivaizdžiai yra atlygis. Foucault teigia, kad bausmė už nukrypimą nuo normos yra tik viena disciplinos dalių. Ne mažiau svarbu skatinimas ir atlygis. Tai leidžia elgesį vertinti pagal blogio ir gėrio vertes, išnaudoti visą spektrą tarp pozityvaus ir negatyvaus¹². Ypač sudegintos kalorijos pateikiamos kaip tam tikra privilegija – nuėjai x žingsnių – gali suvalgyti y produktą. Tačiau tuo pačiu metu pasąmonėje įrašoma, kad, jeigu nenuėjai x žingsnių, y produkto valgyti negali.

2.2. Monitoringas ir hierarchinė priežiūra

Mano stebėjimas vyksta pačioje programėlėje, ji stebi ir skaičiuoja nuolatos, taip pat aš pati esu tiek stebėtoja, tiek stebimoji. Pagal Foucault, svarbus aspektas, norint individui įdiegti discipliną, tai atverti stebimuosius visų žvilgsniams, o stebintįjį paslėpti¹³. Mano atveju aš kaip vartotoja esu atvira savo, programėlės ir galimai trečiųjų šalių (naudojančių programėlės duomenis) žvilgsniams. O kaip / ar programėlė ir trečiosios šalys mane stebi, kam naudojami mano duomenis, kaip juos analizuoja ir panašiai – aš nežinau. Dėl šio nežinojimo, o dar svarbiau dėl nuolatinio stebėjimo galimybės aš visada elgsiuosi taip, lyg būčiau stebima ir analizuojama¹⁴. Tačiau

12 *Ibid.*, 217.

13 *Ibid.*, 224.

14 *Ibid.*, 238–239.

geriau pasirodyti, daugiau nueiti mane gali skatinti tik mano pačios stebėjimas, nes programėlei ar trečiosioms šalims yra nesvarbu, kiek žingsnių aš nueisiu, joms vertingas pats duomenų kūrimo faktas, todėl mano elgesio tai neturėtų keisti. Skirtingai nei naudojant senesnius stebėjimo būdus, disciplinarinėje visuomenėje priežiūra veikia ne tik iš viršaus į apačią, bet ir iš apačios į viršų bei į šonus¹⁵. Taigi ne tik aš kaip stebėtoja stebiu save kaip stebimąjį, bet ir aš kaip stebimoji stebiu save kaip prižiūrėtoją. Taip pat didelė savistabos programėlių dalis yra dalijimasis savo duomenimis socialiniuose tinkluose¹⁶. Tokiu būdu įgyvendinamas ir stebėjimas į šonus – stebi kitus savistabos programėlių vartotojus ir jie stebi tave. Savistabos programėles apskritai galima suprasti kaip panoptikono tobuliausią versiją – bokšte ne tik nebeturi būti stebinčiojo, bet mes patys užimame jo vietą. Taip pat visiškai nebelieka valdžios kūniškumo, ji tampa nebeapčiuopiama ir net sunkiai suvokiama, bet tai ją padaro tik dar veiksmingesnę. Besiplečiant šiai industrijai, programėlės vis labiau apima visus gyvenimo aspektus ir netgi susilieja į vieną visumą, fiksuojančią kiekvieną mūsų veiksmą – pavyzdžiui, miegą matuojančios programėlės gali paaiškinti, kaip tai veikia mūsų stebimą psichologinę sveikatą ir kaip pastaroji veikia mūsų aktyvumą ar mitybos įpročius¹⁷. Taigi stebėjimas tampa visa apimantis ir ne-nutrūkstamas.

2.3. Įvertinimas ir egzaminavimas

Daugiausiai per skirtingas dienas atsikartoja žodžiai: gaila, nepavyko, nusivylimas, nepakankamai, blogai, netenkina. Nei vieną dieną nepasiekiau žingsnių normos. Tačiau skirtingomis dienomis to sukeltas jausmas skiriasi. Pastebėjau, kad tai, kaip jaučiausi, daugiau-

15 *Ibid.*, 213.

16 Lupton, 103.

17 *Ibid.*, 105.

siai priklausė nuo to, ar turėjau priežastį, kodėl nepasiekiau tikslo, ar neturėjau.

Visų pirma pateiksiu dienos, kai nuėjau daug žingsnių, pavyzdį:

Gruodžio 22 d.

„Šiandien nuėjau 2 723 žingsnius. Visų pirma ėjau į parduotuvę ir išmesti šiukšlių, tai padariusi, nusprendžiau šiek tiek pasivaikščioti po apylinkes. Tai dariau sąmoningai, turėdama galvoje nuėitą žingsnių skaičių. Vėliau važiauvau į geležinkelio stotį, turėjau šiek tiek laiko iki traukinio, todėl išlipau ankstesnėje stotelėje, kad truputį pasivaikščiočiau. Po dviejų nesėkmingų dienų šiandienos žingsnių skaičius tenkina.“

Čia galima matyti būtent sąmoningą bandymą nueiti daugiau žingsnių ir atitikti normą. Tai viena iš dienų, kai, darydama dienos darbus, pasąmonėje turėjau programėlę ir tikslą. Foucault teigia, kad panoptikonas veikia būtent dėl to, jog įsisažmonintas yra stebėjimo galimybės faktas¹⁸. Šią dieną būtent šis supratimas mane ir veikė – einant dienai žinojau, kad vakare stebėtojas (aš) peržiūrės ir įvertins mano dienos rezultatus. Taip pat čia matome lyginimą su dienomis prieš tai. Foucault teigia, kad disciplinuojant svarbus yra individų keitimas vietomis, taip juos vertinant. Vieta eilėje, santykis su kitais parodo disciplinuojamojo rangą¹⁹. Čia pradeda veikti egzaminavimas (hierarchinės priežiūros ir normalizuojančios sankcijos junginys) – tam, kad būtų galima nustatyti individo vietą, reikia įvertinti jo disciplinos lygį²⁰. Mano atveju lyginama ne su kitais individualiais, bet su vakarykštės dienos manimi. Tačiau savistabos programėlėse ypač gerai veikia realūs rangai ir lentelės. #Walk15 taip pat yra rajonų, mokyklų ir kitokių įstaigų iššūkiai, kuriuos įveikiant

18 Foucault, 238.

19 *Ibid.*, 178.

20 *Ibid.*, 228.

galima rungtyniauti, kas nueis daugiausia. Mano manymu, jeigu būčiau įsitraukusi į tokį iššūkį, rezultatai būtų buvę kur kas geresni. Kadangi įsisąmoninti savo rezultatus ir atitiktį normai daug aiškiau galima pagal santykį su kitais dalyviais, ši konkurencija kelia paties individo norą būtų kuo labiau disciplinuotam.

Svarbu išanalizuoti ir dienas, kai nuėjau mažai žingsnių:

Gruodžio 23 d.

„Šiandien medijų politikos rašto darbo atidavimo diena. Todėl net nesitikėjau nueiti daug žingsnių. Nuėjau 65. Kadangi jokių lūkesčių neturėjau, skaičius labiau juokingas nei nuviliantis. Ratas praktiškai nepajudėjęs. Diena daugiausiai be įspūdžių, apie programėlę per dieną negalvojau, o vakare pasižiūrėjusi nenustebau.“

Pirmuoju prastų rezultatų atveju matome, kad šiandien neturėjau didelių lūkesčių. Galima sakyti, tą dieną pasikeitė mano normos suvokimas nuo 5 000 iki 0. Šios dienos žingsnių nuėjimo tikslas kirtosi su svarbesniu tikslu – rašto darbo parašymu. Taip pat šią dieną buvau pamiršusi apie stebėjimo faktą – programėlę ir stebėtojas nepaveikė mano veiksmų.

Gruodžio 25 d.

„Visą dieną praleidau namie, todėl žingsnių nuėjau mažai – 136. Šiandien tas skaičius netenkina, nes neturėjau konkrečios priežasties neiti vaikščioti – oras buvo gražus ir mama net kvietė pasivaikščioti, todėl atsidarius programėlę pamačiau to įrodymą ir nusivyliau. Šiandien mažas žingsnių skaičius primena, kad iššvaisčiau gražią Kalėdų dieną ant sofos.“

Čia matome jau kitokį prastos dienos scenarijų. Nors žingsnių nueita dvigubai daugiau nei gruodžio 23 dieną, jausmas daug labiau neigiamas. Programėlės skaičiai čia ne tik primena apie normos neatitiktį, bet ir praleistą galimybę. Pastebimas savo nepro-

duktyvumas, neefektyvumas. Galima sakyti, gaunama bausmė – nusivylimas, gailestis.

Priežastys, kodėl nei vieną dieną nenuėjau 5 000 žingsnių, yra kelios. Visų pirma savaitė buvo nepakankamas laiko tarpas pasiekti pakankamą disciplinos lygį. Egzaminavimas veikia per nuolatinę pratybų vykdymą – elgesys, neatitinkantis normos, yra koreguojamas, nuolatos kartojamas, vis tobulinimas²¹. Per savaitę man ne tik nepavyko pasiekti žingsnių normos, bet ir išsąmoninti stebėjimo fakto. Beveik visą savaitę, einant dienai, apie stebėjimo faktą buvau pamiršusi. Galbūt tam trūksta fizinio priminimo apie stebėjimą – notifikacijų arba fizinio savistabos objekto (pavyzdžiui, aktyvumą fiksuojančios apyrankės), kurio buvimas nuolatos primena apie generuojamus duomenis. Taip pat nebuvo ištraukusi į jokių reitingavimą, iššūkį. Individo užimama vieta ir nuolatinis jos keitimas turi didelį poveikį jo disciplinavimui, todėl šis elementas galėjo turėti poveikį žemiems rezultatams.

2.4. Gyvenimo optimizavimas

Galutinis ir bendras visų savistabos programėlių tikslas – gyvenimo optimizavimas. Optimizuodamas savo gyvenimo programėlės vartotojas stengiasi pagerinti savo sveikatą, gyvenimo būdą ir kt.²² Jau išitraukę į savistabą vartotojai veikia nuolat save tobulindami. Pasiekus vieną tikslą, einama prie kito ir taip iki begalybės. Toks gyvenimo išgręžimas, kuo efektyvesnis išnaudojimas pažįstamas ir Foucault. Disciplina, kurianti paklusnius kūnus, naudoja veiklos kontrolę. Vienas iš jos aspektų – nuodugnus išnaudojimas. Esmė – vis naudingiau ir naudingiau išnaudoti savo laiką. Padalinti savo gyvenimą, metus, dienas į kuo daugiau mažesnių dalelių, kad kiekviena iš jų būtų pa-

21 *Ibid.*, 216.

22 Lupton, 105.

naudota ir optimizuota²³. Naujoji disciplina į kūną žiūri būtent kaip į naudingą kūną²⁴. Tiek Foucault disciplinos sampratoje egzaminas, kartu su hierarchine priežiūra ir normalizuojančia sankcija, užtikrina kuo didesnę kūnų naudingumą, tiek ir savistabos programėlės, naudodamos stebėjimą, lyginimą, rangavimą sukuria nenutrūkstamą optimizavimosi grandinę. Savistabos programėlių nauda kuriam pačiam žmogui (gerinama sveikata, fizinis aktyvumas, psichologinė būklė), bet kartu ir valstybei, komerciniams agentams ir patiems programėlių kūrėjams. Ši nauda – žinojimas.

3. ŽINOJIMO EKONOMIKA

Šiuolaikiniame pasaulyje duomenys tapo didžiausiu vertės šaltiniu²⁵. Šiuos duomenis, taigi kartu ir vertę, generuoja būtent žmonių kūnai per savistabos programėles. Taigi jas galima suprasti kaip generuojančias biokapitalą²⁶. Dabar jau galime kalbėti apie globalią žinojimo ekonomiką – duomenys, žinios apie žmonių įpročius yra ypač paklausi prekė. Duomenis gali išnaudoti reklamos kūrėjai, mokslininkai, taip pat ir valstybė, kuri, prisidengusi saugumo klausimais, gali pareikalauti piliečių duomenų²⁷. Foucault tai pat mato žmogaus kūną kaip žinių šaltinį. Pavyzdžiui, ligoninėse atsiradus ir vis dažnėjant vizitacijoms, ligonis tampa nuolatos egzaminuojamu objektu, jis kuria žinojimą. O tie, kurie gauna žinias, šiuo atveju gydytojas, kyla hierarchijoje, įgyja didesnę galią. Pati ligoninė tampa

23 Foucault, 186.

24 *Ibid.*, 166.

25 The Economist, „The world’s most valuable resource is no longer oil, but data“, paskelbta 2017 m. gegužės 7 d., žiūrėta 2022 m. sausio 2 d., <https://www.economist.com/leaders/2017/05/06/the-worlds-most-valuable-resource-is-no-longer-oil-but-data>

26 Lupton, 116.

27 *Ibid.*, 102.

vieta, kur kaupiamos ir tikrinamos žinios²⁸. Mokiniai mokykloje taip pat nebėra tik mokiniai – jie nuolatos kuria žinojimą apie save, o ypač egzaminų metu²⁹. Atėjus šiuolaikiniam amžiui apsverčia valdžios ir žinojimo santykis. Anksčiau tai, kad apie tave buvo žinoma, reiškė prestižą – autobiografijos, aprašymai, paveikslai rodė aukštą statusą, o dabar žinojimas yra našta, uždedama stebimiesiems, o privilegija tampa – būti nežinomam, pasislėpusiam³⁰. Egzamino metu, kaip ir savistabos programėlėse, individas dokumentuojamas. Sudaromi archyvai, fiksuojantys kūnus ir dienas. Foucault kalba apie „raštinios valdžią“³¹, kaupdama dokumentus, rinkdama informaciją apie įpročius, pažangą, būklę ji disponuoja galia. Egzaminas suteikia galimybių panaudoti žinojimą disciplinavimo tikslams. Jis leidžia suprasti individą kaip objektą, kurį galima aprašyti ir analizuoti, išskirti jo specifinius bruožus, evoliuciją ir būtent tik jam būdingus aspektus³². Taip pat egzaminavimas leidžia tokį žinojimą panaudoti sudarant tiek skirtingų individų, tiek jų grupių lyginimo sistemas³³. Savistabos programėlėse žinios apie individą yra naudingos tiek individualiu lygmeniu – ką vartotojas mėgsta, kokie jo įpročiai, ką būtų galima jam pasiūlyti, tiek darant išvadas ir gaunant žinių apie tai, kaip elgiasi skirtingos žmonių grupės.

Apibendrinant reikia pasakyti, kad, Foucault teigimu, „Visa ši dokumentavimo technika kiekvieną egzaminuojamą individą paverčia „atveju“: atveju, kuris tampa ir pažinimo objektu, ir valdžios laimikiu.“³⁴ Tačiau savistabos atvejis yra ir šiek tiek kitoks, nes šiuo atveju pats stebimasis turi prieigą prie savo duomenų. Taigi žinios,

28 Foucault, 223.

29 *Ibid.*, 223–224.

30 *Ibid.*, 229.

31 *Ibid.*, 226.

32 *Ibid.*, 228.

33 *Ibid.*, 229.

34 *Ibid.*, 228.

kaip nauda ir galia, yra suteikiamos ir patiems vartotojams. Galbūt dėl to šio tipo aplikacijos taip sparčiai populiarėja – bandoma įgyti kuo platesnį žinojimą apie save ir taip suformuoti didesnę savo pačių gyvenimo galią ir kontrolę.

4. IŠVADOS

Panašu, kad savistabos programėlės yra dar vienas panoptikono pritaikymas, kuriame nebereikia stebėtojo fizinio buvimo ir žmonės ima stebėti patys save. Tiek Foucault disciplinavimo sampratoje, tiek ir savistabos aplikacijose renkama ir archyvuojama informacija, analizuojami duomenys, individai keičiami vietomis, lyginami tarp savęs ir pagal santykį su norma, baudžiami ir apdovanojami. Svarbu, kad vartotojai ir jų kūnai kuria naudą – duomenis, reikalingus tiek jiems patiems kaip stebėjams, tiek trečiosioms šalims. Mano duomenyse galima pamatyti nepavykusį disciplinavimo pavyzdį. Kaip jau minėjau, tam galėjo turėti įtakos per mažas laiko tarpas. Taip pat neturėjau tikslaus savo rango, nemačiau, kaip jis keičiasi. Galiausiai, nebuvo fizinio priminimo apie vykstantį stebėjimą, todėl dauguma laiko net neprisiminiau tikslo nueiti 5 000 žingsnių. Tai, kad programėlė nepadarė aiškios įtakos mano elgesiui, galima pamatuoti ir kiekybiškai. #Walk15 programėlė leidžia matyti žingsnių skaičių, nueitą dar prieš parsisiunčiant programėlę (nes importuoja duomenis iš *Apple Health*). Kad *Apple Health* nuolatos renka šiuos duomenis, aš iki šiol nežinojau, todėl žingsnių skaičius turėtų būti visiškai nepaveiktas stebėjimo.

Savaitė iki programėlės parsisiuntimo: sekmadienis 781, pirmadienis 3 258, antradienis 5 305, trečiadienis 6 792, ketvirtadienis 183, penktadienis 64, šeštadienis 4 395. Iš viso: 20 778.

Tiriama savaitė: sekmadienis – 4 477, pirmadienis – 1 537, antradienis – 183, trečiadienis – 2 723, ketvirtadienis – 65, penktadienis – 2 288, šeštadienis – 136, sekmadienis – 264. Iš viso: 11 673.

Kaip galima matyti, savaitę prieš atsisiunčiant #Walk15 mano žingsnių skaičius buvo netgi didesnis. Tokį mažą žingsnių skaičių tiriamąją savaitę labiau lėmė mano gyvenimo aplinkybės, pavyzdžiui, atsiskaitymas universitete, o ne stebėjimo faktas. Taigi, galima teigti, kad savistabos programėlės ne visada veikia. Nepaisant to, jų sudarymas, „architektūra“ atitinka panoptikono ir Foucault disciplinavimo sampratos sąlygas. Trūkumas yra tas, kad gan daug vietos paliekama vartotojo pasirinkimui, kaip šią programėlę naudoti. Ateityje būtų naudinga ištirti, kaip Foucault kontekste veikia Lupton išskirtos skatinamos, bendruomeninės, primestos ir išnaudojamos savistabos rūšys, kuriose žmogus stebi save ne savo noru, o stumiamas kitų.

Roberto Spaemanno asmens samprata

Gabija Būtaitė

1. ĮVADAS

Robertas Spaemannas buvo vokiečių katalikų filosofas, politinis teoretikas ir viešasis intelektualas. Savo darbuose Spaemannas nagrinėjo platų idėjų spektrą: meilės ir geranoriškumo temas, žmogaus teises ir bioetiką, o pagrindine visą jo mintį vienijančia ašimi per visą gyvenimą išliko asmens sampratos tyrimai. Niekas iki galo nežinome, kas esame ir link ko keliaujame, tačiau retas kuris save pavadintų žmogaus rūšies gyvūnu, nes jaučia, kad, be savo fizinių atributų ir instinktyvių tikslų, kaip subjektai nešasi viduje kažką daugiau. Vieni mąstytojai vadina tai siela, ateistai dažniau kalba apie sąmonę, yra sujungiančiųjų šias sąvokas; kai kurie teigia, kad skiriamės nuo gyvūnų savo širdimi, kiti – smegenų galimybėmis, yra teigiančiųjų, kad negalime žmogiškumo priskirti jokioms subtancijoms, nes tai egzistuoja už jų, bet kuriuo atveju – ne daug atvirai neigiančiųjų žmogiškumo konceptą ir teleologinius svarstymus apie žmogų. Kas yra žmogus, ką reiškia sąvoka „asmuo“, kokių tikslų žmogus turėtų siekti – kertiniai ontologiniai ir etiniai klausimai, kurių turbūt nelabai įmanoma apeiti arba prie jų prieiti, jei ieškoma atsakymų į bet kuri filosofinį klausimą. Vis dėlto modernybėje dažnai apsistojama ties pačiais paprasčiausiais evoliucinio mokslo ir natūralizmo siūlomais atsakymais, nurodančiais, kad žmogus ne taip jau daug tesiskiria nuo gyvūno, nes iš jo išsivystė, o viskas, kas žmoguje sukuria intuityvius metafizinius pojūčius ir apmąstymus, grynu atsitiktinumu išsivystė tik kaip natūraliosios prigimties, ins-

tinktų priedas. Tad ir pats žmogus remiantis tokiu požiūriu lieka tik kitokios rūšies gyvūnu, be didelių pretenzijų į tikrąjį transcendentumą. R. Spaemannui asmens sąvoka yra transcendentinis žmogaus pradas. Jei žmogaus sąvoką dar galime bandyti įvilkti į gamtinį, prigimtinių suvokimą, žmogaus buvimas asmeniu yra jo transcendentinė pretenzija absoliutumui, galimybė peržengti žemiškumą ir su juo sąveikauti laisva valia. Autorius savo darbuose nagrinėja ir kaip asmens sąvoka iškilo istorijoje, jos iškilimas reiškė ir jos ontologinio suvokimo pokytį – nuo „animal rationale“ iki subjekto, galinčio sąveikauti su savo prigimtimi kaip aktorius su vaidmeniu¹. Šio darbo tikslas – užčiuopti visuminę Spaemanno asmens sampratą, kaip ji iškyla plačiame autoriaus darbų spektre ir kodėl, jo nuomone, yra žmogaus transcendentalumo pagrindas. Pirmiausia apžvelgiama, ką, pagal Spaemanną, savyje talpina asmens sąvoka, po to nagrinėjamas santykijs tarp asmenų atsiskleidžiantis realumas bei meilės ir geranoriškumo svarba. Tada pereinama prie asmeniui svarbiausios laisvės sąvokos nagrinėjimo – kodėl ir kaip, Spaemanno požiūriu, asmuo visada lieka laisvas ir kokias asmenines perspektyvas tai teikia. Aptariami pažadas ir atleidimas, dvi bene labiausiai Spaemanno analizuojamos laisvės išraiškos gyvenime, o darbas baigiamas transcendentinės asmeninės laisvės patirties – orumo analize. Darbe remiamasi pagrindiniais į anglų kalbą išverstais Spaemanno darbais: „Essays in Anthropology: Variations on a Theme“, „Happiness and Benevolence“, „Persons: The Difference between „Someone“ and „Something““, „Love and the Dignity of Human Life: On Nature and Natural Law“ ir „A Robert Spaemann Reader: Philosophical Essays on Nature, God, and the Human Person“.

1 Robert Spaemann, *Persons; The Difference between „Someone“ and „Something“* (Oxford: Oxford University Press, 2006), 9, 24.

2. ASMUO

2.1. Negatyvumas

Spaemanno filosofijoje asmens sąvoka pirmiausia iškyla per neiginius, kad, nubraukus visus determinantus, galinčius kelti painiavą, būtų galima pasiekti asmens esmę – žmogiškąją laisvę. Norėdamas apibrėžti asmenį Spaemannas dažnai vartoja tokias sąvokas, kaip antai netapatumas, atstumas, negatyvumas, gebėjimas išžengti iš centro, visi šie žodžiai nurodo asmens transcendentalumą. Netapatumas reiškia, kad asmuo yra už žmogaus tapatybės, atstumas – jo galimybę susikurti nuotolį tarp savo asmens ir išorės, negatyvumas – asmens neapibūdinamumą išorės charakteristikomis, apibūdinimą ne tik per tai, kas yra, bet ir per skirtumą nuo to, kuo jis nėra, gebėjimas išžengti iš centro – asmens galimybę išžengti iš savo patirties ir ją pamatyti iš išorės, mintimis iš išorės kvestionuoti arba stebėti savo bei kitų mintis. Spaemannui šis santykis yra viso žmogiškojo racionalumo pagrindas, tačiau teigiama, kad į netiesioginį santykį su savimi asmuo išmoksta pereiti tik po to, kai jam padeda kiti², taigi, tai nėra savarankiška ir nepriklausoma žmogiška savybė. Asmuo gali išžengti ir iš savo vidinių būsenų: pavyzdžiui, skausmas yra labai gamtiška ir žmogiška savybė, kurios žmogus, būdamas gamtos dalimi, siekia visokeriopai atsikratyti kaip ir kitos būtybės, tačiau asmuo ne tik jaučia, bet ir yra sąmoningas skausmui³, gali jį stebėti iš šalies, netgi pats jį sau sukelti siekdamas sąmoningų tikslų. Tik per negatyvųjų momentą įmanoma apibūdinti asmens sąmonės išraišką – mintį. Mintis yra skirtumas to, kas yra. Asmenys gali galvoti už savo galvojimo ribų apie mintį, kuri gali neturėti jokio specifinio turinio, taigi asmuo savyje talpina netgi

2 Robert Spaemann, *Happiness and Benevolence* (Edinburgh: T & T Clark, 2000 (1989)), 105.

3 *Ibid.*, 116.

dvigubą neigimą – asmens buvimas nėra mintis, tačiau žmogus turi mintis, o šios nebūtinai yra apie tai, kas yra. Būtent todėl Spaemannas teigia, kad beprasmiška kalbėti apie kompiuterio prilyginimą asmeniui – kompiuteris nekaupia savyje dvigubo asmens neiginio, jis galvoja, bet tik apie tai, kas yra, ir nežino, kad galvoja, tad nepatiria ir negali patirti galvojimo⁴. O Spaemanno asmeniui potencialas įvykdyti tokią sąlygą iškelia žmogų iš gyvūnų ir daiktų pasaulių į visiškai kitą dimensiją. Vis dėlto neatskiria nuo žmogiškosios prigimties ir gamtos.

2.2. Laisvės ir prigimties vienybė

Spaemanno mintijime asmuo turi kūną, bet nėra tik kūnas, asmuo yra laisvės ir prigimties vienybė. Laisvė būtina tam, kad, būdamas savo kūnu, asmuo nebūtų tik kūnu, asmuo kūnu ir yra, ir jį turi. Asmuo nėra už savo prigimties ribų, nėra esybė be aprašymo⁵, asmuo gali būti asmeniutik būdamas žmogumi. Spaemannas pateikia pavyzdį: kai žmogus atsibunda iš komos su amnezija, jis vis tiek klausia „kur aš“ ar „kas aš“ – asmens sąmonė preiumuoja, kad turi kažkurią vietą pasaulyje ir tam tikras charakteristikas. Vis dėlto – asmuo gali užimti asmeninę poziciją savo charakteristikų atžvilgiu, jis gali ir troškinti nebeturėti kažkurių savo troškimų ar savybių, o jei jaučia, kad nesuderina savo charakteristikų su savęs vertinimu, asmuo jaučiasi nelaisvas, jo troškimai gali kirstis su jo asmenine valia⁶. Asmuo turi atributus, tačiau jais nėra, jis gali savo charakteristikas netgi laikyti anomalijomis ir virš jų iškilti⁷, tačiau čia jau susiduriame su jo laisvės klausimu, kurį plačiau aptarsime trečioje da-

4 Spaemann, *Persons*, 41–42.

5 Matthew A. Schimpf, „The Theory of the Person in Robert Spaemann’s Ethical Assessments“ (Daktaro disertacija, Catholic University of America, 2015), 20.

6 Spaemann, *Persons*, 10, 13.

7 *Ibid.*, 68, 141.

lyje. Neįmanoma ir išsivystyti į asmenį, kas dažnai pateikiama kaip argumentas dėl mažų vaikų nelaikymo asmenimis, nes Spaemannui asmuo nėra kažkokių modifikacijų rezultatas. Gyvūnas ar daiktas negali tapti kažkuo (angl. *someone*) – asmuo yra substancija ir režimas, kuriame egzistuoja žmogus. Vaikui prireikia laiko, kol jis pradeda save vadinti „aš“, tačiau „aš“ jis jau yra nuo gimimo ir visame likusiame savo gyvenime tai ir įvardija⁸. Išskirtinis momentinių asmens sąmonės būsenų bruožas yra tai, kad ankstesnės sąmonės būsenos yra jų turintys, su jomis dabarties sąmonės būseną jungiasi ir sudaro vieną asmenį⁹. Tad asmens negalima išvesti iš išorinių charakteristikų turėjimo ar neturėjimo, tačiau asmuo prasideda su žmogaus užsimezgamu ir baigiasi žmogaus mirtimi.

2.3. Subjektyvumo problema

Asmuo savyje nešasi subjektyvios realybės problemą. Geriausiai subjektyvią patirtį apibūdinti ir vėl galima skausmo pavyzdžiu. Kenčiančio asmens skausmas jam yra visiškai realus, tačiau visiškai nėra realus aplinkiniams, kurie ištyrę šnekėti ir reaguoti negalinti asmenį vieningai nutaria, kad šis nieko nejaučia. Vis dėlto subjektyvus skausmas gali tapti jiems realesnis, jei asmuo randa būdą kažkaip išreikšti savo skausmą santykyje – apibūdinti, o jei negali šnekėti – išreikšti kitomis žmogui suprantamomis komunikacijos priemonėmis: mimika, šauksmu ir pan. Apie savoskausmą pasiskausio verkančio vaiko skausmas motinai akimirksniu net ir gali tapti realesniu už jos pačios bei sukelti nepamatuojamas psichologines kančias. Realūs asmenys gali būti tik daugiskaitoje¹⁰, tik per santykį su kitu, vis dėlto su savo vidiniu realumu subjektas visada yra

8 *Ibid.*, 245.

9 *Ibid.*, 141.

10 Robert Spaemann, *A Robert Spaemann Reader. Philosophical Essays on Nature, God and The Human Person*, (Oxford: Oxford University Press, 2015), 81.

vienas. Šiuolaikinis eksperimentinis mokslas labai nuvertina vidinę asmeninę patirtį – išorė paliekama tikrumo matu, tad į pirmą planą iškeliamas eksperimentas, o toks iškėlimas padaro kai kurias vidines asmens patirtis negalimas¹¹. Nuo tokio požiūrio labiausiai kenčia tie asmenys, kurie neturi būdų išreikšti savo asmeniškumo ir subjektyvumo išorinio santykio užmezgimo būdu – dar negimę kūdikiai, neįgalūs ar komos būklės esantys asmenys. Asmuo tokiu požiūriu tampa tik didesnės visumos dalimi, o Spaemannas akcentuoja, kad būtent pats asmuo turėtų būti suvokiamas kaip visuma ir savo realumo pagrindas. Pagal jį santykiyje su asmeniu viskas kitkas tėra tik dalis ir pati tiesa, jei ir pasirodo individui, tai ne kaip universalumas, didesnis už bet kurį asmenį, bet kaip unikalus kitas individualus asmuo¹².

2.4. Mirtis

Mirtis Spaemanno asmens filosofijoje taip pat užima svarbią vietą, apskritai daug lemianti asmens charakteristika yra jo laiko samprata – praeities momentų inkorporavimas asmenybėje, gebėjimas atidėti dabartį dėl ateities projekcijų ir galiausiai pačios mirties. Suvokdamas mirtį, asmuo suvokia savo asmenybės, gyvenimo ir jo momentų brangumą, pagal tai dažnai projektuojamas vidinis laisvės ir prigimties santykis, kainą įgyja santykis su kitais asmenimis. Mirties suvokimas suteikia supratimą, kad mes turime gyvenimą, o ne tik jį gyvename, todėl prieštarauja požiūriui, redukuojančiam mirties baimę į išlikimo instinktą – mes bijome mirties ne tik instinktyviai, bet ir dėl priežasties, jog mūsų savastis bus sunaikinta, išlipdami iššengdami tik iš savo patirties centro, tačiau bijodami savo mirties ir savo artimųjų akimis¹³. Būtent todėl savižudybė

11 Spaemann, *A Robert Spaemann Reader*, 215–216.

12 Spaemann, *Persons*, 19–21.

13 Spaemann, *Happiness and Benevolence*, 94.

Spaemannui yra pati ekstremaliausia netapatybės forma, nes savižudybėje žmogus ne tik atsisako gyvenimo, bet ir atima gyvybę asmeniui¹⁴.

3. SANTYKIAI, MEILĖ IR GERANORIŠKUMAS

Kiekvienas asmuo turi tik jo užimamą unikalią vietą asmenų erdvėje, pagal kitus asmenis, kuriems jis tapo realus ir kurie tapo realūs jam. Spaemannas gina mintį, kodėl psichiškai sergantis žmogus vis tiek yra asmuo – kiti asmenys mato jį kaip sergantį asmenį, kuriam reikia pagalbos. Jie ieško būdų atkurti jo prigimtį ir teikia galimybę užimti būtent jam iki mirties rezervuotą vietą asmenų bendruomenėje. Kiti asmenys nežino, ką reiškia būti tokiam, tačiau niekas nemano, kad žmogiškųjų charakteristikų defektai perkėlė jį į gyvūnų ar daiktų pasaulį, visi priima jį kaip subjektą su paslaptimi, nes niekas niekada neturi galutinio priėjimo iki kito asmens realybės ir minčių¹⁵. Spaemannas mano, kad evoliucijos mokslininkai praleidžia dalį žmogiškosios realybės, nes pats žodis „evoliucija“, reiškiantis kažką, kas nuolat vystosi, yra nesuderinamas su realia asmens identiteto patirtimi. Retas asmuo net ir kalbėdamas apie kūnišką dauginimąsi teigtų, kad išsivystė į savo vaiką, nes mano esąs nepriklausomas nuo savo vaiko individas, tad asmeninė realybė visada lieka šiek tiek atitolusi nuo gamtinės žmogiškos realybės, su kuria žmogų bando susieti modernieji mokslai. Asmenys, net ir išsivystę vieni iš kitų, vėliau sugeba kurti nepriklausomus asmeninius santykius, o gebėti nepriklausomai komunikuoti yra pagrindinė žmogaus savybė¹⁶. Tik šios tarpasmeninės komunikacijos dėka

14 Spaemann, *Persons*, 123.

15 Spaemann, *Persons*, 243–244.

16 Robert Spaemann, *Essays in Anthropology: Variations on a Theme* (Eugene [Or.]: Cascade Books, 2010), 45.

asmuo gali tapti ne tik objektu, bet ir realiu subjektu kitam asmeniui, šis realumas pasiekiamas artima draugyste ir meile.

Meilės filosofija svarbi Spaemanno asmens sampratos dalis. Jo požiūriu, būtent meilės dėka subjektai gali tapti realūs vieni kitiems, t. y. antropocentristinis kito objektyvizavimas tampa antropomorfistiniu suvokimu, kad mes esame kito pasaulio dalis tiek pat, kiek ir jis mūsų. Asmenys vieni kitiems visada lieka reliatyvūs, ne iki galo pasiekiami, bet pats santykis yra labiausiai tikras. Meilė suteikia galimybę žmogui būti unikaliam asmeniui, nepakeičiamu kitam būdu, šis unikalumas yra daugiau nei empirinių savybių derinys. Pagal Spaemanną – jei žmogus gali pasakyti, kodėl myli kitą žmogų, jo dar tikrai nemyli¹⁷. Su šiuo žmogumi gali sieti objektinis santykis – kada kitą naudojame kaip priemonę siekti tikslo, pavyzdžiui, pasitenkinimo, tačiau nelaikyti jo realiu subjektu – tikslu savaime.

Ego, pagautas instinktuose, dar nėra atradęs nei savo asmeniškumo, nei kitų, jis lieka pasislėpęs centre visko, kas organiška, ir tik priešasties pamatymo akte asmeniui tampa matoma jo paties ir kitų realybė. Apie tokį pamatymą kalba ir krikščioniškas įsakymas mylėti savo priešus: įsakoma niekad nepamesti realybės ir kito subjekto suvokimo, empatijos, nieko nenužeminant iki instinktų ar emocijų lygmens, net jei mūsų santykis priešiškas ar sudėtingas. Vis dėlto, jei jau kalbama apie draugystę ar meilę, abejojimas kito egzistencija tampa tiesiog neįmanomas. Spaemanno nuomone, tai absoliuti moralinė negalimybė – jei abejoju artimo realybe, tikros draugystės galimybė sunaikinama, todėl Spaemannas skiria gana didelę savo kritikos porciją ne tik biheivistams, bet ir Nietzschei¹⁸. Draugystę Spaemannas mano esant asmens geranoriškumo forma.

17 Robert Spaemann, *Love and the Dignity of Human Life: On Nature and Natural Law* (Grand Rapids, Mich.; Cambridge: W. B. Eerdmans Publishing Company, 2012), 6, 17.

18 Spaemann, *Happiness and Benevolence*, 98–100.

Jis teigia, kad geranoriškumo, kaip ir paties asmens, mes taip pat negalime kildinti iš biologinės žmogaus tikrovės – tai nei funkcija, nei instinktas, tačiau visiškai universalus asmens veikimo horizontas. Biologinės priežastys niekaip iki galo nepaaiškina, kodėl asmenys padeda ar gerbia kitus asmenis, empiriškai neįmanoma ir patvirtinti kito kaip jo „savęs paties“, asmenys turi tik empirines to reprezentacijas, bet šios gali būti simuliuojamos arba, atvirkščiai, ir nepasireikšti. Tačiau asmenys ne tik užmezgto ryšio, bet ir geranoriškumo dėka gali kitą vis tiek suvokti kaip realų asmenį be šių empirinių reprezentacijų, nes ir patys suvokia, kad vis tiek yra asmenys už šių reprezentacijų¹⁹. Asmeniui pripažinti kitą asmenį reiškia apriboti jo paties potencialų norą savęs ekspansijai ir norą matyti kitą kaip faktorių savo gyvenimo projekte – Spaemannas tai pavadina pagarba²⁰.

Vokiečių filosofas oponuoja šiais laikais stipriai moderniosios psichologijos skleidžiamai agendai, kai asmuo pozicionuojamas kaip atomizuota pasaulio dalelė, geriausiai žinanti, kas yra, o visiems kitiems parodanti jau nebe autentišką savo veidą. Spaemannui autentiškumas neatskiriamas nuo santykio su kitais, ypač pačiais artimiausiais žmonėmis. Nors jis ir sutinka, kad asmenys save reliatyvizuoja kitų akyse, nes turi tokį gebėjimą – išžengti iš savo patirties centro ir pamatyti save kito akimis, tačiau pradžioje būtent kiti ir aktualizuoja asmens autentiškumą: vidinį savęs suvokimą kiekvienas pasiekia būdamas kieno nors iš šalies jau pripažintas kaip asmuo, kuriam priklauso pagarba ir meilė sau, be kurios vėliau neįmanoma meilė kitam²¹. Tad asmuo tik per kitą žvilgsnį pirmiausia tampa realus sau.

19 *Ibid.*, 107–115.

20 Spaemann, *Persons*, 186.

21 Spaemann, *Robert Spaemann Reader*, 92–93.

4. LAISVĖ

Laisvė yra Spaemanno asmens sampratos pagrindas, tai pagrindinė asmens skiriamoji, skirianti jį nuo dalyko ar gyvūno. Su laisve prasideda ir baigiasi viskas, kuo yra ir kuo gali būti asmuo. Kalbėdamas apie laisvę Spaemannas neturi omenyje modernybės teikiamo laisvės suvokimo, kuriame ji grindžiama kaip emancipacija, nebaigtinė opcijų multiplikacija ir nesibaigiantis procesas, šį laisvės suvokimą Spaemannas kritikuoja²². Filosofui žmogiška laisvė yra vienintelio žmogaus disponuojama galimybė ir atsakomybė pasirodyti prieš šio pasaulio tvarką ir save reliatyvizuoti. Asmuo vienintelis supranta, kad nustato aplinką kitiems dalykams ir žmonėms, priešingai – gyvūnai negali prisiimti prasmų tinklo kaip savo nuosavybės, į kurį jie yra įtraukiami išorinių jėgų²³. Tad modernybės propaguojama laisvė „nuo“ dar ir prieštarauja Spaemanno apibrėžiamai žmogiškai laisvei – ji neturi turinio ir dar pamina žmogaus galimybes, redukuoja žmogų iki gyvūnų pasaulio, kurio pagrindinė laisvė yra „nuo kažko“, o ne jam suteiktų galimybių įvykdymas. Asmuo turi savo atributus, tačiau nėra jais: būdamas už savo atributų ribų asmuo gali net laikyti juos anomalijomis, savo valios aktu iškelti kitą interesą. Asmens savastis reiškia išsilaisvinimą iš sąlygų, kuriose jis vis dėlto yra, tik su šiuo gebėjimu įmanoma moralė ir kalba. Taip iškyla ir kitas svarbus momentas – Spaemannui neribotų asmens galimybių ir savideterminacijos pripažinimas reiškia ir tai, kad nėra tiesos už asmens²⁴. Visa tai autorius labai pabrėžia todėl, kad asmens laisvės suvokimui modernybėje jis mato nepaprastą natūralizmo ir nihilizmo keliamą pavojų: Spaemannas neatmeta, kad žmogaus savarankiškumas nėra beribis, kad žmogaus laisvė visada reiškia savarankišką veikimą jau asmeniui numatyto

22 *Ibid.*, 213.

23 *Ibid.*, 102.

24 Spaemann, *Persons*, 15, 20, 42, 47, 68.

horizonto rėmuose ir nėra jokio kito būdo būti asmeniu kaip tik iš tiesų egzistuoti kaip žmogui – nuo to neįmanoma ir nereikia bėgti. Vis dėlto šiulaukinė sąmonė pačią laisvę redukuoja iki vidinio žmogaus determinanto, kam Spaemannas labai prieštarauja, nes jeigu žmogaus laisvė kaip ir kitos charakteristikos priklausytų nuo asmens energijos išteklių ar vidinių resursų bei alternatyvų, kurias jis turi savo vidinei prigimčiai, pati laisvė būtų tik dar vienas jo prigimties tipas, atributas, nustatomas veiksmais už jo galios ribų, kas po visko reikštų, kad asmuo galiausiai vis dėlto nėra laisvas. Tokį labai gajų mūsų laikais požiūrį Spaemannas pavadina abejingumo laisvei tašku – žmogaus situacija, kai iš principo visada atrodo įmanoma, kad asmens mąstymas ir pasiryžimai gali būti tik anomalijos²⁵. Kadangi tai pats ekonomiškiausias paaiškinimas, indeterminizmui šioje srityje sunkiai sekasi kautis su materializmu²⁶, tad esame įstrigę dvigubos tiesos doktrinoje, kur, viena vertus, teigiama, kad žmogus yra visiškai determinuojamas, o kita vertus, tvirtinama, kad nedeterminuojamas ir tikrąją laisvę gali pasiekti tik išsilaisvinęs iš visų sau priklausančių determinantų²⁷. Tai du paprasčiausi paaiškinimai ir Spaemannas savo asmens filosofija nori abu šiuos atsakymus, smukdančius pasitikėjimą asmens beribiškumu ir unikalumu, paneigti. Tam iš asmens būties jis ištraukia ir išanalizuoja dvi asmens laisvės išraiškas gyvenime – pažadą ir atleidimą bei transcendentinę asmeninės laisvės patirtį – orumą.

4.1. Pažadas ir atleidimas

Asmeninis pažadas reiškia, kad asmuo žodžiu įsipareigoja kitam asmeniui ateityje panaudoti savo laisvą valią ir tapti nepriklausomam nuo jo galiai paliktų asmeninių determinantų, jausmų ir juos

25 *Ibid.* 73.

26 *Ibid.*, 210.

27 Spaemann, *Essays in Anthropology*, 7.

peržengti dėl asmeninio įsipareigojimo ir ryšio su kitu asmeniu. Tai galimybė išreikšti savo asmeninę laisvę, kartu žvelgiant į kitą asmenį neredukuojant jo iki objekto, priemonės, bet leidžiant pasireikšti vienam iš pagrindinių žmogiškojo geranoriškumo atributų – pagarbai, žvelgiant į jį kaip į tikslą savaime. Spaemannas teigia, kad pats asmuo yra pažadas laikytis pažado, tai ir imponuoja asmens laisvė – galimybė laikytis atstumo nuo visų determinuojančių atributų. Asmenybė ir yra kažkas, ką suvokiame tik atpažindami: nors ir apibūdinama žmogiškais bruožais, ji nėra identiška nė su vienu iš jų, asmenybė yra prieš juos. Tad kalbėdamas ir reikalaujamas būti suprstas, žmogus užmezga tą patį asmeninį santykį, kuris numatomas atskirame žadėjimo veiksmo – atpažinimo ir pripažinimo²⁸. Netesėdamas savo pažado žmogus sumenkina savo pažadą, kad jis kaip asmuo yra²⁹, t. y. visi aplinkiniai determinantai išskyla aukščiau jo indeterminizmo. Pažadėdami atiduodame dalį savęs kitam, atveriamės kelią kažkam pareikšti mums pretenziją, tačiau, „pagal Spaemanną, tik abiem bendradarbiavimo pusėms pareiškiant pretenzijas, atveriamas kelias žmogiškajai laisvei. Žinoma, niekada negalime numatyti visų determinantų, galinčių mums sutrukdyti laikytis pažado, tačiau Spaemannui laisvė niekada nėra galutinė – tai specifinis pritaipimo prie savo prigimties, o ne jos palikimo už savęs kelias³⁰.

Atleidimas reiškia asmeninės laisvės veikimą todėl, kad preziumuoja kaltę. Kai asmuo padaro ką nors negero, atleidus tai nėra automatiškai nuo jo atskiriama, nes įeina į jo atributų visumą, tačiau asmuo visada yra daugiau nei jo atributų visuma. Jis negali pakeisti to, ką padarė, tačiau kaltės akivaizdoje skirtumą kuria atskančiojo asmens reakcija. Jei norima išlikti asmeniu, labai svar-

28 Spaemann, *Persons*, 222–224.

29 Robert Spaemann with Holger Zabrowski, „An Animal That Can Promise and Forgive“, *Communio: International Catholic Review*, 34, 4, (2007), 516.

30 Spaemann, *Persons*, 230–231.

bu nelikti savęs determinuotume ir atleisti, nes tik atleidus tarp santykio dalyvių gali būti atkurta lygybė. Kad ir kaip blogai asmuo pasielgtų, lygybė niekada nėra iki galo sunaikinama, nes kol santykio dalyviai gyvi, visada išlieka galimybė atkurti save kaip asmenį³¹. Spaemannui atleisti reiškia nesieti kito asmens su tuo, ką jis padarė, t. y. su determinantais, ir leisti vėl būti asmeniui³². Tačiau atleidimas neįmanomas be kaltės ir nereiškia paleisti kitą tokį, koks jis yra, – atleisti, reiškia leisti pradėti iš naujo – galėti tai padaryti, pagal Spaemanną, yra asmens charakteristika³³.

4.2. Orumas

Vokiečių filosofui Spaemannui orumas yra centrinė sąvoka kalbant apie asmens charakteristikas. Kadangi asmuo yra absoliutus, unikalus ir vertingas, vienintelė jo nedeterminuojanti charakteristika yra laisvė, o orumas yra šios asmeninės laisvės pagrindinė pozityvioji galimybė ir patirtis. Žmonės turi orumą dėl vienintelės priežasties – nes kaip moralinės būtybės jie savyje reprezentuoja absoliutumą. Spaemannas teigia, kad žmogus gali reikalauti būti gerbiamas absoliučiaje subjekto statuse, nes yra laisvas ir gali reiktyvizuoti savo poreikius. Niekas negali jo paversti vergu, ir būtent šis statusas yra jo neatimamo orumo sąlyga³⁴.

Spaemanno viena iš svarbiausių visos filosofijos minčių yra ta, kad orumo neįmanoma neturėti – tai yra laisvė, kuri, nepaisant determinuojančių veikslių ar moralės dispozicijų, negali būti prarasta tol, kol žmogus gyvena. Autorius, grįsdamas savo orumo filosofiją, remiasi krikščionišku požiūriu į žmogų: žmogus yra būtybė, kurio susilyginimo su gėriu galime tikėtis iki pat jo mirties,

31 *Ibid.*, 232–235.

32 Spaemann with Zabrowski, „An Animal That Can Promise and Forgive“, 520.

33 Spaemann, *Love and the Dignity*, 16.

34 Spaemann, *A Robert Spaemann Reader*, 103.

tačiau kadangi orumas visiškai individualus, tai galima padaryti tik visiškai laisvai – žmogaus moralė nėra kontroliuojama nieko, tik paties žmogaus³⁵. Ne orumą taip pat galime priskirti asmenims tik tada, kai *a priori* jiems priskiriamas nors kažkoks laipsnis orumo³⁶. Tai visiškai transcendentinė sąvoka, asmens vidinė būseną, nepriklausoma nuo išorės aplinkybių. Nors pagal Spaemanną, imanomos orumo apraiškos ir asmens išorėje, vis dėlto jos nieko iš savęs nelemia, pavyzdžiui, kiti žmonės gali atimti oraus savęs pateikimo galimybę, bet orumo realybė lieka individualiame subjekte ir tik jam iki galo pažini. Todėl nei mokslas, nei psichologija negali prisiliesti prie orumo supratimo³⁷, tai visiškai metafizinė sąvoka, kylanti iš žmogaus absoliutumų suvokimo, o natūralizmo ir ateizmo veikiamoje aplinkoje žmogaus orumo suvokimui kyla pavojus.

Kalbėdamas apie orumą Spaemannas pademonstruoja, kaip susiduriame su ta pačia problema, su kuria dažniausiai susiduriame nagrinėdami kiekvieną transcendentinę sąvoką – jei orumas su visu savimi nešamu asmens absoliutumumu yra grynai individualus, tada, pašalinus patį subjektą, jei nebuvo aplinkinių vertinančiųjų, sunaikiname vienintelį tą absoliutumą galėjusį įvertinti asmenį – iš esmės niekas neišgyvena netekties. Tokį pat modelį galime pritaikyti ir visos žmonijos išnaikinimo argumentui – jei žmonės tėra individualių absoliutumų suma, reikšminga tik patiems individualumams, pašalindami vertę pašalintume ir vertintoją, tad iš esmės neteisingumas neįvyksta. Taip Spaemanno asmens ontologija savo išvadomis atsiremia į Dievą – tik jis arba asmens fizinės mirties išgyvenimas gali būti patikimas asmens orumo pagrindas³⁸. Pagal Spaemanną, orumas yra pažeidžiamas tais atvejais, kai eksplicitiškai arba implicitiškai teigiama, kad asmuo nesiskaito kaip asmuo,

35 *Ibid.*, 104.

36 Spaemann, *Love and the Dignity*, 30.

37 Spaemann, *A Robert Spaemann Reader*, 100, 110.

38 *Ibid.*, 101.

ir pažeidžiama kantiškoji formulė – asmuo kaip „tikslas savaime“. Jei teigiame, kad asmuo nesiskaito, jam jau priskiriame determinantus, t. y. klausiamo, kodėl nesiskaito? Tokiu atveju teigiame, kad asmuo neatitinka kokių nors kriterijų, yra priemonė, o ne absoliutus tikslas. Todėl Spaemannas daug dėmesio skiria dirbtinio apvaisinimo, savižudybės ir gyvybės nutraukimo klausimams, pagal jį tai riba, kurią natūralizmas peržengia savo supratimu sprendamas apie asmens ribas. Dirbtiniu būdu, be paties asmens sutikimo arba natūralaus užsimezgimo, jį įterpdami arba išimdami iš pasaulio, mes negerbiame jo absoliutumo ir orumo. Spaemannas pateikia pavyzdį apie savižudybių įteisirimą – toks veiksmas užkeltų nepamatuojamą naštą ant sergančių ir senų asmenų pečių, nes turėtume precedentą, kad asmenį galima suvokti kaip priemonę ar trukdį, o ne absoliučią vertę, tad tokie žmonės jaustų asmeninę atsakomybę, kad vis dar yra apkrova kitiems giminaičiams³⁹. Toks asmens traktavimas iškeltų jo fizinius determinantus prieš jo absoliutų transcendentistiškumą, subjektyvią patirtį ir orumą, todėl jo pritaikymas realybėje, pagal Spaemanną, nėra teisingas.

5. IŠVADOS

Spaemanno asmens filosofija nesiuo grandiozinių išvadų ar kardinaliai naujai žvelgti į žmogų, Spaemannas nekuria naujų konceptų ir sąvokų, jis nagrinėja iš pirmo žvilgsnio kasdienius įprasto žmogaus gyvenimo pavyzdžius, jo realybę, siūlydamas atmesti idėją, kad yra savaime suprantamų dalykų, nes asmens realybės paprastumas turi milžinišką potencialą, neribotą laisvę ir absoliutumą moralinėje srityje. Jo analizė preciziška, tačiau autorius neredukuoja savo minčių dėl paprastumo, leidžia joms vystytis natūralia, kartais chaotiška eiga, taip pagrįsdamas savo pagrindinę mintį apie kiek-

39 Spaemann, *Love and the Dignity*, 39–44.

vieno asmens realybę – paprasčiausi atsakymai yra redukcionistiniai, juos paprastinant esmė dažnai paliekama nuošalyje, o asmens statusas yra toks absoliutus, jog dažnai sunkiai paties žmogaus apreišiamas, todėl visai karpomas, spaudžiamas į rėmus ir redukuojamas, kad taptų lengviau suvokiamas. Spaemannas klausia – kas iš tokios realybės, jei redukuodami visiškai pametame jos esmę ar net patį klausimą dėl esmės? Pagrindiniai jo filosofijos tikslai – parodyti žmogaus moralines galimybes, žmonių santykių nepakeičiamumą ir atsverti bandymus nužeminti asmens sampratą, laisvės ir prigimties santykį žmoguje, pro akis praleidžiant pagrindinius, niekaip evoliucinio modelio nepaaiškinamus ir prie natūralistinių išvadų pritempiamus asmens atributus – moralinę laisvę, orumą, žmogiškąjį ryšį. Manau, kad didžiausia Spaemanno kontribucija filosofiniame lauke yra natūralistinio požiūrio, kuriame žmogus matomas kaip sau pakankama priemonė be tikslo, o ne tikslas savaime, tuštumo išryškėjimas. Krikščionybės įtaka autorius minčiai, dėl kurios akivaizdumo skiriama dalis kritikos autoriui, yra labiau Spaemanno filosofavimo išvada, Dievas iškyla kaip atsakymas į transcendentinius klausimus, kurie filosofijai jau yra galutiniai, o ne kaip *a priori* prielaida pačiai filosofijai. Jo asmens samprata yra kompleksiška, paliekanti žmogui galimybę pačiam spręsti apie savo vidinius ir kasdienes pasirinkimus prasmių horizonte, tačiau nepaliekanti galimybių likti už jo, o filosofija ne visada nuosekli, tačiau to ir nekelianti savo tikslu, turtinga ir skausmingai išryškinti mūsų laikų žmogaus traktavimo skaudulius bei asmens savi-vokos krizės pradmenis. Šio filosofo mintijime vienu tampa atskiro asmens vidinis transcendentalumas ir jo kaip objekto išorinio veikimo sąlygos – parodoma, kad taip skaidyti žmogiškąją realybę neteisinga, galų gale subjektas ir objektas yra viena, šioje sandūroje atsiskleidžianti tiesa, o ieškodami kažko už jos, rasime nebent iliuziją.

Nemokamo viešojo transporto politikos (ne)įgyvendinimas Baltijos valstybių sostinėse: Talino ir Vilniaus atvejai

*Elijas Augustas Kavaliauskas, Rokas Linkevičius,
Kristupas Neniškis, Lukas Rimkevičius,
Austėja Pūraitė, Nikita Ščiupakov*

ĮŽANGA

Pastaraisiais metais Lietuvos viešojoje erdvėje vis dažniau pasigirsta tiek visuomenininkų, tiek politikų kalbų apie nemokamą viešąjį transportą^{1,2,3} (toliau – NVT). Svarstomi įvairūs šios idėjos įgyvendinimo pranašumai ir trūkumai, dažniausiai turint omenyje Vilniaus miestą, kurio miestas partneris Talinas šią mintį įgyvendino dar 2013 metais. Prieš pereinant prie konkrečių darbo uždavinių, trumpai pristatomi abu lyginami miestai ir apibrėžiama darbe naudosis NVT samprata.

- 1 Made in Vilnius, „Linus Jonauskas: dabar – geriausias laikas pasiūlyti vilniečiams nemokamą viešąjį transportą“ 2022. <<https://madeinvilnius.lt/transportas/viesasis-transportas/linas-jonaukas-dabar-geriausias-laikas-pasiulyti-vilnieciams-nemokama-viesaji-transporta/>> [Žiūrėta 2022-05-29].
- 2 Jonas Deveikis, „Lietuvos bankas rašo receptą infliacijai gydyti: tarp siūlomų priemonių – NPD didinimas, nemokamas viešasis transportas“, Lrt, 2022. <<https://www.lrt.lt/naujienos/verslas/4/1658001/lietuvos-bankas-raso-recepta-infliacijai-gydyti-tarp-siulomu-priemoniu-npd-didinimas-nemokamas-viesasis-transportas>> [Žiūrėta 2022-05-29]
- 3 „Viktoras Uspaskich: atsakau už savo žodžius!“, Youtube vaizdo įrašas, 0:14-0:16, paskelbta „Darbo partija“ 2019-02-10, <<https://www.youtube.com/watch?v=2QjLPOOPJ9o>> [Žiūrėta 2022-05-29].

Talinas – didžiausias Estijos ir trečias pagal dydį Baltijos šalių regiono miestas, turintis kiek mažiau nei pusę milijono gyventojų. Talino plotas – 159 km². Miestas yra daugiatautis: 2017 metų duomenimis, pusė jo gyventojų buvo estai, mieste gyveno išskirtinai didelė rusų mažuma (37 proc.), pora smulkesnių ukrainiečių ir baltarusių mažumų (atitinkamai 3 proc. ir 1 proc.) ir daugelis kitų smulkesnių tautybių⁴. Dėl didelės ekonominės centralizacijos Estijoje Talino BVP žmogui, 2019 metų duomenimis, buvo 50 proc. didesnis nei sostinę supančios Haarju apskrities, o imant Taliną kartu su Haarju apskritimi, gautas BVP žmogui buvo daugiau kaip pusantro karto didesnis už antros turtingiausios Estijos apskrities ir net trisysk didesnis už vargingiausios Estijos apskrities⁵. Talino miesto tarybą sudaro 79 nariai, miesto savivaldybės valdybą (est. *valitsus*) – meras ir 7 jo pavaduotojai⁶. Savivaldybės taryba pagal Estijos Respublikos įstatymus yra renkama kas ketverius metus, ji turi teisę rinkti ir atleisti merą⁷. Nuo nepriklausomybės atgavimo Taliną valdė merai, atstovavę šešioms skirtingoms politinėms jėgoms: Estijos liaudies frontui (est. *Eestimaa Rahvarinne*), Koalicijos partijai (est. *Eesti Koonderakond*), Reformų partijai (est. *Eesti Reformierakond*), Centro partijai (est. *Eesti Keskerakond*), tuometinėms „Pro patria“ bei „Res publica“⁸. Vis dėlto nuo 2005 metų

4 World populations review, „Demographics, nationality“. 2022. <<https://worldpopulationreview.com/world-cities/tallinn-population>> [Žiūrėta 2022-05-27]

5 Statistics Estonia, „The main driver of economic growth in 2019 was the service sector in Harju county“. 2020. <<https://www.stat.ee/en/node/4557>> [Žiūrėta 2022-05-28]

6 Tallinn.ee, „About Tallinn City Government“. 2022.<<https://www.tallinn.ee/eng/About-Tallinn-City-Government>> [Žiūrėta 2022-05-28].

7 Ministry of Finance of the Republic of Estonia, „Local governments in Estonia“. <https://www.rahandusministeerium.ee/sites/default/files/KOV_haldusref_maavalitsus/KOV/eesti_kov_trykis_inglise_keel_web.pdf> (25 psl.) [Žiūrėta 2022-05-28].

8 Wikipedia, „List of mayors of Tallinn“. <https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_mayors_of_Tallinn> [Žiūrėta 2022-05-28].

iki dabar miestą valdė Centro partijos atstovai. Talino viešojo transporto tinklą sudaro autobusai, tramvajai ir troleibusai, juos aptarnauja Talino savivaldybės įmonė „Tallinna Linnatranspordi AS“. Daugiausiai kelionių per metus atlieka autobusai, o troleibusai ir tramvajai pačioje XXI a. pradžioje kelionių kiekiu nusileisdavo autobusams perpus, tačiau ilgainiui menkstant abiejų rūšių transportavimo priemonių kiekiui, kelionių kiekis atitinkamai traukėsi⁹.

Vilnius yra didžiausias Lietuvos ir antras didžiausias Baltijos šalių regiono miestas, jame gyvena kiek daugiau kaip pusė milijono gyventojų. Vilniaus plotas – 401 km². Vilnius taip pat pasižymi nemaža tautybių įvairove, 2011 metų duomenimis, didžioji dalis miesto gyventojų buvo lietuviai (67 proc.), mieste taip pat gyvena dvi stambios lenkų ir rusų tautinės mažumos (atitinkamai 17 proc. ir 12 proc.), kiek smulkesnė baltarusių mažuma (4 proc.) ir daugelis dar mažiau atstovų turinčių tautų¹⁰. Lietuvoje ekonominė centralizacija yra santykinai mažesnė, Vilniuje ir jo apskrityje BVP vienam gyventojui 2020 metais buvo 40 proc. didesnis nei antros turtingiausios Lietuvos apskrities bei 90 proc. didesnis nei vargingiausios Lietuvos apskrities¹¹. Vilniaus miesto tarybą sudaro 51 narys, ji pagal Lietuvos Respublikos (LR) įstatymus yra renkama 4 metams. Vilniaus miesto meras pagal LR įstatymus yra renkamas tiesioginiuose rinkimuose savivaldybės tarybos įgaliojimų laikui¹². Vilniaus viešojo transporto tinklą sudaro autobusai ir troleibusai, juos aptarnauja UAB „Vilniaus viešasis transportas“ ir UAB „Trans-revis“. Autobusų rida Vilniuje nuo 2014 iki 2021 metų buvo kiek

9 Tallinn city government, „Statistical yearbook of Tallinn 2022“, 2022. <<https://www.tallinn.ee/eng/Statistics-and-yearbooks>> [Žiūrėta 2022-05-28].

10 Lietuvos statistikos departamentas, „Gyventojai pagal tautybę savivaldybėse“. <http://statistics.bookdesign.lt/table_046.htm?lang=lt> [Žiūrėta 2022-05-28].

11 Mapiozjiai, „Lietuvos regionų ekonomika“, <<https://mapiozjiai.lt/lietuvos-regionu-ekonomika/>> [Žiūrėta 2022-05-28].

12 Visuotinė lietuvių enciklopedija, „meras“. <<https://www.vle.lt/straipsnis/meras-1/>> [Žiūrėta 2022-05-28].

daugiau nei dvigubai didesnė nei troleibusų, o per pandemijos piką 2021 metais santykis tapo beveik trigubas^{13,14}.

Kalbant apie neapmokestinto transporto sampratą, jis bendrais bruožais gali būti skirstomas į kelias kategorijas. Pirmiausia reikia pabrėžti, kad W. Kębłowski, aptardamas viešojo transporto (VT) apmokestinimo būdus, pažymi, jog tokio koncepto kaip nemokamas viešasis transportas apskritai nėra. Tegali būti manipuluojama keleivių perkamų transporto bilietų kainomis, nukeliant tam tikrą VT mokesčio našta nuo jo naudotojų pečių, bet viešos transporto paslaugos savivaldybėms vis tiek kainuos. Tačiau, pabrėžę tai, paprastumo dėlei keleiviams neapmokestintą transportą referuosime kaip „nemokamą“. Kębłowski skiria keturias (NVT) kategorijas. Pirmoji yra laikinas NVT – jis apibūdinamas kaip po mokesčio keleiviams panaikinimo vėliau vėl apmokestintas transportas, pavyzdžiui, nepasiteisinus NVT politikai; tai neįtraukia tokių *force majeure* kaip stichinės nelaimės, teroro atakos, karas ir panašiai, kai kyla būtinybė panaudoti VT krizei valdyti ir gyventojų saugumui užtikrinti. Antroji kategorija apibrėžiama kaip limituotas laikinas NVT; čia galioja tam tikri nemokamų transporto paslaugų laiko ribojimai, tarkime, mokesčio nebuvimas tik ne darbo valandų metu. Trečioji Kębłowski išskirta kategorija apima erdvę, t. y. erdvėje ribotas NVT; pavyzdžiai gali būti nemokamas transportas tam tikrose miesto zonose ar rajonuose, nemokamas transportas tam tikriems maršrutams. Ketvirtoji ir paskutinė iškelta NVT kategorija yra socialiai ribotas NVT, kai neapmokestinama tam tikrų visuomenės

13 Vilniaus viešasis transportas, „UAB Vilniaus viešasis transportas metinis pranešimas 2019“. <https://www.vilniausviesasistransportas.lt/uploads/metinis%20pranesimas/VVT%20metinis%20oprane%C5%A1imas_2019_audituotas.pdf> (14psl.) [Žiūrėta 2022-05-29].

14 Vilniaus viešasis transportas, „UAB Vilniaus viešasis transportas metinis pranešimas 2021“. <<https://www.vilniausviesasistransportas.lt/uploads/metinis%20pranesimas/Metinis%20oprane%C5%A1imas%202021%20m.%20%20su%20para%C5%A1ais.pdf>> (17 psl.) [Žiūrėta 2022-05-29].

grupių, dažniausiai vaikų, senjorų, studentų ir kt.; pažymėtina, kad tokio tipo mokesstinė politika gana paplitusi Lietuvoje, kai šios grupės VT gali naudotis nemokamai arba su didelėmis nuolaidomis. Šios keturios kategorijos iš esmės apibendrina NVT būdus, tačiau nė vienas iš jų nėra pilnas. Tad visas išvardytas kategorijas galima sudėti po nepilno NVT skėčiu, o pilnas NVT, kai visa arba stipri dauguma miesto VT paslaugų yra nemokamos, patenka po kitu skėčiu, ką savais žodžiais pabrėžia ir W. Kębłowski¹⁵.

Prieš pereidami prie šio darbo uždavinių ir lauko, norime padaryti glaustą įvadą į nemokamo viešojo transporto temą bei pateikti ne tik vietas, bet ir globalų kontekstą. Šiame siekyje tikslinga peržvelgti pagrindines nusistovėjusias tendencijas, svarbius atvejus ir dažniausiai iškeliamus NVT pranašumus ir trūkumus. Patys pirmieji NVT atvejai, diskusijos ir tyrimai šia tema, kaip akcentuoja Baum, pasirodė apie 1970 metus. Jau tuomet iškelti iš esmės iki šių dienų išlikę NVT įvedimo argumentai – transporto grūsčių mažinimas, ekonominė nauda, NVT kaip socialinės politikos priemonė gerinant neturtingųjų padėtį¹⁶. Tačiau visam NVT kontekstui pasaulyje apžvelgti reikėtų aptarti vėlesnius tyrimus, apibendrinančius šios idėjos eigą. Čia esminį darbą atliko minėtas W. Kębłowski. Jo surinktais duomenimis, kaip šių dienų NVT įgyvendinimo didžiausius centrus galime išskirti Europą (57 NVT įgyvendinimo atvejai) ir Šiaurės Ameriką (27 atvejai). Europoje NVT plačiausiai įgyvendintas Lenkijoje bei Prancūzijoje, ir kaip bendra tendencija apima mažuosius miestus (<100 000 gyventojų), tad Talinas šiame kontekste išsiskiria kaip didžiausias ir „pirmos svarbos“ (t. y. sostinė arba kitaip itin reikšmingas) valstybės miestas, kuriame įvestas NVT. Įvedus visuotinai neapmokestintas transporto paslau-

15 Wojciech Kębłowski, „Why (not) abolish fares? Exploring the global geography of fare-free public transport“, *Transportation*, 47, 2020, 2807–2835.

16 Herbert J. Baum, „Free Public Transport“, *Journal of Transport Economics and Policy*, 7(1), 1973, 3–17.

gas Vilniuje, Lietuvos sostinė pakeistų Taliną didžiausios pasaulio sostinės, įvedusios NVT, pozicijoje. O vertinant debatus dėl NVT įvedimo naudos, sunku tiksliai nustatyti jo pranašumus ir trūkumus, nes skiriasi įvedimo rezultatai bei pokyčiai: vienais atvejais NVT atšaukiamas (pvz., Roma, Austinas), kitais – jo efektyvumas pritraukiant keleivius, skatinant atsisakyti automobilių varijuoja. Kęblowski pažymi, jog NVT sėkmė nemažai priklauso nuo vietinių aplinkybių, tačiau nėra vieno aplinkybių rinkinio kaip sėkmės formulės; kitaip tariant, NVT egzistuoja daugelyje skirtingų kontekstų ir pasaulio mastu nėra tendencingų sąlygų jam įvesti¹⁷.

Kalbėdami apie šio darbo uždavinius, sieksime iškelti hipotezes apie NVT kilmę Taline ir nustatyti jo įvedimo aplinkybes. Aptarsime literatūroje išskiriamų ir indukcinio būdu Talino atveju iškeltų kintamųjų įtaką, palyginsime jų vaidmenį Estijos ir Lietuvos sostinėms. Savo tyrimu tikimės nustatyti konkrečius veiksnius, lėmusius Vilniaus ir Talino skirtumą įgyvendinant NVT politiką ir papildyti šios temos diskursą išvadomis apie NVT svarstymus Vilniuje.

LITERATŪROS APŽVALGA

Analizuojant tyrimui aktualią literatūrą, atsižvelgta į bendras NVT patirtis globaliu mastu, įskaitant ir mūsų analizuojamo Talino atvejį. Kadangi kiekvienas NVT įvedimo atvejis yra unikalus, t. y. lemiamas specifinės visuomeninės, politinės bei infrastruktūrinės terpės, šioje dalyje apžvelgsime NVT įvedimo niuansus įvairiose Europos valstybėse. Būtina paminėti, kad NVT politiniuose tyrimuose labiausiai yra paplitęs atvejo analizės (angl. *case study*) žanras ir tik nedaugelyje darbų bandoma apibendrinti arba lyginti kelis atvejus.

17 Wojciech Kęblowski, „Why (not) abolish fares? Exploring the global geography of fare-free public transport“, *Transportation*, 47, 2020, 2807–2835.

A. De Witte et al. straipsnyje apie NVT poveikį koncentruojamasi į Belgijos sostinės Briuselio atvejį. Nuo 2003 metų dalis Briuselio aukštųjų mokyklų studentų gali prašyti kompensacijos metiniam Briuselio miesto viešojo transporto abonementui. Kadangi kompensacija nėra *a priori* skiriama visiems studentams automatiškai, studentas, nusipirkęs abonementą metams, turi prašyti kompensacijos – tokia tvarka stengiamasi išvengti mokesčių mokėtojų lėšų švaistymo suteikiant abonementą studentams, kurie nesinaudoja viešuoju transportu. Kiekybinės autorių tyrimo imties beveik pusė (46,79 proc.) Flandrijos universitetų studentų Briuselyje kreipėsi dėl metinio abonemento kompensacijos. Iš atrinktų studentų, kurie kreipėsi dėl kompensuojamo abonemento, 89 proc. nurodė, kad reguliariai (bent kartą per savaitę) naudojami tramvajumi, metro ar autobusu. Atitinkamai tik 11 proc. studentų prašė abonemento kompensacijos, neišnaudodami visų galimybių nemokamai naudotis Briuselio viešuoju transportu. Autorių išvados rodo, kad tarp studentų, kurie naudojami kompensacijomis, iš tiesų padaugėjo besinaudojančiųjų viešuoju transportu, tačiau, kita vertus, studentų, kurie nesinaudoja kompensacijomis, grupė vis dėlto viršija besinaudojančiųjų grupę dėl paprastos priežasties, jog didžioji dauguma imties studentų pirmenybę teikia kelionėms traukiniu, kurios nėra kompensuojamos¹⁸.

D. Štraub analizuoja pramoninės Čekijos zonos miestą Frydek-Misteką. NVT politika mieste buvo įgyvendinta 2011 m. kovo mėn. reaguojant į: (1) sumažėjusį viešojo transporto keleivių skaičių ir pajamas už bilietus bei (2) didėjančią eismą miesto centre, nes nėra aplinkkelio, kuris nukreiptų transporto srautus iš centro. NVT politika buvo įgyvendinta siekiant padidinti viešojo transporto keleivių skaičių ir efektyvumą, o kartu pasiūlyti Frydek-Misteko

18 Astrid De Witte, et al. „The impact of „free“ public transport: The case of Brussels“. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 40(8), 2006, 671–689.

gyventojams naudos dėl kritinės infrastruktūros trūkumo, kuris neigiamai veikia gyvenimo kokybę tiriamame rajone, kaip per pokalbius patvirtino miesto valdžios atstovai. Kadangi Frydek-Misteko autobusų parkas nuolat modernizuojamas, respondentai iš esmės yra labai patenkinti viešojo transporto paslaugų kokybe, ypač transporto priemonių saugumu ir švara, paslaugų prieinamumu (autobusų stotelių aprėptis) ir naujausiomis informacinėmis paslaugomis. Tačiau dauguma respondentų neigiamai vertino ne piko metu kursavimo dažnumą, patogumą transporto priemonėse ir autobusų vairuotojų norą padėti neeilinėse situacijose (pvz., pagalba įlipti neįgaliesiems). Išryškinant tendenciją, pastebėtiną ir kituose literatūros šaltiniuose, dauguma tyrimo respondentų naudojami viešuoju transportu prieš pradėdant taikyti NVT viešąją politiką, ir nemano, kad jos įgyvendinimas pakeitė jų judėjimo strategijas¹⁹.

Pagal W. Kęblowskio straipsnį „Fare-free public transport in France: A ‚New May 1968‘ in Aubagne?“ Prancūzijos Obanės mieste NVT buvo įvestas kaip pasipriešinimas neoliberaliai Marselio politikai. Kol Marselio gyventojai dėl aukštų VT kainų tapo savo gyvenamųjų rajonų kaliniai, Obanės miestas, taikydamas NVT, suteikė savo gyventojams visišką teisę į miestą, parodydamas bendruomenės solidarumą ir sumažindamas atskirtį²⁰. Pelnas už viešojo transporto bilietus padengdavo tik 8,6 proc. visų viešajam transportui skiriamų pinigų, todėl perėjimas prie nemokamo transporto nesudarė didelių pasekmių savivaldybei. Atsiradus nemokamam viešajam transportui buvo padidinti mokesčiai įvairioms kompanijoms nuo 0,6 proc. iki 1,05 proc., vėliau mokesčiai buvo dar padidinti iki 1,8 procentų. Svarbu paminėti, jog verslininkai neprieštaravo, kad šis mokestis būtų

19 Daniel Štraub, „The Effects of Fare-Free Public Transport: A Lesson from Frýdek-Místek (Czechia)“. *Sustainability*, 12(21), 2020, 9111.

20 Wojciech Kęblowski, „Fare-free public transport in France: A ‚New May 1968‘ in Aubagne?“ Kn. Judith Dellheim ir Jason Prince (sud.), *Free Public Transport And Why We Don't Pay To Ride Elevators*. Black Rose Books, 2018, 102–109.

pakeltas, teigdami, kad nemokamas viešasis transportas padės užtikrinti punktualumą didesniam skaičiui darbuotojų, todėl verta mokėti daugiau mokesčių. Už šitą mokesčių surinkti pinigai išaugo nuo 3,2M eurų iki 8,9M eurų per metus²¹. Padidėjusios biudžeto įplaukos leido savivaldybei daugiau pinigų skirti kitiems projektams. Galima paminėti, kad prieš pašalinant mokesčių už viešąjį transportą, jis buvo gan retai naudojamas, tačiau, panaikinus mokesčių, keleivių skaičius išaugo 135,8 proc., tai yra nuo 1,9 milijono iki 4,48 milijono²².

Akademinėje literatūroje taip pat gausu NVT įvedimo Taline padarinių, kurie, nors ir nėra aktualūs mūsų tyrimui, vis dėlto yra svarbus (jeigu ne svarbiausias) NVT diskurso aspektas, todėl apžvelgsime keletą jų interpretacijų. O. Cats et al. straipsnyje apie NVT perspektyvas remiantis Talino patirtimi yra nagrinėjami kelionių modelio pokyčiai, pagrįsti individualių kelionių įpročių tyrimu po NVT politikos įvedimo. Autoriai išskiria pagrindinius tris tikslus, kurių buvo siekiama įvedant NVT: (1) skatinti persėdimą iš asmeninio automobilio į viešąjį transportą; (2) pagerinti bedarbių ir mažas pajamas gaunančių gyventojų mobilumą ir (3) skatinti gyventojų registraciją Talino mieste dėl didesnio pajamų mokesčio procento. Pažymima, kad valdžios skatintas gyventojų perėjimas į VT davė teigiamų rezultatų. Praėjus beveik metams nuo NVT įdiegimo, naudojimasis viešuoju transportu padidėjo 14 procentų. O siekis per NVT patobulinti fiskalinę savivaldybės sistemą taip pat buvo sėkmingas – NVT sąlygojo 11 000 naujų miesto rezidentų 2013 m., kas yra lygu net 40 proc. visų neregistruotų savivaldybės gyventojų. Toks gyventojų prieaugis savivaldybei kasmet teikia apie 11 mln. eurų, beveik tiek pat, kiek prarastos pajamos iš bilietų pardavimo²³.

21 Ten pat, 105.

22 Ten pat, 106.

23 Oded Cats, Yusak O. Susilo, and Triin Reimal. „The prospects of fare-free public transport: evidence from Tallinn“. *Transportation*, 44(5), 2017, 1083–1104.

Su šiais Talino savivaldybės išsikeltais tikslais, siektiniais įvedant NVT, sutinka ir urbanistikos analitikas D. Baldwinas, jis nurodo keturias priežastis, paskatinusias Taliną įvesti NVT: (1) padidinti Talino gyventojų mobilumą (socialinė), (2) skatinti vietos prekių ir paslaugų vartojimą (ekonominė), (3) sumažinti automobilių skaičių mieste (aplinkosauginė) bei (4) padidinti savivaldybės biudžetą (fiskalinė). Vis dėlto autorius koncentruojasi į pastarąjį, teigdamas, jog pagrindinis NVT įvedimo tikslas, užgožiantis visus kitus viešai deklaruojamus tikslus, buvo Talino savivaldybės mokestinių pajamų padidinimas, skatinant žmones registruotis kaip miesto gyventojus. Tokiu būdu bilietų panaikinimas registruotiems Talino gyventojams buvo populistinio mero politinės administracijos politiškai pagrįsta strategija, siekiant didinti mero kanceliarijos populiarumą²⁴. Šis aspektas vėliau kartojasi ir kituose nagrinėtuose šaltiniuose. Pasak Kębłowski, NVT įvedimo idėja Taline kilo kaip rinkimų strategija, padedanti valdančiajai politinei partijai įtvirtinti savo valdžią. Apeinant strateginius judumo planus ir vietos transporto ekspertus, NVT tampa iš esmės politiniu projektu – nors NVT ir pagerino transporto infrastruktūros prieinamumą įvairioms socialinėms grupėms, jis nesuteikė galimybių dalyvauti formuojant transporto politiką, nes buvo parengtas siauros suinteresuotų šalių grupės, susijusios su mero tarnyba²⁵.

T. Tuisk ir G. Prause išlieka gana abejingi, reaguodami į minėtus išsikeltus Talino savivaldybės tikslus įvedant NVT, ir teigia, kad nors finansiniu požiūriu 2013 m. perėjimas prie NVT Talino miestui buvo sėkmingas, ekologiškai pažangos padaryta nebuvo, nes bendras automobilių savininkų skaičius Taline didėja (tačiau ne taip sparčiai

24 Daniel Baldwin Hess. „Decrypting fare-free public transport in Tallinn, Estonia“. *Case studies on transport policy*, 5(4), 2017, 690–698.

25 Wojciech Kębłowski, et al. „Towards an urban political geography of transport: Unpacking the political and scalar dynamics of fare-free public transport in Tallinn, Estonia“. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 37(6), 2019, 967–984.

kaip gretimose apskrityse). Kita vertus, autoriai pabrėžia, jog daugiau viešojo transporto naudotojų taip pat reiškia, kad gatvėse bus mažiau iššvaistytos vietos ir išmetama mažiau šiltnamio efektą sukeliančių dujų. Pažymima, kad bendro gatvių ploto sutaupymas yra reikšmingas, nepaisant to, kad automobilių keleivių skaičius sumažėjo nedaug. Kalbama ne tik apie viešojo gatvės ploto taupymą spūsčių metu, bet ir jo lemiamus psichologinius veiksnius, kurie yra susiję su visais miesto gyventojais (pvz., padažnėjusios stresinės situacijos judrioje miesto vietoje, garso taršos veiksnys), dalyvaujančiais eisime, nesvarbu, kad ir kokia transporto rūšimi jie naudojami²⁶.

METODOLOGIJA

Pagrindinis tyrime naudojamas metodas – klasikinė kelių atvejų lyginamoji analizė. Remiantis A. Lijpharto metodų klasifikacija, mažo atvejų skaičiaus (N) lyginamasis metodas yra vidurio kelias tarp statistinės analizės ir kokybinio vieno atvejo tyrimo²⁷. Iš statistinės analizės yra pasiimama paties lyginimo logika, o iš kokybinės analizės – galimybė nuodugnai įsigilinti į kiekvieną atvejį²⁸. Tokie lyginamieji tyrimai vykdomi remiantis J. S. Millio eliminacinėmis indukcijos taisyklėmis, iš kurių mūsų tyrimui aktuali yra antroji – vienintelio skirtumo taisyklė. Pagal ją, tiriamojo reiškinių (skirtumo tarp atvejų) priežastis randama lyginant du atvejus, kurių sutampa visos sąlygos, išskyrus vieną²⁹. Nors pripažįstama, kad

26 Tarmo Tuisk ir Gunnar Prause. „Socio-economic aspects of free public transport“. International Conference on Reliability and Statistics in Transportation and Communication. Springer, Cham, 2018.

27 Zenonas Norkus, *Kokia demokratija, koks kapitalizmas?* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, 118.

28 Zenonas Norkus ir Vaidas Morkevičius. *Kokybinė lyginamoji analizė*. Vilnius: Vaistų žinios, 2011, 30.

29 Arend Lijphart, *Thinking about Democracy: Power Sharing and Majority Rule in Theory and Practice*. 1 leid. Routledge, 2007, 251.

realybėje tiriant net labiausiai panašius politinius vienetus tokia ideali situacija neįmanoma ir veikiausiai bus susidurta su daugia-priežastingumo problema, tai nėra priežastis nenaudoti šio metodo geriausiai įmanomomis sąlygomis, validumą užtikrinant stipriomis teorinėmis prielaidomis³⁰. Būtina pažymėti, kad joks socialinių mokslų metodas nėra tobulas iki galo, tad vis dėlto būtų korektiškiau įvardyti lyginamąjį metodą ne kaip priežastinių ryšių paiešką, bet kaip netinkamų priežastinių ryšių eliminavimą iš hipotezių sąrašo³¹ – taip ir mūsų tyrimu nesitikima rasti universalią NVT įvedimo priežastį, greičiau parodyti, kurios hipotezės lyginant du atvejus labiausiai išsiskiria, o kurios atmetamos.

Kadangi tyrime taikoma vienintelio skirtumo taisyklė, būtina parodyti, kodėl pasirinkti būtent tokie atvejai, ir įrodyti, kad jie iš tiesų yra panašūs. Rengiant tyrimą buvo atsispiriama nuo klausimo, kodėl NVT nėra Vilniuje ir kokios priežastys tai lemia. Nors NVT dažniausiai yra mažesnių miestų prerogatyva, Talino atvejis yra išskirtinis, nes jis yra vienintelė sostinė pasaulyje, įsivedusi NVT, ir didžiausias toks miestas pasaulyje, kuriame NVT visiškai ir visada nemokamas gyventojams³². Nors tokia išskirtinė charakteristika gali sutrukdyti universalioms NVT įvedimo priežastims atrasti, ji kaip tik tinka lyginti su Vilniumi. Tame pačiame Baltijos jūros regione esantį Vilnių su Talinu jungia bendra istorinė praeitis ir panašūs išsivystymo rodikliai. Visų pirma, Estija ir Lietuva buvo okupuotos SSRS penkto XX a. dešimtmečio pabaigoje, dėl ko ilgą laiką praleido toje pačioje sovietinėje planinėje ekonomikos sistemoje, formavusioje ne tik panašias politines institucijas, miesto planavimo tradicijas, bet ir gyventojų mentalitetą. Bendra

30 Zenonas Norkus, *Kokia demokratija, koks kapitalizmas?* Vilnius : Vilniaus universiteto leidykla, 2008, 126.

31 Ten pat, 127.

32 Wojciech Kęłowski et al., „Towards an urban political geography of transport: Unpacking the political and scalar dynamics of fare-free public transport in Tallinn“. Estonia. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 37(6), 2019, 968.

patirtis nesibaigė atgavus nepriklausomybę, mat Estija ir Lietuva tais pačiais 2004 m. įstojo į ES. Bendra istorija lėmė ir analoginių ekonominių išsivystymą – 2021 m. Vilniaus ir Talino biudžetai buvo labai panašios apimties (842³³ ir 861³⁴ mln. atitinkamai) – bei panašų gyventojų skaičių (394 tūkst.³⁵ Taline ir 542 tūkst.³⁶ Vilniuje).

Nepriklausomi tyrimo kintamieji yra dviejų rūšių kilmės. Pirmą dalis kintamųjų atrinkta iš bendros teorinės literatūros NVT įvedimo klausimu. Antroji atrasta vykdant Talino NVT įvedimo sisteminę proceso analizę, leidžiančią labiau įsigilinti į analizuojamus atvejus, bei naudojantis kitų Taliną analizavusių mokslininkų darbais, taip išskiriant teorinėje literatūroje praleistas, tačiau palyginti svarbias NVT įvedimo prielaidas.

Sisteminė proceso analizė naudojama nustatyti priežastinius veiksnius, lėmusius NVT (ne)įvedimą tiriamuose miestuose. Mažas atvejų skaičius teikia galimybę kiekvieną jų panagrinėti iš arčiau ir rasti alternatyvių paaiškinimų bei patikrinti jau esamus.

Sisteminė proceso analizė, anot Peterio A. Hallo, naudingiausia, kai susiduriama su keliomis teorijomis, aiškinančiomis tą patį reiškinį, tačiau pateikiančiomis skirtingus priežastinius ryšius³⁷. Sistemine proceso analize remiamasi pagal Hallo išskirtus žingsnius: pirmiausia suformuojamas teorijų rinkinys, atskleidžiantis priežastinius tiriamo reiškinio ryšius, tada išskiriamos prognozės,

33 The mayor.eu, „Vilnius 2021 budget up by EUR 52 million“, 2021. <<https://www.themayor.eu/en/a/view/vilnius-2021-budget-up-by-eur-52-million-7106>> [Žiūrėta 2022-05-29].

34 Tallinn.ee, „Tallinn’s 2021 budget to remain on the same level as this year’s.“ 2020. <<https://www.tallinn.ee/eng/Uudis-Tallinn-s-2021-budget-to-remain-on-the-same-level-as-this-year-s>> [Žiūrėta 2022-05-29].

35 Worldmeter, „Estonia Population“, 2022. <<https://www.worldometers.info/world-population/estonia-population/>> [Žiūrėta 2022-05-29].

36 Worldmeter, „Lithuania population“, 2022. <<https://www.worldometers.info/world-population/lithuania-population/>> [Žiūrėta 2022-05-29].

37 Peter A. Hall, „Systematic process analysis: when and how to use it.“ *European Management Review*, 3, 2006, 24–31.

kurios darbo eigoje bus tikrinamos, vėliau pagal išsikeltas prognozes atliekami stebėjimai, kurie palyginami su teorijų prognozėmis, ir galiausiai prieinama prie tam tikrų išvadų³⁸.

Naudojant šį metodą, pasirinkti atvejai išskaidomi į svarbiausių įvykių seką ir tada siekiama nustatyti priežastinius įvykių procesus tarp nepriklausomo kintamojo (ar kintamųjų) ir priklausomo kintamojo rezultato. Sisteminei proceso analizei atliekama derinant dedukcinius ir indukcinis analizės metodus – jei yra teorijų, kurios jau nagrinėjo priežastinių ryšių įtaką atvejui, atsigrežiama į dedukcinę metodo pusę, o jei atvejai dar nėra plačiai išnagrinėti pagal esamas teorijas, pasitelkiamas indukcinis tyrimas.

TEORINIS PAGRINDAS

Šiuo metu NVT studijose nėra vienos įsitvirtinusios paradigminės teorijos, leidžiančios užtikrintai paaiškinti daugumą NVT įvedimo atvejų. Vis dėlto nėra ir taip, kad atskiri bandymai apibendrinti atvejų tyrimus ir išvesti bendras NVT įvedimo priežastis neturi nieko bendro. Teorijose dažniausiai sutampa kelios plačios priežasčių grupės, kuriomis bus remiamasi tęsiant tyrimą. Be to, svarbu pabrėžti, kad kalbama būtent apie **įvedimo** priežastis, bet ne pasekmes – kas reiškia, kad lūkesčiai, kuriais remiamasi įvedant NVT, nebūtinai pasiteisina praktikoje, tačiau praktiniai NVT rezultatai nėra šio darbo objektas.

Aplinkosaugos tikslai. Pasak tyrėjų D. Štraub ir V. Jaroš, NVT visų pirma atsirado būtent kaip priemonė spręsti aplinkosaugos tikslus ir iki šiol „žaliosios“ priežastys išlieka vienos iš pagrindinių įvedant NVT įvairiuose pasaulio miestuose³⁹. Aplinkosauginį veiks-

38 Ten pat.

39 Daniel Štraub ir Vaclav Jaroš, „Free fare policy as a tool for sustainable development of public transport services“. *Human Geographies – Journal of Studies and Research in Human Geography*, 1(13), 2019, 51–52.

nį galima matyti per visame pasaulyje transporto srityje vykstančią *tvarumo* (angl. *sustainability*) revoliuciją, kai vis daugiau dėmesio skiriama automobilių žalai bei būdams jos atsikratyti – *naujam mobilumui*, į kurį įeina viešasis transportas bei individualios mobilumo priemonės (dviračiai ir pan.)⁴⁰. Taigi NVT ekologinis pagrindimas tiesiogiai siejamas su viso transporto viešojo transporto dalies (angl. *modal share*) didėjimu ir automobilių naudojimo mažėjimu. Pirmiausia, viešasis transportas yra efektyvesnis CO₂ emisijų atžvilgiu, nes vienam keleiviui tenka daug mažesnė išmetamųjų dujų dalis arba jų apskritai nebūna (elektrinio transporto – tramvajų, troleibusų, metro – atveju). Mažesnė oro tarša reikšminga ne tik kalbant apie klimato krizę, bet ir dėl poveikio gyventojų sveikatai – ypač reikšmingas yra viešojo transporto teigiamas poveikis spūstims⁴¹. Su efektyviu ir erdvės atžvilgiu taupiu poveikiu siejamas ir didesnis žaliųjų plotų kiekis mieste bei kraštovaizdžio saugojimas, nes tam pačiam kiekiui keleivių pervežti viešuoju transportu reikia daug mažiau erdvės, palyginti su privačiais automobiliais⁴².

Socialinio teisingumo tikslai. Jeigu aplinkosauginė NVT nauda neretai yra ginčijama empiriniais duomenimis, mažai prieštaraujančių turi NVT pagrindimas socialinės politikos argumentais. W. Kębłowski juos apibendrina kaip siekį viešąjį transportą iš priklausomos nuo esamos padėties mišrios viešosios gėrybės (angl. *mixed public good*) arba prekės (angl. *commodity*) paversti visaverte viešąja gerybe – arba, kitais žodžiais, prilyginti viešąjį transportą pagal naudojimą parkams, ligoninėms ar bibliotekoms, kurios yra lygiai pasiekiamos visiems piliečiams⁴³. Panaikinus tarifus yra tie-

40 Ten pat, 46.

41 Ten pat, 51–52.

42 P. H. Bly, F. V. Webster ir Susan Pounds, „Effects of subsidies on urban public transport“. *Transportation*, 9, 1980, 313.

43 Wojciech Kębłowski, „Why (not) abolish fares? Exploring the global geography of fare-free public transport“. *Transportation*, 47, 2020, 10.

siogiai sprendžiama socialinės atskirties, nelygybės ir transporto skurdo problema, nes padidėja susisiekimo paslaugų prieinamumas mažesnes pajamas gaunantiems gyventojams, kurie dažniausiai ir yra pagrindiniai viešojo transporto naudotojai. Kęblowski teigia, jog viešojoje erdvėje NVT yra matoma kaip priemonė, kuria yra diegiama socialiai teisingesnė transporto sistema, kuri „rodo solidarumą su silpnesniaisiais, su tais, kurie negali sau leisti įsigyti automobilio, su tais, kurie yra priklausomi nuo viešojo transporto ir kuriuos ypač veikia jo trūkumai“⁴⁴. Taip pat NVT kartais matomas kaip priemonė sumažinti biopolitinę kontrolę ir stebėjimą, panaikinus bilietų personalizavimą, kontrolę ir identifikavimo sistemas⁴⁵. Be to, NVT įvedimas galėtų pagerinti ir transportavimo darbuotojų padėtį tais atvejais, kai vairuotojai yra atsakingi už bilietėlių pardavimą ir (ar) tikrinimą, mat jiems sumažėja darbo krūvis ir išvengiama konfliktinių situacijų⁴⁶.

Ekonominiai tikslai. Nors galėjo pasirodyti, kad NVT yra ekonomiškai kairiųjų prerogatyva, A. Vangeest su tuo nesutinka. Jis parodo, kad NVT neretai yra įvedamas ir ekonominės dešinės jėgų bei atskleidžia jų motyvaciją. Iš rinkos perspektyvos, tai, kad daugiau žmonių galės lengviau pasiekti jiems reikiamas paslaugas (nes anksčiau negalėjo to padaryti dėl didelių transportavimo išlaidų), paskatins vartojimą ir ekonomikos augimą⁴⁷. Tai liečia ne tik esamus miestiečius, bet ir gretimų teritorijų gyventojus bei turistus – tais atvejais, kai NVT įvedamas besąlygiškai⁴⁸. Dalis tyrėjų net svarsto, kad ypač dideliuose miestuose, kur dideli judėjimo kaštai, šis vartojimo skatinimas gali iš dalies atpirkti NVT įvedimą. Be to,

44 Ten pat, 10

45 Ten pat, 11.

46 Ari Vangeest, „Free Public Transit and the Right to the City“. *Electronic Thesis and Dissertation Repository*, 7408, 2020, 25.

47 Ten pat, 11.

48 Ten pat, 18–20.

dėl išaugusio mobilumo mieste didės konkurencija tarp produktų ir paslaugų teikėjų, kas teigiamai atsilieps kainoms ir kokybei⁴⁹.

Efektyvumas ir taupymas. Taip pat NVT įvedimas gali būti grindžiamas efektyvumo didinimu. Kadangi galimybė nemokėti už kelionę pritraukia naujų keleivių, bendras visos sistemos naudojimo koeficientas didėja. Kitas būdas, kuriuo didinamas efektyvumas, yra kaštų už bilietų pardavimą ir tikrinimą eliminavimas, kas leidžia sutaupyti tam tikrą dalį transportavimo sistemos išlaidų. Ypač šis aspektas reikšmingas tose vietovėse, kur subsidijos dengia daugiau nei 50 proc. viešojo transporto sistemos kaštų (įprastai mažesni miesteliai), t. y. kur pajamos iš bilietų yra mažai reikšmingos sistemai funkcionuoti⁵⁰.

Rinkiminiai tikslai. Nors akivaizdu, kad visi politikų sprendimai gali būti apibūdinti kaip padaryti siekiant būti perrinktiems, N. Fearnley pabrėžia, kad, kalbant apie NVT, tai dažnai gali būti ne antrinis, bet pirminis tikslas. Tokias išvadas jis daro išanalizavęs praktinį NVT pasisekimą politikų nurodytiems tikslams pasiekti: nors automobilių eksploatacijos mažinimo kontekste daug efektyvesnės yra griežtinimo priemonės („lazda“), kaip kad parkavimo kainų bei kitų automobilių mokesčių didinimas, politikai bijo griežtos visuomenės reakcijos ir daug mieliau renkami pataikavimo metodus („morką“), kuriai jis priskiria tarifų panaikinimą, taip užtikrindami didesnę visuomenės palaikymą⁵¹.

Be abejo, išvardintos priemonės NVT įvesti nėra visiškai viena nuo kitos atskiros ir iš dalies gali sutapti. Pavyzdžiui, jei NVT įvedimas apsimoka ekonominiu požiūriu, dėl to vis tiek galima tikėtis

49 Ten pat.

50 Daniel Štraub ir Vaclav Jaroš, „Free fare policy as a tool for sustainable development of public transport services“. *Human Geographies – Journal of Studies and Research in Human Geography*, 1(13), 2019, 52.

51 Nils Fearnley, „Free Fares Policies: Impact on Public Transport Mode Share and Other Transport Policy Goals“. *International Journal of Transportation*, 1(1), 2013, 85–87.

ir socialinės bei aplinkosauginės naudos. Arba, atvirkščiai, jei daugiausia dėmesio skiriama aplinkosauginei ar socialinei naudai, tikėtina, kad bus tam tikrų pozityvių pokyčių ir vietinei ekonomikai.

SISTEMINĖ PROCESO ANALIZĖ

Sisteminėje proceso atsekimo dalyje bus apžvelgtas istorinis NVT viešasis diskursas Estijoje ir nuosekli chronologija aplinkybių, vedusių prie politinio sprendimo priėmimo. Istoriskai NVT Estijos viešajame diskurse nebuvo visiškai negirdėtas dalykas iki jo įgyvendinimo. Nemokamas važiavimas viešuoju transportu Estijoje egzistavo dar Estijos Socialistinėje Respublikoje kaip lengvata, kuria galėjo naudotis tam tikrą neįgalumo kriterijų atitinkantys asmenys bei Antrojo pasaulinio karo veteranai, ką būtų galima priskirti socialiai riboto NVT kategorijai⁵². Jau nepriklausomoje Estijoje NVT įsiliejo ir į turizmo sritį – 1998 metais atsirado Talino turistinė kortelė, su kuria nemokamai buvo galima naudotis miesto tramvajais, troleibusais ir daugeliu autobusų⁵³. Nepriklausomoje Estijoje Taline taip buvo smarkiai padidintas ratas grupių, galinčių nemokamai naudotis viešuoju transportu, tarp kurių buvo ikimokyklinio amžiaus vaikai, 65-erių metų ir vyresni asmenys, įvairūs uniformuoti valstybės pareigūnai, Nepriklausomybės karo veteranai ir daugelis kitų⁵⁴. Tad Talino viešuoju transportu nemokamai galėjo naudotis nemaža dalis miesto gyventojų, turint omenyje, kad vien ikimokyklinio amžiaus vaikų kartu su 65-erių ir vyresnių asmenų dalis Taline nuo 2004 iki 2013 metų apėmė nuo 20 iki

52 Elaine Fultz ir Markus Ruck, *Reforming Worker Protections: Disability Pensions in Transformation*. Budapest: International Labor Organization, 2002, 15.

53 Wikipedia, „Tallins card“ <https://en.wikipedia.org/wiki/Tallinn_Card> [Žiūrėta 2022-05-20].

54 „Public Transport Act“, Riigi Teataja <<https://www.riigiteataja.ee/en/eli/526032015005/consolide>>, [Žiūrėta 2022-05-29].

23 procentų miesto gyventojų⁵⁵. Vis dėlto reikia turėti omenyje, kad 2006 metais nemenka dalis Estijos miestų viešojo transporto buvo sudaryta iš privačių mikroautobusų⁵⁶, kuriuose lengvatos negaliojo, todėl NVT diskursui buvo dar toli iki visuotinumų lygmens. Vis dėlto, vystantis Estijos, o ypač Talino, viešojo transporto infrastruktūrai, privačių mikroautobusų veiksnys ėmė menkti. Iš viso to galima spręsti, jog tarpė diskusijoms apie NVT ilgainiui darėsi vis palankesnė, jis tapo vis mažiau limituotas. Taliniečiai buvo bent jau susidūrę su viešojo transporto lengvatomis ar galėjo stebėti jomis besinaudojančių grupių lauko plėtimąsi.

Stebint NVT diskurso viešojoje erdvėje dinamiką nepriklausomoje Estijoje, į akis iškart krinta šios temos apraiškų negausa, trukusi bent iki XXI a. pirmo dešimtmečio vidurio. Vis dėlto net ir besivystančiam viešajam NVT diskursui pačioje pradžioje teko susidurti su opozicija idėjai ir jos kritika. Pavyzdžiui, 2003 metų straipsnyje viename dienraščių siūloma viešojo transporto kainą netgi didinti, nes tokiu būdu būtų galima modernizuoti jo infrastruktūrą⁵⁷. Po poros metų Talino savivaldybės rinkimuose Socialdemokratų partijai iškėlus NVT pažadą, pirmą sykį tokia idėja tiesiogiai pasireiškė viešajame diskurse. Tačiau nuotaikos šiuo klausimu išliko per daug nepasikeitusios – pasiūlymas buvo sutiktas itin skeptiškai⁵⁸, nors prie aršios reakcijos galėjo prisidėti ir pats pasiūlymo kontekstas, nes jis buvo propaguojamas greta siūlymo įvesti nemokamą internetą visiems Ta-

55 Tallinn.ee, „Statistical Yearbook of Tallinn 2021“. <<https://www.tallinn.ee/eng/Statistics-and-yearbooks>> [Žiūrėta 2022-05-25].

56 Adam Pawlicz, „City card as an instrument of tourism promotion in chosen Baltic cities“. Pranešimas konferencijoje „Tourism in Scientific Research in Poland and Worldwide“. 2006, 62.

57 Kadri Paas, „Kui palju peaks maksma bussi trammi ja trollipilet“. Ohtuleht, 2003. <<https://www.ohtuleht.ee/147794/kui-palju-peaks-maksma-bussi-trammi-ja-trollipilet>> [Žiūrėta 2022-05-20].

58 Aivar Hundimägi, „Mida vähem valimislubadusi täitub, seda parem“, Äripäev, 2005. <<https://static-pdf.aripaev.ee/6T2XSmofzTrdbsQIZqxoHnXTMw4.pdf>> [Žiūrėta 2022-05-20].

lino gyventojams dar 2005 metais. 2008-aisiais Talino taryba, atmesdama siūlymą į nemokamai viešuoju transportu besinaudojančių grupių tarpą įtraukti mokinius, argumentavo, jog tai būtų brangu⁵⁹. Tad likus vos keleriems metams iki NVT įvedimo viešajame diskurse dominavo neigiamas požiūris.

2009 m., artėjant savivaldybių rinkimams, partijos „Pro Patria“ ir „Res Publika“ NVT idėją bandė pritaikyti Tartu mieste⁶⁰. Praėjus metams po šio mėginimo, buvo galima pastebėti, kad viešajame NVT diskurse ėmė atsirasti ir mažiau skeptiškų nuomonių. Pavyzdžiui, viename Talino dienraštyje 2010 metais NVT klausimas, priešingai, nei buvo įprasta anksčiau, buvo nušviestas neutraliai, pateikiant istorinių atvejų su skirtingomis NVT įvedimo baigtimis⁶¹. Tais pačiais metais šis dienraštis publikavo dar vieną straipsnį, kuriame interviu metu pašnekovai NVT idėją jau vertino teigiamai ir nematė rimtų priešasčių jos neįgyvendinti⁶². 2010 ir 2011 metų apklausos rodė, kad viešojo transporto kainos yra didelė kliūtis gyventojams laisvai naudotis viešuoju transportu⁶³. Tačiau, nepaisant kalbų apie NVT įvedimą, šio klausimo iškilimas Taline daug kam kėlė nuostabą. Net diskusijų apie NTV galimybę poreikio tuo metu

59 Toimetas Marge Sillaots, „Linnavalitsus ei toeta tasuta bussisoitu opilastele“. Ohtuleht, 2008. <<https://www.ohtuleht.ee/304614/linnavalitsus-ei-toetasuta-bussisoitu-opilastele>> [Žiūrėta 2022-05-20].

60 Wojciech Kębłowski et al., „Towards an urban political geography of transport: Unpacking the political and scalar dynamics of fare-free public transport in Tallinn, Estonia“. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 37(6), 2019, 967–984.

61 ÕL, „Tasuta bussisõit?“, Ohtuleht, 2010. <<https://www.ohtuleht.ee/380473/tasuta-bussisõit>> [Žiūrėta 2022-05-20].

62 ÕL, „Tallinna tulevik tasuta bussisõit koigile“, Ohtuleht, 2010. <<https://www.ohtuleht.ee/380474/tallinna-tulevik-tasuta-bussisõit-koigile>> [Žiūrėta 2022-05-20].

63 Daniel B. Hess, „Decrypting fare-free public transport in Tallinn, Estonia: How modest ridership gains result from a fare policy intervention“. *Case Studies on Transport Policy*, 5(4), 2017, 690–698.

nejautė niekas – nei Talino administracijos darbuotojai, nei miesto gyventojai. Dėl šių priežasčių nutarimas įvesti NVT sistemą dažnai siejamas su populistine tuometinio Talino mero ir Centro partijos pirmininko Edgardo Savisaaro laikysena, mat NVT derinimas su ekspertais ir analizė techninio įgyvendinimo požiūriu buvo pradėta tik po sprendimo deklaracijos⁶⁴. Į kritiką dėl iš viršaus į apačią nuleisto politinio projekto ir piliečių neįtraukimo Talino miesto taryba atsakė 2012 m. kovo mėn. surengusi miestiečių apklausą, kurioje iškėlė NVT reikalingumo klausimą. Atliktoje apklausoje dalyvavo 68 059 žmonės (20 proc. balsavimo teisę turinčių Talino gyventojų), už nemokamo viešojo transporto įvedimą buvo 75,5 proc.⁶⁵ Mieste buvo 40 balsavimo apylinkių – NVT idėjos palaikymas įvairiose Talino vietose buvo pasiskirstęs ganėtinai vienodai, išskyrus Centro partiją istoriškai skeptiškai vertinančius Priritos ir Nõmme rajonus, kurie vieninteliai balsavo prieš NVT įvedimą⁶⁶.

E. Savisaaras teigė, kad NVT įvedimas simbolizuotų Talino inovatyvumą, o surengta apklausa, kurioje vyravo platus sutarimas, kad NVT yra gerai, tik patvirtina Talino gyventojų pageidavimą naujų sprendimų. Kalbėdamas apie NVT įvedimą kaip apie novatorišką žingsnį, Savisaaras išskirdavo tris kryptis, kuriomis tokios politikos įgyvendinimas atneštų naudos: pirma, NVT lemtų žmonių keliavimo įpročių pokytį nuo privataus automobilio iki viešojo transporto ir tai sudarytų mažesnes spūstis mieste, o kelių priežiūrai reikėtų mažiau dėmesio ir išlaidų, antra, tai padidintų šeimų, atsidūrusių

64 Wojciech Kębłowski et al., „Towards an urban political geography of transport: Unpacking the political and scalar dynamics of fare-free public transport in Tallinn, Estonia“. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 37(6), 2019, 982.

65 EESTI, „Tallinna tasuta ühistransporti soovib 75% hääletanuist“, ERR, 2012. <<https://www.err.ee/367707/tallinna-tasuta-uhistransporti-soovib-75-haaletanuist>> [Žiūrėta 2022-05-20].

66 Eesti Päevaleht, „Isamaa, Savisaare ja ühistranspordi eest: tasuta transport populaarseim Maximas ja Lasnamäel“, 2012. <<https://epl.delfi.ee/artikkel/64134853/isamaa-savisaare-ja-uhistranspordi-eest-tasuta-transport-populaarseim-maximas-ja-lasnamael>> [Žiūrėta 2022-05-20].

sunkiose ekonominėse situacijose, mobilumą, ir galiausiai – reikš-
tų didelį žingsnį į priekį ekologijos srityje⁶⁷. Pabrėžtina, kad nuo pat
Estijos nepriklausomybės spartus automobilių kiekio didėjimas vi-
suomenėje buvo didelė ekologinė problema, kurią įvairios valdžios
bandė suvaldyti. Šis automobilių kiekio augimas yra asocijuojamas
su posovietiniu mentalitetu, kai mašina tampa statuso simboliu⁶⁸.
Todėl nenuostabu, kad perėjimas nuo privataus automobilio iki vie-
šojo transporto buvo viena iš Talino mero motyvacijų įvedant NVT.
E. Savisaaras turėjo vilties, kad ilgainiui NVT bus sukurtas visoje
Estijoje, o vėliau – net ir visoje Europoje, taip tarpusavyje dalijantis
patirtimi ir nuolatos kuriant tvaresnę sistemą⁶⁹.

Įgyvendinti viešojo transporto reformą miestui iš dalies padė-
jo Talino dalyvavimas ES rengiamuose projektuose. 2005–2009 m.
vyko „Civitas Smile“ projektas, kurio tikslas buvo rasti patogių
alternatyvų, padedančių mažinti naudojimąsi automobiliais, o
2008–2013 m. – „Civitas Mimosa“ projektas, siekta rasti novatoriš-
kų būdų, kaip transportą ir judėjimą miestuose paversti tvaresniu.
Įgyvendinant šiuos projektus Taline buvo priimtos priemonės, ku-
rios naudojimąsi viešuoju transportu siekė paversti efektyvesniu,
pvz.: autobusų prioritetinės juostos miesto gatvėse; pakoreguotas
eismo reguliavimas; automatinis keleivių skaičiavimas viešajame
transporte, siekiant optimizacijos; naujų transporto priemonių įsi-
gijimas; „Statyk ir važiuok“ aikštelių įrengimas ir pan.⁷⁰ Papildomų

67 Kroonika, „Edgar Savisaar: tasuta ühistransport viib Tallinna maailmakaardile, Kroonika“, 2012. <<https://kroonika.delfi.ee/artikkel/64117469/edgar-savisaar-tasuta-uhistransport-viib-tallinna-maailmakaardile>> [Žiūrėta 2022-05-20].

68 Derek Galey, „License to Ride: Free Public Transportation for Residents of Tallinn“, *Critical Planning*, 21(1), 2014, 19–33.

69 Wõrumaa Teataja, „Savisaar soovib tasuta ühistranspordi laienemist kogu riigis“, 2012 <<https://vorumaateataja.ee/component/content/article?id=5382:savisaar-soovib-tasuta-uhistranspordi-laienemist-kogu-riigis>> [Žiūrėta 2022-05-20].

70 Daniel Gabaldón-Estevan et al., „Broader impacts of the fare-free public transportation system in Tallinn“, *International Journal of Urban Sustainable Development*, 11(3), 2019, 332–345.

žingsnių ėmimasis šalia NVT įvedimo ir infrastruktūros gerinimas pačią NVT idėją darė patrauklesnę. Nepaisant to, nuo kritikos nebuvo pabėgta: automobilių vairuotojai piktinosi teikiama pirmenybe viešajam transportui, opozicija teigė, jog miestui trūksta koordinuoto mobilumo plano (pvz., nepagalvota apie žmones, į darbą Taline važinėjančius iš priemiesčių), buvo daug abejonių dėl viešojo transporto kokybės standartų⁷¹. Neužtikrintumo kėlė ir bendras miesto struktūrinis pasirengimas ganėtinai staigiai įvesti NVT. Pavyzdžiui, Talino miesto opozicinės tarybos frakcijos vadovas Toivo Jürgensonas teigė, jog Talinas dar nėra pasirengęs pasiūlyti NVT paslaugas, nes ši paprasčiausiai kainuotų per daug, o nuo to nukentėtų kitos sritys⁷². Talino meras į šią kritiką atsakė pabrėždamas, kad prarastos pajamos už viešojo transporto bilietus bus padengtos padidėjusių pajamų iš savivaldybės mokesčio, nes NVT paslaugų paskatinti žmonės aktyviau deklaruos savo gyvenamąją vietą Taline ir leis savivaldybei surinkti daugiau pajamų iš mokesčių⁷³.

NVT kritikai miesto tarybos sprendimą surengti apklausą vadino triuku ir nereikalingu žaidimu, kuriuo švaistomi pinigai ir bandoma gauti rinkėjų balsų, tačiau Savisaaras teigė, jog tokiu būdu tik užtikrinama, kad būtų atsižvelgiama į gyventojų valią. Apklausos elementas NVT įvedimo procese vertinamas prieštaringai, nes iki balsavimo miestui priklausančioje spaudoje bei televizijoje vyko nuolatinė agitacija už NVT, o apklausos metu viešasis transportas buvo nemokamas⁷⁴. Valdžioje esantys asmenys opozicijos

71 Ten pat.

72 Tallinn.ee, „Edgar Savisaar: Tasuta ühistransport kogu Eestile!“, Tallinn City Council, 2015. <<https://www.tallinn.ee/est/Uudis-Edgar-Savisaar-Tasuta-uhistransporti-on-tarvis-kogu-Eestile>> [Žiūrėta 2022-05-20].

73 Oded Cats, Yusak O. Susilo ir Triin Reimal, „The prospects of fare-free public transport: evidence from Tallinn“, *Transportation*, 44(5), 2017, 1083–1104.

74 Wojciech Kęśbłowski et al., „Towards an urban political geography of transport: Unpacking the political and scalar dynamics of fare-free public transport in Tallinn, Estonia“, *Environment and Planning C: Politics and Space*, 37(6), 2019, 967–984.

buvo kaltinami tuo, kad sprendimo įvesti NVT Taline skatinamoji jėga tebuvo politiniai motyvai, norint užsitikrinti perrinkimą, mat 2013 m. spalį Estijoje buvo planuoti savivaldybių rinkimai.

Po Talino gyventojų apklausos Talino savivaldybė ėmėsi kitų žingsnių, turėjusių padėti siekti sklandaus NVT politikos įgyvendinimo. Birželio mėnesį vyko bendras Estijos žaliųjų judėjimų ir organizacijų susitikimas („Miesto oras bus laisvas, miesto oras švaresnis“), o liepą buvo sujungtos „Tallinna Autobussikoondis“ ir „Tallinna Trammija Trollibussikoondis“ viešojo transporto bendrovės, autobusus, troleibusus ir tramvajus paliekant valdyti operatoriai „Tallinna Linnatranspordi AS“, taip tikintis padidinti viešojo transporto mieste efektyvumą ir sumažinti valdymo išlaidas⁷⁵.

2012 m. rugsėjį miesto taryba patvirtino galutinį sprendimą dėl NVT, jis įsigaliojo 2013 m. sausio 1 dieną. Praėjus dešimčiai mėnesių po to, 2013 m. spalį, Talinas pasirašė sutartį su valstybine geležinkelių bendrove „Elron“ ir nuo to laiko taip pat padengia ir miestiečių važiavimo išlaidas už priemiestinius traukinius⁷⁶. Metai po NVT įvedimo E. Savisaaras dalyvavo Europos Komisijos rengiamame forume, kuriame, dalindamasis sėkmingu Talino pavyzdžiu, teigė, jog „NVT stiprina visuomenės socialinius ryšius ir tuo pačiu skatina vietos ekonomiką bei tausoją aplinką“⁷⁷.

75 Indrek Kald, „Savisaar: jaanuarist bussisõit tasuta“, Äripäev, 2012. <<https://www.aripaev.ee/article/2012/3/26/savisaar-jaanuarist-2013-on-uhistransport-tallinnas-tasuta>> [Žiūrėta 2022-05-20].

76 Tallinn.ee, „Tallinn Free Public Transport Expanded to Trains“, 2013. <<https://www3.tallinn.ee/eng/investor/Uudis-Tallinn-Free-Public-Transport-Expanded-to-Trains>> [Žiūrėta 2022-05-20].

77 Juhan Tere, „Savisaar: EU’s urban policy should green-light public transport“, The Baltic course, 2014. <<http://www.baltic-course.com/eng/transport/?doc=88032>> [Žiūrėta 2022-05-20].

EMPIRINIS TYRIMAS

Prieš pereinant prie empirinės dalies, būtina aptarti teorinio pagrindo ir sisteminės proceso analizės išvadas.

NVT tyrėjai, plėtodami bendras tarifų panaikinimo prielaidas, daugiausiai dėmesio skiria politikų viešai keliamiems tikslams. Juos galima padalinti į keturias pagrindines grupes: aplinkosauginiai, socialinio teisingumo, ekonominiai ir efektyvumo argumentai. Atskirai išskirtina rinkiminių tikslų priežastis – ji pastebimais atvejais, kai NVT įvedimas vietovėje yra menkai argumentuojamas ir sutampa su rinkimų ciklais.

Iš Talino atvejo proceso analizės sužinojome, kad NVT idėja nebuvo labai ilgai brendusi visuomenėje, nors subsidijos ir kitos lengvatos ir buvo įprasta praktika. Kritikai pažymi, kad sprendimas nebuvo nei vystytas ir aktualus pilietinėje visuomenėje, nei diskutuotas su ekspertais. Mero Savisaaro ir jo komandos komunikacija NVT atžvilgiu bendrais bruožais sutampa su tuo, kaip NVT įvedimas grindžiamas politikų kitose pasaulio šalyse. Pagrindiniai mero argumentai buvo trys: miesto deautomobilizacija ir spūsčių mažėjimas kaip pasekmė, socialiai pažeidžiamų grupių mobilumo skatinimas ir aplinkosauginės situacijos mieste gerėjimas. Iš teoriniu pagrindu išskirtų argumentavimo kryptių tik grindimas efektyvumu nebuvo naudojamas plačiai, be to, yra pagrįstų abejonių, kiek buvo apgalvotos sprendimo įvesti NVT pasekmės, o ne priemonė suteikus nemokamą paslaugą visiems miestiečiams laimėti artėjančius rinkimus. Svarbiausia dalis, kurią Talino proceso analizė atneša tyrimui, yra unikali ekonominė situacija: nors NVT reikia daug didesnių subsidijų iš miesto biudžeto, savivaldybė rado išeitį suteikdama teisę važiuoti nemokamai tik Taline registruotiems asmenims, taip skatinta registruotuosius kitur pakeisti registravimo vietą ir pradėti mokėti mokesčius Taline. Nors galima diskutuoti apie tokio sprendimo tvarumą, nes tik dar daugiau mokesčių pra-

dėjo atitekti turtingiausiai šalies savivaldybei, jis tikrai yra sėkmingas iš Talino perspektyvos.

Turint omenyje pirmiau išskirtus veiksnius ir ieškant atsakymo į pagrindinį tyrimo klausimą „Kodėl NVT nėra įvestas Vilniuje?“, visų pirma būtina apžvelgti į NVT diskursą bei siūlymų atvejų istoriją Lietuvoje, nes, be abejojimo, Vilnius nėra vienintelis miestas, kuriame buvo iškilęs NVT klausimas, o Lietuvos ir Vilniaus NVT diskursai negali nedaryti įtakos vienas kitam. Kadangi tiek tyrimo pagrindas, taip ir sisteminė proceso analizė kaip pagrindinius įvedimo veiksnius nurodo politikus ir jų siekius bei nusistatymus, toliau bus koncentruojamasi į tuos nesenos Vilniaus praeities momentus, kai miestas buvo arčiausiai NVT įvedimo. Reikšmingiausi Vilniaus politinės scenos vardai, kurių dėka NVT buvo iškilęs viešose diskusijose, bet nebuvo priimtas, yra buvęs meras A. Zuokas bei esamas meras R. Šimašius. Jų kadencijos kaip tik atitinka laikotarpį, kai NVT buvo svarstomas ir priimtas Taline (A. Zuokas buvo meru ir iki 2011 m. rinkimų, tačiau tas periodas tyrimui nereikšmingas dėl dėmesio NVT nebuvimo), tad dviejų miestų lyginimas bus chronologiškai sinchroniškas. Galų gale, artėjant naujiems savivaldos rinkimams, galima pažvelgti į netolimą ateitį ir įvardyti, kaip NVT idėjos toliau vystosi Vilniaus politinėje erdvėje.

NVT istorija Lietuvoje

Skirtingai nei Estijoje, Lietuvoje idėjos apie NVT įvedimą pradėjo plisti vėliau. Pradžią iš dalies nemokamam viešajam transportui 2015 m. davė Skuodas, kuriame tam tikrų maršrutų autobusai nemokamai tapo prieinami absoliučiai visiems – tiek gyventojams, tiek miesto svečiams. 2018 m. NVT miesto gyventojams įvedė Pakruojo rajono savivaldybė, tačiau jau po metų sumanymo atsisakyta. Tais pačiais metais tam tikroms keleivių grupėms (pensinio amžiaus asmenims, moksleiviams ir neįgaliesiems) NVT pasiūlė

Telšiai – miestas vėliau tapo atramos tašku V. Uspaskichui, 2018 m. siūlančiam NVT idėją įgyvendinti ir Vilniuje⁷⁸. Nors šiuo metu didžiųjų miestų savivaldybės į NVT žiūri ganėtinai atsargiai ir prioritetą teikia bendrai viešojo transporto kokybei gerinti, regionuose šio sprendimo priėmimas vis įgauna pagreitį. Nuo 2020 m. NVT prieinamas Šilalės r., Tauragės r. bei Plungės r. savivaldybėse, nuo 2021 m. NVT naudojasi Mažeikių r. savivaldybės gyventojai, o nuo 2022 m. – ir Rokiškio, Kelmės, Varėnos bei Trakų rajonų keleiviai, daug kur plinta ir NVT galimybės suteikimas tam tikrų grupių atstovams – švietimo bei medicinos įstaigų darbuotojams, moksleiviams ar senjorams⁷⁹.

NVT Vilniuje: A. Zuoko veiksnys

Nors apie susisiekimą ir infrastruktūros gerinimą kalbama nuo pat nepriklausomybės pradžios, pirmosios diskusijos dėl NVT įvedimo sostinėje kilo 2012 metais, sutaptinai su Taline keliamu NVT pasiūlymu. Tuomet 2011–2015 metų Vilniaus mero kadenciją ėjo A. Zuokas su pavaduotojais J. Kaminskiu (LLRA) bei R. Adomavičiumi (LSDP). Būtent pastarasis mero pavaduotojas išsiskyrė kaip labiausiai palaikantis NVT idėją savivaldybės taryboje, stipriai advokatavo apklausos apie NVT rengimą⁸⁰. Esmines svarstybas

78 Violeta Grigaliūnaitė, „Tiesa ar melas? V. Uspaskichas: Vilniuje, kaip Telšiuose, bus nemokamas viešasis transportas, tai kainuos 15 mln. eurų“, 15min, 2018. <<https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/tiesa-ar-melas-v-uspaskichas-vilniuje-kaip-telsiuose-bus-nemokamas-viesasis-transportas-tai-kainuos-15-mln-euru-56-1047294>> [Žiūrėta 2022-05-25].

79 Lina Jakubauskienė, „Kuriuose rajonuose viešuoju transportu galima važiuoti nemokamai?“, ebus.lt, 2022. <<https://ebus.lt/kuriuose-rajonuose-viesuoju-transportu-galima-vaziuoti-nemokamai/>> [Žiūrėta 2022-05-25].

80 Šarūnas Černiauskas, „Vilniečių neklaus, ar jie nori nemokamo viešojo transporto“, Delfi, 2012. <<https://www.delfi.lt/verslas/transportas/vilnieciu-neklau-ar-jie-nori-nemokamo-viesojo-transporto.d?id=59497385>> [Žiūrėta 2022-05-25].

NVT gaires galime išvesti iš per apklausą planuotų kelti klausimų: „ar pritariate nuomonei, kad Vilniaus mieste būtų nemokamas viešasis transportas?“; „ar pritariate, kad nemokamai važiuoti Vilniaus miesto savivaldybės viešuoju transportu (autobusais, troleibusais) būtų leidžiama tik asmenims, deklaravusiems gyvenamąją vietą Vilniaus mieste?“; bei „ar pritariate, kad, priėmus sprendimą vežti Vilniaus miesto gyventojus nemokamai, nuostoliai vežėjams būtų kompensuojami iš biudžeto lėšų, skirtų kitoms miesto gyventojų socialinėms reikmėms (švietimui, kultūrai, sportui ir pan.)?“. Tad matome, jog preliminariai svarstyta (arba bent jau siekta įvertinti nuomones) apie panašų modelį į tą, kuris tuo metu buvo rengiamas įgyvendinti Taline, kai NVT siūlomas tik registruotiems savivaldybės gyventojams. Tačiau iki šios transporto reformos įvedimo svarstymo neprieita. NVT idėjos eiga nutrūko gan ankstyvoje stadijoje, Vilniaus miesto tarybai nepalaikius siūlymo rengti tokią gyventojų apklausą. Pasiūlymo nepalaikė tiek pats meras Zuokas, tiek koalicinė LLRA bei didžioji dalis kitų savivaldybės partijų. Politinės partijos kaip esminę problemą išskėlė šio NVT siūlymo rinkimines aspiracijas – LSDP bandymą laimėti rinkėjų palankumą, nes apklausos idėja buvo siūlyta 2012 m. rugsėjo pradžioje – visai netoli nuo spalio viduryje vykusių Seimo rinkimų. A. Zuokas kritiką koncentravo į įgyvendinimo problematiką; politikas pasisakė, jog nemokamų pietų nebūna, tad NVT įgyvendinimą reikėtų iš kažkur kompensuoti, atsisakyti kitų funkcijų Vilniaus mieste⁸¹. Tad tuo metu šis siūlymas negalėjo esmingai judėti toliau dėl rinkiminės konkurencijos bei abejonių projekto brangumu. Kitaip tariant, idėja skirtingais argumentais buvo nuslopinta politinių varžovų.

81 Violeta Grigaliūnaitė, „Artūras Zuokas: Nemokamą viešąjį transportą Vilniuje vertinu skeptiškai“, 15min, 2012. <<https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/arturas-zuokas-nemokama-viesaji-transporta-vilniuje-vertinu-skeptiskai-56-248489>> [Žiūrėta 2022-05-25].

Nors 2012 m. keltą NVT pasiūlymą nuspręsta dar svarstyti po Seimo rinkimų, iki 2018–2019 metų šis klausimas daug dėmesio nebesulaukė. Tačiau artėjant 2019 m. savivaldos rinkimams, vėl sugrįžo NVT Vilniuje idėja, šįkart atnešta jau A. Zuoko. Pagrindiniai pasikeitusios Zuoko pozicijos argumentai apima NVT efektyvumo, aplinkosauginę bei ekonominę sritis: spūsčių, taršos mažinimas, Vilniaus biudžeto didinimas per gyventojų registracijas mieste. Remdamasis Talino pavyzdžiu A. Zuokas siūlė, jog Vilniuje gyvenamąją vietą registravę asmenys VT galėtų naudotis nemokamai⁸². Tas turėtų paskatinti čia dar neregistruotų gyventojų prisiregistravimą, savo ruožtu atnešant Vilniaus savivaldybei ir jų sumokamus mokesčius. Nors A. Zuokas ir buvo pasiryžęs įgyvendinti Talino sistemą, negalime tiksliai nusakyti jos potencialaus veiksmingumo Vilniuje. Kaip apžvelgta ir darbo pradžioje, NVT ne visada atneša norimus ir reikšmingus pokyčius automobilių naudojimo įpročiuose. Taip pat, bene stipriausia Zuoko retorikos linija buvo tai, kad tokią reformą apskritai įmanoma įgyvendinti⁸³. Tai yra NVT tampa tikslu, o ne priemone. Zuokas 2018–2019 m. dažniausiai pabrėždavo, jog bilietų kainos panaikinimą visiškai kompensuos naujai suplaukę mokesčiai, tad miestas nieko nepraras, o kaip tik gaus lėšų reformai įgyvendinti. Tam gana pelnytai prieštarauja R. Šima-

82 Artūras Zuokas, „Artūras Zuokas. Nemokamas viešasis transportas 2020 Vilniuje – realu? Tikrai taip“, Delfi, 2018. <<https://www.delfi.lt/news/ringas/politics/arturas-zuokas-nemokamas-viesasis-transportas-2020-vilniuje-realu-tikrai-taip.d?id=79781355>> [Žiūrėta 2022-05-26].

83 „Nemokamas Vilniaus transportas“, Youtube vaizdo įrašas, paskelbta „Arturas Zuokas“ 2018 m. kovo 14 d., <<https://www.youtube.com/watch?v=K8JRK8qv7yo>> [Žiūrėta 2022-05-26].
„Nemokamas Vilniaus transportas skaičiais“, Youtube vaizdo įrašas, paskelbta „Arturas Zuokas“ 2018 m. kovo 18 d., <<https://www.youtube.com/watch?v=RTxd7yOdmIo>> [Žiūrėta 2022-05-26].
„Nemokamas viešasis transportas Vilniuje?“, Youtube vaizdo įrašas, paskelbta „Arturas Zuokas“ 2018 m. gegužės 22 d., <<https://www.youtube.com/watch?v=UoI7MTgIoY4>> [Žiūrėta 2022-05-26].

šius teigdamas, jog NVT turi eiti kartu bendru VT sistemos gerinimu⁸⁴. Su tuo sutiktų ir dalis pradžioje pristatytų mokslo studijų, kurios papildomas investicijas parodo esant reikalingas dėl padidėjusio keleivių skaičiaus ir nusidėvėjimo po NVT įvedimo. Tad galima abejoti NVT teikiama nauda Vilniaus miesto biudžetui, nes tokia scenarijuje VT tinklas pareikalautų gausesnių investicijų naujiems iššūkiams išspręsti. Nesant šių investicijų, transporto paslaugoms kyla rizika blogėti. Taip pat nėra ir aiškių deautomobilizacijos tendencijų įvedant NVT. Bendrais bruožais Zuoko siūlymas įvesti NVT Vilniuje geriausiai atitiktų rinkiminių tikslų pobūdį. Jis neturi stiprių motyvacijų arba jos užgožiamos paties siekio įvesti reformą, kuri sutampa su rinkiminiu ciklu. Tad šiuo atveju NVT planui nebuvo suteikta perspektyvų būti įgyvendintam dėl A. Zuoko pralaimėtų rinkimų (norint plačiau paaiškinti, kodėl šie rinkimai buvo pralaimėti, reikėtų plėstis į naują tyrimą).

Mokestiniai skirtumai

Pirmasis struktūrinis veiksnys, kurį būtina išnagrinėti, – mokesčių Estijos ir Lietuvos sistemų skirtumai. Kaip buvo minėta sisteminės proceso analizės dalyje, Talino atvejis yra išskirtinis finansiniu požiūriu. Užuot visiškai panaikinusi bilietų sistemą, savivaldybė nusprendė ją palikti leidžiant keliauti nemokamai tik Talino rezidentams – visi kiti, kaip ir anksčiau, turėjo pirkti bilietėlius. Toks žingsnis paskatino daugelį (apie 16 tūkst.) Talino gyventojų, iki šiol registruotų kitur, greitu metu po įstatymo priėmimo persiregistruoti ir pradėti mokėti mokesčius Taline. Pasak Talino savivaldybės, šių „naujakurių“ atnešti mokesčiai visiškai atpirko iš-

84 Remigijus Šimašius (@Remigijus Šimašius), „Nemokamas transportas, povandeniniai laivai Neryje ir 59 koplyčios vietoje vienos Katedros“, Facebook įrašas, 2019 m. vasario 26 d., <https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=2173290349383914&id=241476215897790> [Žiūrėta 2022-05-25].

augusius biudžeto poreikius viešajam transportui: iki reformos iš bilietų buvo gaunama apie 12 mln. kasmet, o nauji rezidentai atnešė apie 16 mln. papildomų pajamų į biudžetą per metus (skaičiuojama, kad 1 tūkst. rezidentų atneša 1 mln. pajamų)⁸⁵.

Tiriant Vilniaus galimybes pasekti Talino pavyzdžiu, būtina išnagrinėti, ar naujų gyventojų pritraukimas būtų toks pat pelningas kaip ir Taline – kitaip tariant, ar naujai mieste registruotų gyventojų mokesčiai turi tokį patį svorį. Relevantišką šį klausimą padaro ir 2019 m. priešrinkiminius R. Šimašiaus „Facebook“ įrašas, kuriame meras argumentavo, jog Vilnius negali pakartoti Talino sėkmės ir imtis NVT, mat Vilniuje lieka mažai čia sumokamų mokesčių⁸⁶. Tiek Taline, tiek ir Vilniuje didelę visų biudžeto pajamų iš mokesčių sudaro gyventojų pajamų mokestis (toliau – GPM): 2019 m. biudžetuose Taline iš visų surinktų mokesčių GPM sudarė 94,4 proc.⁸⁷, Vilniuje – 87,3 proc.⁸⁸. Dėl to, kad GPM sudaro didžiausią savivaldybių biudžetų pajamų dalį, vyriausybės abiejose šalyse paima dalį GPM į nacionalinį biudžetą – tik daro tai skirtingais būdais.

Lietuvoje GPM skirstymą tarp vietinių ir nacionalinio biudžetų įstatymu nustato Seimas, dažniausiai kartu su bendru biudžeto priėmimu. 2019 m. versijoje, kai Vilniaus viešojoje erdvėje vyko didžiausi ginčai dėl NVT, paskirstymo schema buvo tokia: per pir-

85 Алина Яковлева, „Как в Таллине сделали бесплатным общественный транспорт“. The Village, 2014 m. <<https://www.the-village.ru/city/abroad/165845-kak-obschestvennyy-transport-tallina-stal-besplatnym>> [Žiūrėta 2022 05 26].

86 Remigijus Šimašius, „Nemokamas transportas, povandeniniai laivai Neryje ir 59 koplyčios vietoje vienos Katedros“, Facebook, 2019 m. <https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=2173290349383914&id=241476215897790> [Žiūrėta 2022 05 26].

87 Tallinna Linnavolikogu (liet. Talino miesto taryba), „Tallinna linna 2019. aasta eelarve“ (liet. 2019 m. Talino miesto biudžetas). 2018 m. <<https://www.riigiteataja.ee/akt/421122018040>> [Žiūrėta 2022 05 26].

88 Vilniaus miesto savivaldybė, „2019 metų biudžeto pajamos“ <<https://vilnius.lt/lt/biudžeto-suvestine/2019-m-biudžetas/>> [Žiūrėta 2022 05 26].

mą etapą valstybės biudžetui atitenka 53,12 proc. kiekvienoje savivaldybėje surinkto GPM; antrame etape dalyvauja jau tik keletas atrinktų savivaldybių, jų sąrašas gali keistis, bet 2019 m. tai buvo Vilniaus m., Kauno m., Klaipėdos m. ir Neringos m. savivaldybės. Iš 46,88 proc. savivaldybėje likusio GPM į nacionalinį biudžetą išskaičiuojama dar viena suma, jau pagal kiekvienam subjektui atskirą procentinę dalį: Vilniuje ji yra didžiausia – 47,83 proc., kituose miestuose mažesnė, pvz., Neringoje 42 proc., Kaune 26,68 proc. Vadinas, iš visų Lietuvos savivaldybių Vilniaus miestas didžiausią mokesčių dalį atiduoda perskirstyti – po abiejų etapų biudžetui lieka tik 24,5 proc. pradinio GPM⁸⁹.

Estijoje sistema yra kiek kitokia. Iki 2003 m. padėtis buvo panaši į Lietuvos pirmąjį etapą – visos savivaldybės gaudavo fiksuotus 56 proc. nuo GPM. Tačiau po 2003 m. savivaldybių biudžetų reformos buvo iš esmės pakeista vietos valdžios institucijoms skiriamo GPM apskaičiavimo metodika. Įplaukos buvo pradėtos skaičiuoti nebe kaip visų gautų pajamų procentinė dalis, o kaip fizinio asmens apmokestinamųjų pajamų (be atskaitymų) procentinė dalis, kartu bendras savivaldybėms liekantis tarifas tapo nustatomas vyriausybės ir sumažėjo iki 11,4 proc.⁹⁰ ir nuo tol svyravo tik 1–2 procentinius punktus (2015 m. buvo 11,6 proc.)⁹¹. Sumažintai GPM daliai atsverti buvo sukurtas „Miestų ir savivaldybių išlyginamasis fondas“

89 Lietuvos Respublikos Seimas, „Lietuvos Respublikos 2019 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymas XIII-1710“, 2018 m. <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/bdd75970fe1711e89b04a534c5aaf5ce>> [Žiūrėta 2022 05 26].

90 Mikk Lõhmus, Urmas Koidu, „Tulumaks Eesti kohaliku omavalitsuse tuluaallikana: praktilisi probleeme“ (liet. Pajamų mokesčiai kaip Estijos vietos valdžios pajamų šaltinis: praktinės problemos). *Riigikogu Toimetised*, 15, 2007, 76.

91 Kadi Märtson, „Üksikisiku tulumaksu areng ning osakaal riigi ja kohalike omavalitsuste eelarvetes“ (liet. Gyventojų pajamų mokesčio raida ir jo dalis nacionaliniame ir vietos biudžetuose). Bakalauro darbas, Talino technikos universitetas, 2015, 35.

(est. *Tasandusfond*), pavaldus Finansų ministerijai ir skirtas remti mažesnes pajamas gaunančius subjektus (kuo mažiau savivaldybė gauna pajamų iš mokesčių, tuo daugiau gaus iš fondo)⁹². Tačiau fondo veikla beveik neliečia Talino, nes miestas ir taip yra vienas iš daugiausiai faktinių pajamų gaunančių subjektų.

Taigi, nors pateikta Talino ir Vilniaus mokestinių biudžeto pajamų analizė nėra gili ir remiasi tik pagrindiniu rodikliu – GPM – galima teigti, kad, palyginti su Talinu, Vilniaus miestas tikrai nėra gaunantis santykinai mažesnę GPM dalį, o net didesnę (11,9 proc. prieš 24,5 proc.), tai reiškia, kad mokestiniai skirtumai nėra kliūtis Vilniui įsivesti NVT. Be abejo, tiek Lietuvoje, tiek ir Estijoje savivaldybėms liekanti GPM dalis nėra statiška ir gali būti keičiama atitinkamai Seimo ir Vyriausybės ir ilgainiui tai galėtų pakeisti esamą padėtį.

Liberali ekonominė politika

Merui R. Šimašiui viešojo transporto plėtojimo pagrindas yra dažnesnis autobusų kursavimas, punktualumo didinimas ir estetiškai patrauklios atmosferos kūrimas⁹³. Tai parodo ir pagrindiniai jo atliekami darbai, susiję su kondicionierių, belaidžių tinklų, patogaus įlipimo ir filmavimo kamerų įdiegimu⁹⁴. Teisindamas savo darbus Šimašius teigia, kad visi jo iškelti tikslai tiesiogiai atliepia vilniečių interesus, įvardytus 2015–2017 metų apklausose⁹⁵. NVT

92 Estijos Finansų ministerija, „Finantseerimine“ (liet. Finansavimas). <<https://www.rahandusministeerium.ee/et/kov/finantseerimine>> [Žiūrėta 2022 05 26].

93 Remigijus Šimašius, 2019. <https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=2173290349383914&id=241476215897790> [Žiūrėta 2022-05-26].

94 Remigijus Šimašius, 2017. <<https://www.facebook.com/SimasiusRemigijus/posts/1650485518330179>> [Žiūrėta 2022 05 26].

95 Remigijus Šimašius, 2019. <https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=2173290349383914&id=241476215897790> [Žiūrėta 2022-05-26].

Šimašiu yra neveikiantis, komunistinis projektas, kuris Talinui greičiau tik pakenkė, o ne suteikė naudos. Kalbėdamas apie NVT neigiamą poveikį, jis pabrėžė Talino autobusų siaubingą būklę ir kaip šis projektas neleido nieko reformuoti. Taip pat jis užsiminė, kad padidėjęs keleivių skaičius reiškė ne sumažėjusį privačių automobilių skaičių gatvėse, o mažesnę pėsčiųjų skaičių, nes žmonės net artimus atstumus pradėjo keliauti viešuoju transportu (kaip buvo minėta literatūros apžvalgoje, tokios yra ir tyrėjų išvados apie Talino atvejį)⁹⁶. Šimašius siekia mažesnės automobilizacijos, tačiau ne su NVT pagalba kaip Talino miesto meras. Jo darbai apėmė viešojo transporto parko atnaujinimą, dviračių takų tinklo vystymą ir alėjų apsodinimą įvairiais krūmais ir medžiais⁹⁷. Dabar, kylant degalų kainoms ir prasidedant diskusijoms apie miesto transporto bilietų kainų didinimą, abejotina, kad išgirsime Vilniaus miesto mero kalbas apie pagalbą sunkiai gyvenantiems ir stabilių kainų išlaikymą savivaldybei labiau išitraukiant iš subsidijavimą. Nebuvo pastebėta, kad Šimašius į NVT žiūrėtų kaip į atskirties mažinimo priemonę ir ypač bandytų padėti pažeidžiamiausioms visuomenės grupėms.

Koalicijos

Dar vienas argumentas dėl nepalankių aplinkybių NVT įvesti galėtų būti Vilniaus miesto tarybos koalicijų specifiška 2015–2019 metų kadencijoje bei nuo 2019 metų iki dabar dirbančioje Taryboje, o ypač dabartinės Lietuvos lenkų rinkimo akcijos – Krikščioniškų šeimų sąjungos įtakos veiksnys abiem laikotarpiais. 2015 metų savivaldybių rinkimuose Vilniaus rajone pergalę pasiekė tuometinė

96 Remigijus Šimašius, „Kaip susimauna komunizmas viešajame transporte“. Delfi, 2014. < <https://www.delfi.lt/news/ringas/politics/r-simasius-kaip-susimauna-komunizmas-viesajame-transporte.d?id=64879821> > [Žiūrėta 2022 05 26].

97 Remigijus Šimašius, 2021. < <https://www.facebook.com/SimasiusRemigijus/posts/410355187129191> > [Žiūrėta 2022 05 26].

Lenkų rinkimų akcijos ir Rusų aljanso koalicija „Valdemaro Tomaševskio blokas“ ir kartu su partijos nare Marija Rekst turėjusi 21 iš 30 vietų koalicija užtikrintai kontroliavo daugiau kaip du trečdalius Tarybos⁹⁸. Tuo pačiu metu Vilniaus miesto savivaldybėje triumfavo Remigijus Šimašius su Lietuvos liberalų sąjūdžiu, drauge su koalicijos partneriais gavę 35 vietas iš 51 bei kontroliavę du trečdalius Tarybos, „Valdemaro Tomaševskio blokas“ šiuose rinkimuose surinko 10 mandatų bei atsidūrė opozicijoje⁹⁹. Vis dėlto po 2017 metais įvykusios politinės krizės, kai tarp partijos Tėvynės sąjunga – Lietuvos krikščionys demokratai ir Šimašiaus vadovaujamų liberalų kilo esminių nesutarimų, pirmieji buvo iš jos išmesti ir prarado vicemero postą, o „Valdemaro Tomaševskio blokas“ prisidėjo prie valdančiosios koalicijos ir į tuščią vicemero postą delegavo partijos narę Editą Tamošiūnaitę, šitaip smarkiai pakildami miesto politinėje hierarchijoje ir tapdami antru didžiausiu valdančiosios koalicijos partneriu, kartu valdančiosios koalicijos stabilumo bei pačios Tarybos sklandaus darbo garantu¹⁰⁰.

Po 2019 metais vykusių savivaldybių rinkimų Vilniaus rajono savivaldybėje pergalę pasiekė jau dabartinį savo pavadinimą įgijusi Lenkų rinkimų akcijos ir Rusų aljanso koalicija „Krikščioniškų šeimų sąjunga“ (LLRA-KŠS), kartu su darsyk mere tapusia partiete M. Rekst surinkusi 19 vietų iš 31 bei įgijusi apie 60 proc. Tarybos kont-

98 VRK, „2019 m. kovo 3 d. savivaldybių tarybų rinkimai (I turas), Vilniaus rajono (Nr. 58) savivaldybė“, 2019. <https://www.vrk.lt/2019-savivaldybiu-tarybu/rezultatai?srcUrl=/rinkimai/864/1/1506/rezultatai/lt/rezultataiTarNariaiMeraiSavivaldybe_rpgId-19992.html> [Žiūrėta 2022 05 26].

99 VRK, „2019 m. kovo 3 d. savivaldybių tarybų rinkimai (I turas), Vilniaus miesto (Nr. 57) savivaldybė“, 2019. <https://www.vrk.lt/2019-savivaldybiu-tarybu/rezultatai?srcUrl=/rinkimai/864/1/1506/rezultatai/lt/rezultataiTarNariaiMeraiSavivaldybe_rpgId-19966.html> [Žiūrėta 2022 05 26].

100 BNS, „Vilniuje liberalai rado naujus koalicijos partnerius“, Delfi, 2017. <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/vilniuje-liberalai-rado-naujus-koalicijos-partnerius.d?id=76213649&fbclid=IwARobmp4r1D9w_5STRkYO G9NATAYac_bod4MoQlosso_Ph_yCAYU3zpqFV3Q> [Žiūrėta 2022 05 26].

rolės¹⁰¹. Vilniaus miesto taryboje koaliciją po tų pačių metų rinkimų sudarė kelios partijos, tarp kurių buvo 18 vietų kartu su meru tuomet darskart tapusiu Šimašiumi iškovojęs komitetas „Už Vilnių, kuriuo didžiuojamės!“; TS-LKD su 9 vietomis, LLRA-KŠS su 6 bei Darbo partija su 5 vietomis¹⁰². Ši koalicija gavo 38 vietas iš 51 bei užtikrintai sudarė beveik tris ketvirtadalius Tarybos. Nors galėtų pasirodyti, kad Vilniaus mieste LLRA-KŠS pozicija, palyginti su praėjusia Taryba dėl mažesnio mandatų skaičiaus nusilpo ir ji neįgijo rimtesnės įtakos, partijos išlikusių svarbą rodo partietei dar sykį skirta vicemerės kėdė.

Tad LLRA-KŠS Vilniaus krašte buvo rimtai įsitvirtinusi, tiek tiesiogiai kontroliuodama Tarybos daugumą rajone, tiek būdama svarbi frakcijos partnerė ar užimdama reikšmingas savivaldybės pozicijas. Turint omenyje, kad Talino pavyzdžiu vienas iš NVT įvedimo tikslų yra ekonominis – skatinti gyventojų registravimąsi mieste ir šitaip pritraukti daugiau įplaukų į miesto biudžetą – būtų galima įžvelgti šios partijos „ranką“ dėliojant esminius NVT klausimo Vilniaus mieste taškus. Hipotetiškai įvedus Vilniaus mieste NVT, dėl įvairiausių priežasčių Vilniaus rajone prisiregistruvę, tačiau Vilniuje gyvenantys asmenys turėtų santykinai aktyviai persiregistruoti, šitaip pernešdami savo mokamų mokesčių dalį iš Vilniaus rajono savivaldybės į Vilniaus miesto, tokiu būdu pirmajai padarydami finansinės žalos bei sumenkindami LLRA-KŠS politinio veikimo galimybes Vilniaus rajone ir apskritai politinę galią. Tad LLRA-KŠS neturėjo ir vis dar neturi jokio intereso kelti šio klausimo ir, naudodamasi savo reikšmingos koalicijos partnerės

101 VRK, „2015 m. Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimai, Vilniaus rajono (Nr. 58) savivaldybė“, 2015. <https://www.vrk.lt/statiniai/puslapiai/2015_savivaldybiu_tarybu_rinkimai/output_lt/rezultatai_daugiamand_apygardose/apygardos_rezultatai7818.html> [Žiūrėta 2022 05 26].

102 VRK, „2015 m. Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimai, Vilniaus miesto (Nr. 57) savivaldybė“, 2015. <https://www.vrk.lt/statiniai/puslapiai/2015_savivaldybiu_tarybu_rinkimai/output_lt/rezultatai_daugiamand_apygardose/apygardos_rezultatai7817.html> [Žiūrėta 2022 05 26].

korta, visais įmanomais būdais turėtų stengtis veikti NVT (pagal Talino modelį) klausimo nenaudai.

Lyginant Vilniaus koalicijų specifiką su Talino atveju, matoma esminių skirtumų. 2009 metais Talino savivaldybės rinkimus laimėjusi ir gavusi 44 vietas iš 79 bei vėliau su koalicijos partneriais NVT mieste įvedusi Centro partija neturėjo tokių kliuvinių kaip Vilniaus miestas. Triuškinamai laimėjusi savivaldybės rinkimus, ji sudarė koaliciją su Socialdemokratų partija. Tuo tarpu Taliną supančiose savivaldybėse rinkimus laimėjo vien tik kitos partijos, su nedidele išimtimi Rae savivaldybėje, kur Centro partija gavo lygiai vietų kartu su Reformų partija¹⁰³. Kitose savivaldybėse dominavo tuometinė partijų „Pro Patria“ ir „Res Publica“ sąjunga (*est. Erakond Isamaa ja Res Publica Liit*), kuri laimėjo net keturiose aplinkinėse Talino savivaldybėse: Harku, Saue, Saku bei Viimsi. Likusiose trijose savivaldybėse 2009 metais laimėjo Reformų partija (Rae ir Jõelähtme savivaldybėse) bei vietinės Kiili savivaldybės partijos¹⁰⁴. Socialdemokratų partija nefigūravo aplinkinėse Talino savivaldybėse ir NVT įvesti dėl reformos socialinės pusės ideologiškai neturėjo rimtesnio pagrindo priešintis. Net jei partija ir būtų turėjusi tokių interesų, kokius LL-RA-KŠS turėjo Vilniaus krašte, ji vargiai būtų buvusi pajėgi oponuoti tvirtą daugumą turėjusiai Centro partijai. Pastarajai potencialūs finansiniai nuostoliai nedidelėje, menkai kontroliuojamoje mažiau kaip 20 tūkstančių gyventojų turėjusioje kaimyninėje Rae savivaldybėje vargiai galėjo pasirodyti svarbiau nei reformą įgyvendinus į partijos tvirtai kontroliuojamą didmiestį plūstelsimos papildomos mokestinės pajamos. Trumpai apžvelgus galima daryti išvadą, jog NVT įvedimo Taline išvakarėse politinė koalicija šiuo klausimu neturėjo

103 VVK, „Valimistulemus valdades ja linnades“ ((2009) Rinkimų rezultatai kaimuose ir miestuose, Rae), 2009. <http://vvk.ee/varasemad/kov09/detail_0653.html> [Žiūrėta 2022 05 26].

104 VVK.ee, „Valimistulemus valdades ja linnades“ ((2009) Rinkimų rezultatai kaimuose ir miestuose), 2009. < http://vvk.ee/varasemad/kov09/detail_0037.html > [Žiūrėta 2022 05 26].

rimtesnių prieštarų, o Vilniuje pastaruosius keletą metų nepalankias aplinkybes reformai galėjo lemti Tarybos valdančiosios koalicijos charakteristikos bei atskirų jos narių, o ypač LLRA-KŠS, politiniai ir ekonominiai interesai.

Ateities perspektyvos

Įsibėgėjusi 2023-ųjų pavasarį vyksiančių Vilniaus mero rinkimų kampanija niekuo nesiskiria savo nemokamo viešojo transporto Vilniuje įvedimo panegirika. Kaip ir paskutiniiais merų rinkimų metais, naujienų portaluose ir socialiniuose tinkluose yra dirbtinai pakurstomas NVT diskursas, kai vienas ar du kandidatai nusprendžia įtraukti tai kaip tikslą savo rinkimų naratyve. Artėjančių rinkimų agitacijoje NVT diskurso mastu be išlygų išsiskiria LSDP kandidatas Linas Jonauskas. Pagrindinės Jonausko mintys ir argumentai dėl NVT įvedimo yra sukoncentruoti į neilgą straipsnelį LSDP partijos tinklaraštyje, publikuotą 2022 m. kovo 22 dieną. Pranešime politikas remiasi jau šiame darbe nagrinėtu Talino modeliu, naudodamas tuos pačius argumentus kaip ir Talino Centro partija. Kaip pagrindinį L. Jonauskas pateikia struktūrinį neregistruotų Vilniaus gyventojų surenkamosios mokesčių dalies potencialo argumentą. Pasak kandidato, „šiandien Vilniuje gyvena daugybė žmonių, kurie mokosi, naudojami jo infrastruktūra, tačiau yra registruoti savo gimtuosiuose miestuose, o jų mokesčiai nukeliauja ne į sostinės, o į kitų miestų savivaldybių biudžetus. Nemokamas viešasis transportas galėtų paskatinti gyventojus registruotis Vilniuje. Taip sostinės biudžetas pasipildytų didesniais surenkamais mokesčiais, kuriuos galima būtų panaudoti to paties viešojo transporto infrastruktūrai ir transporto parko atnaujinimui“¹⁰⁵. NVT įvedimas šiuo atveju yra

105 Linas Jonauskas, „Dabar – geriausias laikas pasiūlyti vilniečiams nemokamą viešąjį transportą“. Lsdp, 2022. <<https://www.lsdp.lt/linas-jonauskas-dabar-geriausias-laikas-pasiulyti-vilnieciams-nemokama-viesaji-transporta/>> [Žiūrėta 2022 05 26].

matomas kaip priemonė gyventojų registracijai Vilniaus mieste dėl didesnio pajamų mokesčio procento skatinti. Pranešime teikiamas ir ekologinis argumentas. Akcentuojama, jog Vilniaus oro tarša lenkia „kai kuriuos didžiuosius“ Europos miestus, tačiau nei šie miestai, nei statistika nėra paminimi. Pateisinant išlaidas, susijusias su NVT įvedimu, nurodoma į „žmonių sveikatą, mažesnę mirtinumą nuo oro taršos ir švaresnį miestą“¹⁰⁶. Taip pat abstrakčiai ir nesigilinant į detales užsimenama apie socialinės atskirties mažinimą, nes NVT įvedimas pagerintų pragyvenimą žmonėms, kuriems „kelionė iki miesto centro yra prabanga“¹⁰⁷. Pranešime taip pat ne kartą yra tiesiogiai minimas Talino atvejis, kas savaime suponuoja šių dviejų savivaldybių atvejų panašumą. Tokiu būdu Jonauskas tais pačiais Talino argumentais ir priemonėmis pateisina NVT Vilniaus savivaldybėje reikalingumą ir potencialą.

LSDP frakcijos narys Linas Jonauskas taip pat prisidėjo prie nemokamo viešojo transporto diskurso, 2022-aisiais Seime įregistravęs pataisas, siūlančias vyresniems nei 80 metų senjorams, neįgaliesiems, sergantiems sunkiomis ligomis ir kitoms pažeidžiamoms gyventojų grupėms vietinio (miesto ir priemiestinio) reguliaraus susisiekimo autobusais ir troleibusais važinėti nemokamai. Šis, kaip ir visuotinis NVT įvedimas Vilniaus savivaldybėje, yra grindžiamas socialinės atskirties mažinimu, nes išvardintoms grupėms priklausantys asmenys „dažnai skaičiuoja paskutinį centą ir augančios maisto, energetikos, paslaugų kainos sukuria jiems dar didesnę atskirtį“¹⁰⁸. Siūloma, kad įstatymo pataisus įsigaliojūt 2023 m. sausio 1 dieną.

106 Ten pat.

107 Ten pat.

108 Jadvyga Beliauska, „Siūloma suteikti galimybę senjorams, neįgaliesiems nemokamai važiuoti miesto autobusais ir troleibusais“, Delfi, 2022. <<https://www.delfi.lt/verslas/transportas/siuloma-suteikti-galimybe-senjorams-neigaliesiems-nemokamai-vaziuoti-miesto-autobusais-ir-troleibusais.d?id=90109263>> [Žiūrėta 2022-05-25].

Tačiau NVT įvedimas nėra išimtinai politikų priemonė siekiant sudominti kuo daugiau rinkėjų. Lietuvos bankas 2022 m. pavasarį siūlė antiinfliacines priemones orientuoti į pagalbą žmonėms, kuriems kainų augimas yra skaudžiausias. Kaip viena siūlomų svarstyti priemonių yra galimybė subsidijuoti viešąjį transportą. Subsidijos viešajam transportui yra priemonė paskatinti didesnę gyventojų vartojimą, nes, pasak Lietuvos banko Ekonomikos departamento direktoriaus, perkamoji galia visuomenėje yra itin išaugusi¹⁰⁹.

IŠVADOS

Pirmosios rimtos diskusijos apie NVT įvedimą Taline siejamos su Centro partijos 2009–2013 m. valdymo laikotarpiu – 2012 m. iškelta idėja palyginti greitai buvo įgyvendinta, valdantiejiems imantis konkrečių veiksmų. Beveik identišku laiku pirminės idėjos apie NVT Vilniuje buvo gana greitai numalšintos, mat tuometinio Vilniaus mero Artūro Zuoko neįtikino galima NVT sėkmė kaimyninėje sostinėje, o į diskusijas apie tai nesileido ir kitos savivaldą sudarančios partijos. Kadangi socialdemokratai Vilniaus savivaldybėje NVT klausimą kėlė prieš Seimo rinkimus, nėra nuostabu, jog ši idėja neįgyvendinta, mat savo transporto politiką vykdo savivaldybė, kurioje šios partijos įtakos pozicijos esmingai nepasikeitė.

Paradoksaliai, tačiau kitą kartą viešąją erdvę pasiekus kalboms apie NVT reikalingumą Vilniuje jų pagrindinis iniciatorius buvo A. Zuokas, tikėjęsis laimėti 2019 metų mero rinkimus. Vienas iš pagrindinių jo argumentų įvesti NVT tuomet tapo Talino, kuriame

109 Jonas Deveikis, „Lietuvos bankas rašo receptą infliacijai gydyti: tarp siūlomų priemonių – NPD didinimas, nemokamas viešasis transportas“. Lrt, 2022. <<https://www.lrt.lt/naujienos/verslas/4/1658001/lietuvos-bankas-raso-recepta-infliacijai-gydyti-tarp-siulomu-priemoniu-npd-didinimas-nemokamas-viesasis-transportas>> [Žiūrėta 2022-05-25].

NVT veikė jau šeštus metus, pavyzdys, tačiau mero postas galiausiai atiteko R. Šimašiui, o Zuokas taip ir negavo galimybės įgyvendinti NVT idėjos Vilniuje. Apskritai iš jau stebėtų procesų Vilniaus mieste galime matyti, jog NVT idėja glaudžiai susijusi su rinkimų ciklu. Iki šiol NVT Vilniuje buvo specifiškai ne iš valdančiųjų politinių jėgų ateinantis siūlymas, joms siekiant laimėti artėjančius rinkimus.

Todėl kitas svarbus veiksnys, lėmęs skirtumą tarp NVT (ne)įvedimo Vilniuje ir Taline, – koalicijų savivaldybės tarybose elementas. Centro partija Taline 2009 m. gavo absoliučią daugumą balsų, o jų koalicijos partneriais tapo ne itin daug galios turinti Socialdemokratų partija. Tai lėmė, kad Centro partijai iškelus NVT idėją, nebuvo galimybių ir preteksto pasiūlymą oponuoti. Kitokia situacija buvo Vilniuje, kur, net ir atsiradus norui įvesti NVT, šis ketinimas greičiausiai būtų nuslopintas. LLRA-KŠS Vilniaus savivaldybės valdančiojoje koalicijoje užima reikšmingesnę vietą nei Socialdemokratų partija Taline ir, galima manyti, sprendimui dėl NVT priešintusi dėl partijai pragmatinių priežasčių. NVT įvedimas sumažintų LLRA-KŠS įtakos galią, ypač Vilniaus rajone, kai žmonės, norėdami pasinaudoti NVT galimybe, pakeistų savo gyvenamosios vietos registraciją. Prie viso to prisideda ir paties mero R. Šimašiaus pozicija NVT klausimu. Nors jau ir ne vienerius metus egzistuojantis Talino atvejis Šimašiaus neįtikina, tad ir daug naudos iš NVT jis nemato – prioritetą teikia bendrai infrastruktūrai gerinti.

Taigi, Talino atveju NVT buvo pasiūlytas ir įvestas valdančiajai partijai siekiant būti perrinktai bei neturint stiprios opozicijos savivaldybėje. Vilniuje jis buvo siūlomas ne valdančiųjų jėgų ir siekiant būti išrinktiems arba palankesnių pozicijų ne savivaldos rinkimuose. Tai lėmė, kad NVT idėjai mieste visada trūko tam tikro palaikymo. Skirtingai nei Taline, kuriame savivalda palyginti ryžtingai vykdė savo užsibrėžtą tikslą, to meto Vilniaus miesto savivaldybės taryba nebuvo užtikrinta dėl NVT pasiteisinimo, tad ir neįjautė poreikio apie tai kalbėti. Kadaise NVT idėją atmetęs, A. Zuokas ją išskėlė 2018 m., tačiau to neužteko įtikinti rinkėjus. Vėliau R. Šima-

šiaus kadencijos metu NVT klausimas taip pat nerado vietos – tiek dėl ideologinių skirtumų nuo Talino Centro partijos, tiek dėl galimų nesutarimų su koalicijos partneriais. Vis dėlto 2023 m. Vilniaus mero rinkimams artėjant, LSDP kandidatas L. Jonauskas, kaip metams bėgant kandidatams jau tapo įprasta, iškėlė NVT įvedimo ateities perspektyvoje klausimą, naudodamas tuos pačius Talino Centro partijos ir A. Zuoko argumentus.

XVII Lietuvos Respublikos Vyriausybės alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimo vertinimas

*Vestina Gudeliauskaitė, Ignė Pargaliauskaitė,
Aistė Ragaliauskaitė, Odeta Katarskytė,
Emilija Latakaitė, Emilija Molytė*

ĮVADAS

Valstybių vyriausybėms tenka susidurti su daugybe įvairių kompleksinių problemų (angl. *wicked problems*) ir jas spręsti. Tokių problemų sprendimams priimti reikia ne tik visuomenės palaikymo, bet ir žmogiškųjų išteklių – kompetencijos, reikšmingų, tyrimais pagrįstų įrodymų, ekspertų nuomonės, išitraukusių veikėjų susitarimo ir laiko. Lietuvoje pastarąjį dešimtmetį viena opiausių tokių problemų visuomenėje yra nesaikingas alkoholio vartojimas. Ši problema kelia labai daug iššūkių sprendimų priėmimo atžvilgiu, nes apima ne tik visuomenės sveikatos sritį, bet įtraukia ir asmenų socialinį gyvenimą.

2016 metais ši problema pasiekė „statistinę viršūnę“ – Lietuva pagal suvartojamo alkoholio kiekį užėmė pirmą vietą pasaulyje¹. Tais pačiais metais valstybę sukrėtė ir keletas vidinių nelaimių: sausio 2 d. Lietuvos naujienų portalai skelbė žinią – Kėdainių rajo-

1 Marius Jokūbaitis, „Lietuviai suvartoja daugiausia pasaulyje alkoholio: tiesa ar tik statistikos fokusas?“, 15min.lt, (2017), žiūrėta 2022 m. gegužės 25 d., https://www.15min.lt/verslas/naujiena/finansai/lietuviai-suvartoja-daugiausia-pasaulyje-alkoholio-tiesa-ar-tik-statistikos-fokusas-662-798924?fbclid=IwAR1bvR5cHf1zi86p7-zRJPfCnLiCK_Aku63rrYdkaO7XD7qjQ9WSxUigY

ne neb্লাivus tėvas įmetė du mažamečius sūnus į šulinį². Nespėjus praeiti nė metams, lapkričio mėnesį, Lietuvos visuomenė gedėjo šešiamečio berniuko, kuris neprižiūrimas tuo metu girtuokliaujančių tėvų nuskendo Kruojos upėje³. Visi šie veiksniai paskatino tuo metu valdančiąją daugumą (LVŽS) inicijuoti greitesnius pokyčius, susijusius su alkoholio kontrolės veiksmais, kurie užkirstų kelią šių sukrėtimų skaičiui bei neigiamų statistinių rodiklių augimui. Taigi, 2017 metais buvo priimti Alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimai, kurių dauguma įsigaliojo 2018 metų sausio 1 dieną⁴. Įstatymo pakeitimais uždrausta alkoholinių gėrimų reklama, apribotas alkoholio prekybos laikas bei padidintas amžiaus cenzas įsigyjant alkoholį⁵. Pirmą kartą nepriklausomos Lietuvos istorijoje buvo įteisintas toks griežtas Alkoholio kontrolės įstatymas, todėl tai sukėlė (ir vis dar kelia) nemažai diskusijų visos Lietuvos mastu. Nors per pastaruosius penkerius metus Lietuva pateko į penketuką valstybių, kurios labiausiai sumažino suvartojamo alkoholio kiekį⁶, 2019 metų pateiktais Statistikos departamento duomenimis, palyginti su anks-

- 2 Ema Bilytė ir Eglė Samoškaitė, „Tragedija vienkiemyje: tėvas du mažamečius vaikus sumetė į šulinį“, DELFI, (2016), žiūrėta 2022 m. gegužės 30 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/crime/tragedija-vienkiemyje-tevas-du-mazamecius-sumete-i-sulini.d?id=70002842>
- 3 Alvydas Januševičius, „Degučių tragedija: upėje nuskendusio šešiamečio žūties dieną negirtas buvo tik vyresnysis brolis“, 15min, (2016), žiūrėta 2022 m. gegužės 30 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nusikaltimai-irnelaimes/deguciu-tragedija-upeje-nuskendusio-sesiamecio-zuties-diena-negirtas-buvo-tik-vyresnysis-brolis-59-715361>
- 4 Lietuvos Respublikos Seimas, *Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo Nr. I-857 2, 16, 16-1, 17, 18, 22, 28, 29 ir 34 straipsnių pakeitimo įstatymas*. Vilnius, (2017), žiūrėta 2022 m. gegužės 29 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/c89f8b324b5211e78869ae36ddd5784f?positionInSearchResults=3>
- 5 *Ten pat.*
- 6 Nijolė Goštautaitė-Midttun, „Ant verslo svarstyklių – jaunų žmonių gyvenimai“, VImedicina (2022), žiūrėta 2022 m. gegužės 30 d., <https://www.vlmedicina.lt/lt/nijole-gostautaite-midttun-ant-verslo-svarstykliu--jaunu-zmoniu-gyvenimai>

tesniais metais, suvartojamo alkoholio kiekis vėl sparčiai auga⁷, todėl pagrindinė šio rašto darbo problema – priimto Alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimų projektas neišlaiko „programinės sėkmės“ (nėra efektyvus, veiksmingas) ilgalaikėje perspektyvoje.

Nors reforma skaičiuoja ketvirtuosius įsigaliojimo / veikimo metus, Lietuvos akademinų tyrimų „lauke“ vis dar nepastebima jokių šio įstatymo pakeitimų projekto vertinimo studijų. Atsižvelgiant į šią tendenciją, šio rašto darbo tikslas – pateikti teoriškai pagrįstą, 2018 metais priimto Alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimų projekto vertinimą. Bus siekiama pateikti atsakymą, ar ši reforma gali būti laikoma Lietuvos politinės priimamų sprendimų praktikos sėkme, ar vis dėlto tai tik nesėkmingas bandymas išspręsti šią kompleksinę, visuomenėje istoriškai įsišaknijusią problemą?

Rašto darbo uždaviniai:

1. Pristatyti teorinį pagrindą, aiškinantį pagrindinius aspektus: priimtos reformos sėkmės ir nesėkmės modeliai.
3. Nustatyti kiekvieno nepriklausomo kintamojo matavimo būdą, remiantis gautais matmenimis pateikti atskirą nepriklausomų kintamųjų (įgyvendinimo sklandumas, įgyvendintos reformos visuomenės ir opozicijos vertinimas, tikslai ir jų įgyvendinimas) vertinimą.
4. Remiantis statistiniais duomenimis, įvertinti taikytinų Alkoholio kontrolės įstatymo priemonių efektyvumą.
5. Remiantis gautais rezultatais, pateikti įstatymo pakeitimų projekto vertinimą, atsakant į pagrindinį tyrimo klausimą: ši reforma laikoma sėkme ar nesėkme?

7 BNS, „Vidutinis lietuvis pernai suvartojo 0,7 litro daugiau alkoholio“, Diena.lt, (2022), žiūrėta 2022 m. gegužės 30 d., <https://klaipeda.diena.lt/naujienos/verslas/ekonomika/vidutinis-lietuvis-pernai-suvartojo-07-litro-daugiau-alkoholio-1080443>

TEORINIS PAGRINDAS

Siekiant išanalizuoti ir pateikti 2018 m. įsigaliojusio Alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimų projekto vertinimą, privalu apibrėžti viešosios politikos sėkmės ir nesėkmės sąvokas bei atskirti modelius, kurie yra išsidėstę tarp jų. Šioje rašto darbo dalyje daugiausia dėmesio skiriama A. McConnellio „Politinės sėkmės, politinės nesėkmės ir pilkųjų zonų tarp jų“ (angl. *Policy Success, Policy Failure and Grey Areas In-Between*) teorijai, ją papildant M. Bovens, C. E. Van Hornio ir D. S. Van Meterio prielaidomis bei pačių darbo autorių sukurtais nepriklausomų kintamųjų „sėkmės“ matavimo elementais.

1.1. Politinė sėkmė

Pirmiausia, aptariant politinę sėkmę kaip konceptą, svarbu paminėti, kad reali politika balansuoja tarp sėkmės ir nesėkmės. Politika turi keletą dimensijų, todėl gali būti sėkminga tam tikrais atžvilgiais, bet nebūtinai visais. Sėkmė daugeliu atvejų priklauso nuo interpretacijos ir faktų (vienų sėkmė gali būti nesėkmė *kitų akimis*)⁸. Tad, galima teigti, kad tiek nėra „visapusiškai sėkmingos“ reformos, tiek ir neegzistuoja visos visuomenės sutarimo vienu klausimu, ypač valstybės politiniais klausimais. M. Bovensas taip pat pritaria, kad sėkminga reforma priklauso nuo pačios sėkmės interpretavimo, be to, tik tokia politika, kuri pasižymi tvarumu ir teikiama nuolatine viešąja nauda, gali būti laikoma iš tikrųjų sėkminga⁹. Remiantis McConnellio teorija, teikiama mintis, kad sėkminga politika yra tokia, kuri pasiekia užsibrėžtus tikslus, tei-

8 Allan McConnell, „Policy success, policy failure and grey areas in-between“, *Journal of Public Policy* 30.3 (2010), 346.

9 Mark Bovens, „A comment on Marsh and McConnell: Towards a framework for establishing policy success“, *Public Administration* 88.2 (2010), 584.

kia numatytą naudą tikslinei grupei, nesulaukia jokios reikšmingos opozicijos kritikos, o parama jai yra iš esmės visuotinė (apima daugumą visuomenės)¹⁰.

1.2. Sėkmės modeliai

Atsižvelgiant į tai, kad visapusiškos sėkmės pasiekti beveik neįmanoma, svarbu apsibrėžti tarp radikalių sėkmės ir nesėkmės esančias tarpines sėkmes – sėkmės lygmenis. McConnellis skiria *atspariąją, konfliktinę, nepatikimą / rizikingą* ir *visiškai žlugusią* politikos sėkmę. *Atsparioji sėkmė* yra tokia, kuri patiria sunkumų, bet pasiekia numatytus tikslus. Vyriausybė įgyvendina savo plačiąją politiką, nepaisydama nedidelių pakeitimų ir nesėkmių. *Konfliktinė sėkmė* siejama su nesutarimais dėl ideologinių ar vertybinių nuostatų, tačiau viešosios politikos procesas vis dėlto yra suderinamas, pasistengus randamas grupių sutarimas. *Nepatikima / rizikinga sėkmė* reiškia, kad gauti reformos ar įstatymo rezultatai neatitinka pradinių nustatytų, tačiau tai laikoma sėkme, nes sprendimas vis dėlto buvo priimtas, o prie to prisideda ir tai, jog politikai niekada nenori pripažinti, kad jiems nepavyko. Galiausiai, visiškai *žlugusi politika ir nesėkmė* matoma tada, kai yra nepasiekti numatyti tikslai, būna didelis pasipriešinimas ir (arba) praktiškai nėra jokios paramos ir palaikymo¹¹.

1.3. Sėkmės matavimas nepriklausomais kintamaisiais

Šio rašto darbo priklausomas kintamasis yra programinė sėkmė, kuri bus matuojama pagal šiuos tris nepriklausomus kintamuosius: *įgyvendinimo proceso sklandumas, įgyvendintos reformos visuomenės ir opozicijos vertinimas, tikslai ir jų įgyvendinimas*. Tokia

¹⁰ McConnell, „Policy success, policy failure...“, 354.

¹¹ *Ten pat*, 353–354.

analizė leis priskirti nagrinėjamą Alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimų projektą vienam iš aptartų McConnellio sėkmės modelių. Kiekvienas kintamasis remiasi iš anksto darbo autorių sukurtu matavimo modeliu:

- 1 – Įgyvendinimo proceso sklandumas
Pasak C. E. Van Hornio ir D. S. Van Meterio, politikos įgyvendinimas apima tuos viešųjų ir privačių asmenų veiksmus, kurie yra skirti ankstesniuose politiniuose sprendimuose nustatytiems tikslams įgyvendinti¹². Šiame rašto darbe politikos įgyvendinimo proceso sklandumą matuosime trimis indikatoriais. Pagal McConnellio teoriją tirsime, ar įstatymo pakeitimai sulaukė nepageidaujamo žiniasklaidos dėmesio (skandalai) ir ar buvo priimtų įstatymo pakeitimo redakcijų įgyvendinimo procese¹³. Sklandžiam procesui, pasak C. E. Van Hornio ir D. S. Van Meterio, taip pat reikia, kad už įgyvendinimą atsakingi asmenys pritartų numatytiems įstatymo pakeitimams ir juos tikslingai įgyvendintų¹⁴.
- 2 – Tikslai ir jų įgyvendinimas
Norint pamatuoti, ar politika buvo veiksminga, reikia rasti, kokie buvo pirminiai jos tikslai ir ar ši juos pasiekė. Taip pat bandysime išskirti ir tikslinę grupę bei išsiaiškinti, ar politika suteikė jai naudos. Atrastus tikslus lyginsime su mums prieinamais statistiniais duomenis, kuriuose turėtų atsispindėti politikos pasikeitimai.
- 3 – Įgyvendintos reformos visuomenės ir opozicijos (ne)pa laikymo perspektyva
Siekiant išmatuoti ir įvertinti politikos įgyvendinimą, bus bandoma atsakyti į du iškeltus probleminius klausimus: 1) ar

12 D. S. Van Meter ir C. E. Van Horn, „The policy implementation process: A conceptual framework“, *Administration & Society*, 6(4), (1975), 447.

13 McConnell, 354.

14 Meter ir Horn, „The policy implementation process...“, 447.

reforma sulaukė visuomenės ir opozicijos neigiamos reakcijos į 2017 metais priimtus Alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimus? 2) kokią tendenciją atskleidžia apklausos, kurios tiria visuomenės požiūrį į šią reformą iki ir po jos įsigaliojimo?

EMPIRINĖ ANALIZĖ

1. Įgyvendinimo proceso sklandumas

Tam, kad įvykdyta reforma būtų laikoma sėkminga, būtinas sklandus jos įgyvendinimo procesas. Tai apima politikų, privačių asmenų ir interesų grupių veiksmus, valdžios sprendimus paverčiant numatytais pokyčiais. Atliekant analizę, ar 2017 metais priimtų Alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimų įgyvendinimas buvo sėkmingas ir vyko taip, kaip buvo numatyta, atsižvelgta į tris pagrindinius indikatorius: ar buvo didelių / nedidelių priimtų pakeitimų / redakcijų nuo jų įgyvendinimo pradžios, ar numatyti pakeitimai įgyvendinimo laikotarpiu sulaukė nepageidaujamo žiniasklaidos dėmesio, t. y. pasižymėjo skandalais, ir (ar) atsakingos už įgyvendinimą interesų grupės palaikė ir vykdė pakeitimus.

Pirmas indikatorius, pagal kurį galima nustatyti reformos įgyvendinimo sklandumą, yra glaudžiai susijęs su vykdomos reformos programos stabilumu. Šiuo atveju stabilumas yra suvokiamas kaip įstatymo¹⁵ nekitimas po jo priėmimo. Atlikta dokumentų analizė rodo, kad po rašto darbe analizuojamo įstatymo priėmimo nebuvo atlikta jokių reikšmingų Alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimų.

15 Lietuvos Respublikos Seimas, *Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo Nr. I-857 2, 16, 16-1, 17, 18, 22, 28, 29 ir 34 straipsnių pakeitimo įstatymas*. Vilnius, (2017), žiūrėta 2022 m. gegužės 29 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/c89f8b324b5211e78869ae36ddd5784f?positionInSearchResults=3&searchModelUUID=856eacc9-39da-46c0-87c1-38e606f62552>

2017–2020 metais patvirtinti vos keli projektai¹⁶, kurie yra reguliarūs dokumentų atnaujinimai, tačiau mūsų analizuojamo įstatymo straipsnių nepakeitė. Vienintelė „grėsmė“ griežtam Alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimui – 2021 m. Seimo Sveikatos reikalų komitete atsinaujinusios diskusijos šia tema, siūlant griežtinimus „atlaisvinti“. Vis dėlto šių siūlymų nepalaikė nei valdančiųjų atstovai, nei ekspertai, todėl diskusijos baigėsi pasiūlymo nesėkme¹⁷. Išanalizavę situaciją pagal pirmą indikatorių, galime teigti, kad reformos įgyvendinimas buvo sklandus.

Antras indikatorius, reikalingas išsiaiškinti politikos įgyvendinimo sklandumą ir sėkmę, yra nepageidaujamas žiniasklaidos dėmesys – į paviršių iškilę politiniai skandalai, įvykę reformos ar įstatymo pakeitimų įgyvendinimo metu. Posakis „bloga reklama geriau nei jokia reklama“ politinėje padangėje netinka – visokie politiniai skandalai, atskleidžiantys neigiamą reformos vykdymo pusę, daro neigiamą įtaką visuomenės nuomonei apie valdžią ir jos vykdomas reformas bei gali sutrikdyti ar net sustabdyti patį įgyvendinimo procesą. Tačiau šis elementas programą įgyvendinant XVII Vyriausybei

- 16 Lietuvos Respublikos Seimas 1) Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo Nr. I-857 18 ir 22 straipsnių pakeitimo įstatymas. Vilnius, (2018); 2) Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo Nr. I-857 20 straipsnio pakeitimo įstatymas. Vilnius, (2018); 3) Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo Nr. I-857 27 straipsnio pakeitimo įstatymas. Vilnius, (2019), žiūrėta 2020 m. gegužės 29 d., 1) <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lit/TAD/56e5b852d85711e8820eao19e5d9ado4?positionInSearchResults=1&searchModelUUID=856eacc9-39da-46co-87c1-38e606f62552>, 2) <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lit/TAD/f5441feo4dfc11e88525a4bc7611b788?positionInSearchResults=2&searchModelUUID=856eacc9-39da-46co-87c1-38e606f62552>, 3) <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lit/TAD/669088b21a4311e9bd28d9a2-8a9e9ad9?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=856eacc9-39da-46co-87c1-38e606f62552>
- 17 Ernestas Narpys, „Siūlomi alkoholio kontrolės atlaisvinimai Seimo komitete patyrė antausį: nepalaiko nei institucijos, nei ekspertai“, DELFI (2021), žiūrėta 2022 m. birželio 1 d., <https://www.delfi.lt/verslas/verslas/siulomi-alkoholio-kontroles-atlaisvinimai-seimo-komite-te-patyre-antausi-nepalaiko-nei-institucijos-nei-ekspertai.d?id=88248823>

buvo sėkmingas. Atlikus 2017 metais priimtų Alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimų analizę, nuo 2018 metų sausio 1 dienos, kai įsigaliojo visi priimti nutarimai, nepastebėta jokių su šiais įstatymo pakeitimais susijusių skandalų, kurie būtų „nuskambėję“ per visą Lietuvą ir padarę neigiamą įtaką visoms užsibrėžtomis alkoholio pardavimo ribojimo priemonėms įgyvendinti.

Trečias, labai svarbus sklandaus įgyvendinimo proceso elementas yra už pakeitimų vykdymą atsakingų grupių pritarimas, aiškus žinojimas, ko iš jų tikimasi, ir tikslingas reformų vykdymas. Jokie pokyčiai negali sėkmingai įvykti, jei už juos atsakingi asmenys neturi pakankamai informacijos. Politikai ar kiti aukštesnio lygio pareigūnai gali palengvinti įgyvendinimą, padėdami įgyvendintojams išsiaiškinti visus reglamentus ir gaires, kaip reikalavimai turėtų būti atlikti¹⁸. Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamento (toliau – NTAKD) teigimu, prieš įsigaliojant įstatymo pakeitimams, buvo suteikta daugiau nei 5 tūkst. konsultacijų, vaizdo įrašų tiek visuomenei, tiek verslininkams¹⁹. Departamentas taip pat organizavo susitikimus su verslo, prekybos, restoranų, alkoholio gamybos asociacijomis bei rengė mokymus specialistams, prižiūrintiems verslo veiklą²⁰. Tačiau būtų klaidinga teigti, kad už įgyvendinimą pasisakė visi atsakingų grupių atstovai. Viešbučių ir restoranų asociacija bei verslo aljansas baiminosi ne tik dėl galimai sumažėsiančios alkoholio prekybos, kuri neša didelį pelną jų verslams, bet ir dėl reklamos uždraudimo, kuri priverstų keisti ne tik barų / kavinių interjerą, bet

18 Meter, Horn, 447.

19 Vytautė Merkytė, „Norėdami užsidirbti verslininkai pažeidžia įstatymą: kai kurie problemos net nemato“, DELFI (2019), žiūrėta 2022 m. birželio 1 d., <https://www.delfi.lt/vasara/naujienos/noredami-uzsidirbti-verslininkai-pazeidzia-istatyma-kai-kurie-problemos-net-nemato.d?id=78687659>

20 Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamentas, „Dėl prekybos pils-
tomais alkoholiniais gėrimais“, Mano Vyriausybė (2018), žiūrėta 2022 m. bir-
želio 1 d., [https://ntakd.lrv.lt/lt/naujienos/del-prekybos-pilstomais-alkoholi-
nais-gerimais](https://ntakd.lrv.lt/lt/naujienos/del-prekybos-pilstomais-alkoholini-
nais-gerimais)

ir įrenginius²¹, tad finansinė žala neišvengiama. Mažų lauko kavinių savininkai taip pat nuogaštavo dėl gresiančio visiško užsidarymo. Prekybos įmonių asociacija išvelgė teigiamų įstatymo pakeitimo aspektų, tačiau kai kurie draudimai, pavyzdžiui, vakarinio laiko ribojimas, jų nuomone, buvo per daug drastiškas ir nereikalingas – skatinantis nelegalią prekybą²². Ir ji buvo teisi – ne visos už įgyvendinimą atsakingos grupės visiškai tikslingai vykdė pakeitimus. Pavyzdžiui, kai kurie verslininkai rado būdų „apeiti sistemą“ pasinaudodami įstatymo pakeitimo spraga, kalbančia tik apie „pardavimą“. Keliose vietose Vilniaus mieste atsirado alkoholio pardavimo automatai, kuriuose buvo galimybė įsigyti alkoholio visą parą²³. Pirkėjai turėdavo užsiregistruoti programėlėje, susimokėti ir gauti leidimą išsiimti prekę. Toks prekybos būdas pažeidė daugybę naujų pakeitimų – niekas neužtikrino, kad alkoholį perka 20 metų turintys asmenys, taip pat pažeistas laiko ribojimas ir prekiautojai neturėjo licencijos. Taip pat, praėjus pusei metų nuo įstatymo įsigaliojimo, žurnalistų atliktas tyrimas parodė, jog ir ne visi pardavėjai tinkamai įgyvendina naujus pakeitimus – netikrina pirkėjų dokumentų ir nepilnamečiai lengvai gali įsigyti alkoholinių gėrimų²⁴. NTAKD teigimu, per 2018 metų

21 Justina Ilkevičiūtė, „Barų ir restoranų veidas gali keistis iš esmės“, DELFI (2017), žiūrėta 2022 m. birželio 1 d., <https://www.delfi.lt/verslas/verslas/baru-ir-restoranu-veidas-gali-keistis-is-esmes.d?id=74323930&fbclid=IwAR2ZxO dJslx2HcoJ6ot2wOD6jtW5c5KxBWwnAtL3HjGqWR8aOoeRQZ24P34>

22 Pranciskus Vaišvila, „Prekybininkai nevienodai vertina alkoholio prekybos laiko ir amžiaus siūlomus pakeitimus“, DELFI, (2017), žiūrėta 2022 m. birželio 1 d., <https://www.delfi.lt/verslas/verslas/prekybininkai-nevienodai-vertina-alkoholio-prekybos-laiko-ir-amziaus-siulomus-pakeitimus.d?id=74694696>

23 Hans Lauschke, „Lietuvos startuolių požiūris į griežtus alkoholio įstatymus – dabar tai gali baigtis“, BNT (2020), žiūrėta 2022 m. birželio 1 d., <https://bnt.eu/lt/teises-naujienos/lietuvos-startuoliu-pozioris-i-grieztus-alkoholio-istatymus-dabar-tai-gali-baigtis/>

24 Vytautė Merkytė, „DELFI eksperimentas Palangoje atskleidė tikrąją situaciją: nepilnamečių tėvai turėtų sunerimti“, DELFI (2018), žiūrėta 2022 m. gegužės 29 d., <https://www.delfi.lt/vasara/naujienos/delfi-eksperimentas-palangoje-atskleide-tikraja-situacija-nepilnameciu-tevai-turetu-sunerimti.d?id=78630335>

pirmą pusmetį buvo nustatyta daugiau nei 150 panašių nusižengimų, 17 įmonių, nesilaikiusių naujų draudimų, o administracinėn atsakomybėn buvo patraukta apie 30 darbuotojų²⁵.

Apibendrinami pasirinktus tris aspektus, galime teigti, kad įgyvendinimo procesas buvo pusiau sklandus, nes skandalų ir nereikalingo žiniasklaidos dėmesio nebuvo pastebėta, taip pat neišskirtos reikšmingos priimtų įstatymo pakeitimų redakcijos. Tačiau kai kurios už įgyvendinimą atsakingos grupės nepritarė vykdomiems pakeitimams ir nevykdė savo įsipareigojimų tikslingai.

2. Tikslai ir jų įgyvendinimas

„Proceso sėkmė visų pirma priklauso nuo vyriausybės politikos išsiskeltų tikslų ir pasirinktų vykdymo priemonių“²⁶. 2016 metais viešai pateikus Alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimų projektą, visuomenėje jau buvo žinomas šios problemos mastas. Šią žinių skleidė ir naujai išrinkta Vyriausybė savo rinkimų kampanijoje. XVII Lietuvos Respublikos Vyriausybės programoje galima išskirti keletą esminių pokyčių, siejamų su Alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimais, kurie buvo „garsiai“ girdimi viešajame diskurse. Alkoholinių gėrimų prienamumo mažinimas; prevencijos skatinimas rizikos grupėse (išskiriamos nėščiosios ir vaisingo amžiaus moterys); alkoholinių gėrimų patrauklumo mažinimas; renginių be alkoholio ir savivokos, kad alkoholis nėra pasilinksmino būtinybė, skatinimas²⁷ – šie dalykai buvo labiausiai pabrėžiami LVŽS programoje, tad natūralu, kad visuome-

25 Vytautė Merkytė, „Norėdami užsidirbti verslininkai pažeidžia įstatymą: kai kurie problemos net nemato“, DELFI (2018), žiūrėta 2022 m. gegužės 29 d., <https://www.delfi.lt/vasara/naujienos/noredami-uzsidirbti-verslininkai-pazeidzia-istatyma-kai-kurie-problemos-net-nemato.d?id=78687659>

26 McConnell, 353.

27 Darnios Lietuvos Vyriausybės programa. Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos 2016 m. LR Seimo rinkimų programa, (2016), žiūrėta 2022 m. gegužės 31 d., <http://darnilietuva.lt/rinkmenos/darnios-lietuvos-vyriausybes-programa.pdf>

nė juos siejo su pačiu įstatymu. LVŽS tikslai sutampa su įstatymų projekte esamais tikslais: „<...> įstatymu siekiama užtikrinti mokslu pagrįstą alkoholio kontrolę, sumažinti alkoholinių gėrimų prieinamumą ir vartojimą“²⁸ bei paties Alkoholio kontrolės įstatymo paskirtimi: „<...> mažinti bendrąjį alkoholio suvartojimą, piktnaudžiavimą alkoholiu, jo daromą žalą sveikatai ir ūkiui, nustatyti alkoholio produktų gamybos ir prekybos valstybės monopolio įvedimo bei valstybės monopolinės teisės gaminti, parduoti ir importuoti šiame įstatyme nustatytus alkoholio produktus suteikimo ūkio subjektams teisinius pagrindus“²⁹. Todėl vertindami programos sėkmę pasirinkime LVŽS programoje esamas problemas ir užsibrėžtus tikslus, nes šie sutampa su „plačiais“ įstatymo ir projekto tikslais.

Vertinant programinę sėkmę pagal A. McConelio teoriją, būtina įvertinti, ar pavyko pasiekti užsibrėžtus tikslus. Labiausiai girdima statistika – tai, kad po 2018 metų įsigaliojusių įstatymo pataisų legalus alkoholio suvartojimas vienam gyventojui sumažėjo: 2017 m. siekė 12,3, o 2020 m. 11,4 proc.³⁰ Šiuos pokyčius NTAKD vertina labai teigiamai: „<...> didžiausiu progresu galima įvardyti Seimo priimtas alkoholio kontrolės priemonės: nuo 2018 m. uždrausta alkoholio reklama, sutrumpintas prekybos alkoholiu laikas, nuo 18 iki 20 m. padidintas amžius, nuo kurio leidžiama įsigyti ir vartoti alkoholinius gėrimus. Alkoholio vartojimo sąlygojamos

28 Lietuvos Respublikos Seimas, *LIETUVOS RESPUBLIKOS ALKOHOLIO KONTROLĖS ĮSTATYMO NR. I-857 2, 16¹, 17, 18, 22, 28, 29, 34 STRAIPSNŲ PAKEITIMO IR ĮSTATYMO PAPILDYMO 16¹ STRAIPSNIU ĮSTATYMAS*, Vilnius (2016), žiūrėta 2022 m. gegužės 31 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=32wf76u5&documentId=e86d182020d711e6acbed8d454428fb7&category=TAP>

29 Lietuvos Respublikos Seimas, *Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymas*. Vilnius, (1995), žiūrėta 2022 m. birželio 1 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.17752?jfwid=-1ckeblnwho>

30 Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamentas, „Psichoaktyviosios medžiagos: tendencijos ir pokyčiai 2021“, (2021), žiūrėta 2022 m. birželio 1 d., https://ntakd.lrv.lt/uploads/ntakd/documents/files/Psichoaktyviosios_medziagos_tendencijos_ir_pokyciai_2021.pdf

žalos 2020 m. rodikliai, kurie jau yra stebimi nuo 2016 m., atspindi teigiamą įtaką visuomenės sveikatai ir socialinei gerovei³¹. Vis dėlto, vertindami Statistikos departamento pateikiamus duomenis, negalime daryti tokių pozityvių išvadų, nes pateikiami pasikeitimai iki priimant įstatymą ir po jo priėmimo nėra statistiškai reikšmingi (skiriasi vos pora procentų arba nesiskiria visai). Neblaivių asmenų padarytos nusikalstamos veikos (priedas nr. 1), legalių alkoholinių gėrimų suvartojimas, tenkantis vienam gyventojui (priedas nr. 2), dėl alkoholio vartojimo mirusiųjų skaičius, tenkantis 100 tūkst. gyventojų (priedas nr. 3), gyventojų, vartojusių alkoholinius gėrimus per praėjusius 12 mėn. (priedas nr. 4), rizikingo alkoholio vartojimo (girtavimo) dažnumas (priedas nr. 5) – 2021 m. bei remiantis 2019 m. duomenimis nerodo reikšmingų pokyčių, kurie galėtų leisti įvardinti šią politiką kaip sėkmingą ar pakeitusią alkoholinių gėrimų prieinamumą, patrauklumą ir sumažinusią jo daromą žalą sveikatai ir visuomeniniam gyvenimui.

Šio įstatymo pakeitimo tikslinė grupė buvo identifikuota, atsižvelgiant į A. Verygos komentarus – „Pats pagrindinis tikslas yra apsaugoti jaunos vartotojus, todėl tam pritaikytos ir priemonės“³². Atsižvelgiant į anksčiau pateiktus duomenis, susijusius su alkoholio vartojimu Lietuvoje, yra gana sunku įvertinti, kokią naudą Alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimų projektas davė tikslinei socialinei grupei, šiuo atveju – jaunimui. Tyrimai, atlikti prieš dešimt metų, rodo, jog didelė dalis vaikų alkoholio „paragauja“ namuose, dar net nesulaukę 10 metų³³. Išnagrinėjus anksčiau pateiktus įstatymo

31 Ten pat.

32 Monika Midverytė, „Ką siūlo iniciatyva „Už blaivią“. Pokalbis su Aurelijumi Veryga“, tiesos.lt, (2016), žiūrėta 2022 m. birželio 1 d., <http://www.tiesos.lt/index.php/tinklarastis/straipsnis/ka-siulo-iniciatyva-uz-blaivia.-pokalbis-su-aurelijumi-veryga>

33 www.kauko6.lt, „Paauglių alkoholizmas: dažniausiai alkoholio pirmą kartą paragaujama šeimoje, dar nesulaukus 10 metų“, 15min.lt, (2012), žiūrėta 2022 m. birželio 1 d., <https://www.15min.lt/gyvenimas/naujiena/sveikata/paaugliu-alkoholizmas-1028-214574>

pakeitimų tikslus, galima daryti prielaidą, jog 2017 metais išsikelti tikslai didinti prevenciją ir mažinti alkoholio patrauklumą jauniui nebuvo įgyvendinti, nes nėra nustatyta žymaus jaunų žmonių suvartojamo alkoholio kiekio sumažėjimo³⁴. Pastarųjų metų epidemiologinė situacija kiek pakoregavo kiekvieno žmogaus įpročius – daugiau laiko buvo praleidžiama namuose, tad atsižvelgiant į tai – daugiau alkoholinių gėrimų buvo suvartota namuose nei kitose viešosiose vietose, tai padidino jaunuolių galimybes įsigyti alkoholio nelegaliai³⁵. Apibendrinant pateiktus statistinius duomenis ir alkoholio politikos užsibrėžtus tikslus, galima teigti, kad, praėjus ketveriems metams nuo politikos pasikeitimo, ji nepateisino išsikeltų tikslų ir nėra reikšmingų pokyčių po įstatymo priėmimo.

3. Įgyvendintos reformos visuomenės ir opozicijos (ne)palaikymo perspektyva

Remiantis planuoto elgesio teorija (angl. *Theory of planned behaviour*), vienas iš trijų veiksnių, kurie lemia asmens elgesį, yra kontrolė³⁶. Kontrolė svarbi ir sveikatai žalingo elgesio ir sveikatos stiprinimo programoms, tuo požiūriu ne išimtis yra ir šiame rašto darbe nagrinėjamas 2018 metų Alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimų projektas.

Suprantama, kad visuomenė yra *nevienalytis darinys*, tad bendros nuomonės apie politikos vykdymą nėra, tačiau šioje darbo dalyje

34 Oficialios statistikos portalas, „Lietuvos gyventojų sveikata (2020 m. leidimas). Alkoholio vartojimas“, (2020), žiūrėta 2022 m. birželio 1 d., <https://osp.stat.gov.lt/lietuvos-gyventoju-sveikata-2020/alkoholio-vartojimas>

35 Lukas Blekaitis, „Ekspertai: karantinas pastūmėjo alkoholinių gėrimų pardavimus“, DELFI.LT, (2020), žiūrėta 2022 m. gegužės 28 d., <https://www.delfi.lt/verslas/verslas/ekspertai-karantinas-pastumejo-alkoholiniu-gerimu-pardavimus.d?id=86124241>

36 Laima Bulotaitė ir Sigita Vičaitė, „Su sveikata susijusį elgesį aiškinančios teorijos ir modeliai: kas skatina keisti elgesį“. Redaktorių taryba (2016), žiūrėta 2022 m. gegužės 28 d., [https://www.hi.lt/uploads/pdf/visuomenes%20sveikata/2016.01.72/Vs%202016%201\(72\)%20LIT%20A%20Elgesio%20teorijos.pdf](https://www.hi.lt/uploads/pdf/visuomenes%20sveikata/2016.01.72/Vs%202016%201(72)%20LIT%20A%20Elgesio%20teorijos.pdf)

bandoma išvelgti pagrindines tendencijas bei vyraujančią visuomenės požiūrį į minėtą projektą. Apklausoje, atliktoje dar iki Alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimų įsigaliojimo (2017 m. gegužę), 51 proc. respondentų pritarė visiškai uždrausti alkoholinių gėrimų reklamą (33 proc. nepritarė ir 16 proc. neturėjo nuomonės), taip pat 66 proc. teigė, jog alkoholinius gėrimus būtų galima parduoti asmenims, sulaukusiems 20 metų. Tačiau siūlymui padidinti alkoholinių gėrimų kainas dauguma (65 proc.) respondentų nepritarė, o nuomonė apie alkoholinių gėrimų pardavimo laiko sutrumpinimą pasiskirstė tolygiai – 46 proc. apklaustųjų tam pritarė, o likusieji 41 proc. šį pakeitimą vertino neigiamai. Galima daryti prielaidą, kad visuomenei drastiškesnės kontrolės priemonės nepriimtinos, ne tokios aktualios.

Nors ir kovą su alkoholizmu įstatymo pakeitimais dauguma visuomenės mato teigiamai, kai kurie įstatymo pakeitimo punktai Lietuvos gyventojams atrodė gan drastiški. Vyriausybei pritarus trumpinti prekybos alkoholiniais gėrimais laiką, visiškai uždrausti alkoholio reklamą, taip pat drausti ar bent jau riboti alkoholio prekybą renginių metu papiktino daugumą festivalių, koncertų organizatorių ir atlikėjų. Šis nepritarimas buvo išreikštas 2017 metais įvykusio taikaus protesto koncertu „laisvė rokenrolui“, kurio metu buvo teigiama, kad jei Vyriausybės tikslas yra „blaivinti tautą, nereikia jos riboti, forsuoti drakoniškomis priemonėmis. Reikia ją edukuoti ir padėti pasirinkti teisingai“³⁷. Nepaisant dalies nepritariančių, NTAKD tiek 2018 metais, tiek 2020-aisiais atlikus gyventojų požiūrio tyrimą, konstatavo, kad jau 2018-aisiais dauguma Lietuvos gyventojų pritarė daugeliui priimtų priemonių, o praėjus porai metų šie rodikliai dar labiau padidėjo³⁸.

37 Laura Apanavičiūtė, „Festivalių rengėjai sukilo dėl planuojamų alkoholio ribojimų“, LRT, žiūrėta 2022 m. gegužės 29 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/170306/festivaliu-renejai-sukilo-del-planuojamu-alkoholio-ribojimu>

38 „Alkoholio draudimai davė rezultatų: Lietuva – pažangiausių penketuke, be stengtis dar yra kur“, Kauno diena, žiūrėta 2022 m. gegužės 30 d., <https://m.kauno.diena.lt/naujienos/verslas/ekonomika/alkoholio-draudimai-dave-rezultatu-lietuva-pazangiausiu-penketuke-bet-stengtis-dar-yra-kur-1050242>

Tačiau tam tikri Alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimų pasiūlymai (pvz., draudimas sekmadieniais prekiauti alkoholiu) sulaukė opozicijos neigiamos reakcijos. Tuometinės opozicijos prieštaravimą rodo ir pasiūlymų teikimais, norint pakoreguoti Alkoholio kontrolės įstatymą. Pavyzdžiui, 2017 metais Remigijus Žemaitaitis teigė, kad tokie ribojimai „sukeltų neigiamų pasekmių tiek verslui, tiek gyventojams, bet nepadėtų spręsti piktnaudžiavimo alkoholiu problemų“, nepatogumų patirtų net alkoholio neperkantys asmenys³⁹. 2021 metais taip pat buvo pateiktas dar vienas siūlymas koreguoti Alkoholio kontrolės įstatymą⁴⁰, tačiau Seimas atmetė pateiktus švelnesnius alkoholio ribojimus⁴¹. Vadinasi, tai rodo, kad opozicija iki galo nepritaria įsigaliojusiam įstatymui.

Galima teigti, kad 2018 m. Alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimų projektas tiek visuomenės, tiek opozicijos vertinamas kontroversiškai. Anot premjerės Ingridos Šimonytės, alkoholio reforma yra vienas iš tų klausimų, kuris „bet koku atveju kam nors neįtinka“⁴². Įstatymo idėjos šalininkai teigia, kad kontrolė padeda

39 Lietuvos Respublikos Seimas, *PASIŪLYMAS dėl Alkoholio kontrolės įstatymo Nr. I-857 2, 16, 16(1), 17, 18, 22, 28, 29 ir 34 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto*. Vilnius, (2017), žiūrėta 2022 m. gegužės 30 d., https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/fd611c9045111e7b465dc41e35792b9?fbclid=IwARo_am2FIF_3nhXLPaDtVOrRhwNIowQoozunOXbPpBtHNQxbW4STQ4EQJ5Y

40 Lietuvos Respublikos Seimas, *Alkoholio kontrolės įstatymo Nr. I-857 16, 18, 22, 28, 29 ir 34 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas*. Vilnius, (2021), žiūrėta 2022 m. gegužės 30 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/cadc2ec15e6811ecb2fe9975f8a9e52e>

41 Gabrielė Sagaitytė, „Liekama prie senos tvarkos: Seimas atmetė švelnesnius alkoholio ribojimus“, LRT (2022), žiūrėta 2022 m. birželio 1 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/verslas/4/1585367/liekama-prie-senos-tvarkos-seimas-atmete-svelnesnius-alkoholio-ribojimus>

42 Vaida Kalinkaitė-Matuliauskienė, „Šimonytė apie siūlomus prekybos alkoholiu pakeitimus: kad ir ką besvarstytum, kažkam bus negerai“, LRT (2022), žiūrėta 2022 m. birželio 1 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/verslas/4/1585428/simonyte-apie-siulomus-prekybos-alkoholiu-pakeitimus-kad-ir-ka-besvarstytum-kazkam-bus-negerai>

mažinti didelį alkoholio vartojimą, o pati priemonė nėra nauja⁴³. Nors dauguma piliečių pritaria tokiai kontrolei kovoje su alkoholizmu, išlieka tiek opozicijos, tiek tam tikrų visuomenės narių skeptiškas įstatymo vertinimas.

IŠVADOS

Išnagrinėjus XVII Lietuvos Respublikos Vyriausybės Alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimus, priimtus 2017 metais, buvo pasiektas pagrindinis šio rašto darbo tikslas – pateikti teoriškai pagrįstą šių pakeitimų vertinimą ir remiantis teorija priskirti prie vieno iš sėkmės modelių. Atlikę nepriklausomų kintamųjų analizę, darome išvadą, kad šis įstatymų pakeitimas yra konfliktinė sėkmė. Ši išvada gali būti grindžiama toliau išvardytais argumentais:

- 1) Pagal pirmą nepriklausomą kintamąjį – *įgyvendinimo proceso sklandumą* – nustatėme, kad įstatymo pakeitimai priskiriami konfliktinės sėkmės modeliui. Taip galime teigti, nes įgyvendinimo procese buvo pastebėtos netikėtos problemos – kai kurios už įgyvendinimą atsakingos grupės ne tik iki galo nepritarė įstatymo pakeitimui, bet ir nevykdė nustatytų nurodymų procesui sklandžiai įvykdyti.
- 2) Pagal antrą nepriklausomą kintamąjį – *tikslus ir jų įgyvendinimą* – šią politiką priskyrimė prie konfliktinės sėkmės modelio. Politikos tikslai yra gana „platūs“, o statistiniai duomenys rodo tam tikrą pagerėjimą po priimtų pakeitimų, todėl negalima teigti, kad politika visiškai nepasiekė tikslų, bet dėl kai kurių rodiklių „pagerėjimo“ negalime teigti radę korealiaciją su įstatymu ir geresniais rezultatais.

43 Viktorija Karsokaitė, Kornelija Mykolaitytė, „Politikų iniciatyvai drausti alkoholį sekmadieniais – griežtas verslo atkirtis“, 15min.lt (2021), žiūrėta 2022 m. birželio 1 d., <https://www.15min.lt/verslas/naujiena/finansai/politiku-iniciatyvai-drausti-alkoholi-sekmadieniais-grieztas-verslo-atkirtis-662-1528636>

- 3) Pagal trečią nepriklausomą kintamąjį – *įgyvendintos reformos visuomenės ir opozicijos vertinimą* – vykdyti įstatymo pakeitimai gali būti priskirti prie konfliktinės sėkmės modelio. Nors ir iki įstatymo įsigaliojimo dauguma visuomenės suprato alkoholizmo šalyje mastą ir problemiškumą, kai kurios įstatymo nuostatos tiek opozicijos, tiek visuomenės buvo vertinamos kontroversiškai.

Apibendrinant svarbu paminėti, kad šių *įstatymo pakeitimų* vertinimas ir priskyrimas *konfliktinei sėkmei* nėra absoliuti ir nekintama išvada. Kadangi sėkmės konceptas remiasi interpretavimo galimybėmis ir skirtingais matavimo būdais, tokius rašto darbo rezultatus lėmė tiek darbo autorių pasirinkti nepriklausomi kintamieji, tiek juos paaiškinantys faktai.

La France, c'est l'Europe? Prancūziškosios ir europietiškosios tapatybių sąveika aukštųjų mokyklų diskurse

---

Dorota Sokolovska

ĮVADAS

Naujųjų 2022-ųjų metų sausio 1-ąją dieną vienas iš pagrindinių Prancūzijos simbolių, Eifelio bokštas, nušvito Europos Sąjungos mėlynąja spalva – tądien prasidėjo pusmetį trukiantis Prancūzijos pirmininkavimas Europos Tarybai¹. Šio įvykio atidarymo ceremonijos metu buvo nuspręsta ant Triumfo arkos iškelti ne Prancūzijos, bet didžiulę ES vėliavą, nors šis sprendimas buvo sukritikuotas dešiniųjų politikų². Paryžiaus ir didesnių miestų gatvėse praeivis gali matyti daugybę tiek Prancūzijos, tiek ES vėliavų – jos dažnu atveju plevėsuoja kartu. Toks simbolių suvienijimas, jei ne sutapatinimas, neabejotinai žadina akademinį smalsumą – ar šie simboliai reiškia, jog prancūzai identifikuoja save per Europą, ar jų kaip prancūzų ir kaip europiečių tapatybės susilieja į viena?

Prancūzų tautos išrinktas dabartinis Prancūzijos lyderis E. Macronas nuo pat savo pirmosios kadencijos pradžios ypač pra-

1 Prancūzijos Respublikos kultūros ministerija, „French Presidency of the Council of the European Union“. Žiūrėta 2022 m. balandžio 24 d. <<https://www.culture.gouv.fr/en/Presidence-francaise-du-Conseil-de-l-Union-europeenne>>

2 Deutsche Welle, „France removes EU flag from Arc de Triomphe after right-wing outrage“. Žiūrėta 2022 m. balandžio 24 d. <<https://www.dw.com/en/france-removes-eu-flag-from-arc-de-triomphe-after-right-wing-outrage/a-60312315>>

brėžia Prancūzijos ir Europos Sąjungos saitus³. Prancūziją jis mato kaip neatsiejamą nuo Europos. ES integraciją jis pasirinko pagrindu 2017 m. vykusiai jo prezidento rinkimų kampanijai⁴, europinių akcentų netruko ir 2022 m. pavasarį, Macronui laimėjus antrąją Prancūzijos Respublikos prezidento kadenciją. Būtent jis inicijavo Konferencijos dėl Europos ateities projektą, kuri įgyvendinant visose šalyse narėse vyko diskusijos apie Europos viziją⁵. 2022 m. balandžio 24 d. naktį, pasauliui ir Prancūzijai sužinojus apie Macrono perrinkimą, laimėtojas savo kalbą pradėjo ne nuo „Marselietės“, bet nuo ES himno – Ludwigo van Beethoveno „Odės džiaugsmui“⁶.

Nepaisant neabejotino E. Macrono proeuropietiško, būtina suprasti, jog idėjos, siejančios Prancūziją su Europa, gali būti skleidžiamos ne tik valstybės vadovo – tam, kad bendro identiteto projektas būtų sėkmingas, reikia ir kitų elito sluoksnių įsitraukimo. Šiame rašto darbe bus siūloma padidinti tokių tapatybės formuotojų ratą, įtraukiant į jį visų pirma akademinio pasaulio atstovus, aktyviai dalyvaujančius valstybės gyvenime.

Čia būtina akcentuoti švietimo institucijų svarbą Prancūzijos politiniame ir visuomeniniame gyvenime. Tuolab kad šalies elitinio švietimo sistemos struktūros ir jos funkcijų negalima suprasti neatsižvelgiant į jos ir valstybės tarpusavio priklausomybę. *Grandes*

3 Thierry Chopin, „Emmanuel Macron, France and Europe. France is back in Europe: on which terms?“. *Foundation Robert Schuman, European Issues*, No. 473 (2018).

4 García Bouza ir Álvaro Oleart, „Make Europe Great Again: The Politicising Pro-European Narrative of Emmanuel Macron in France“, (sud.) Taru Haapala ir Álvaro Oleart, *Tracing the Politicisation of the EU* (Palgrave Macmillan: 2022).

5 Europos Komisija, „Conference on the Future of Europe: inaugural event in Strasbourg“. Žiūrėta 2022 m. balandžio 24 d. <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_2403 >

6 France 24, „Emmanuel Macron arrives at the Champ de Mars“. Žiūrėta 2022 m. balandžio 24 d. <<https://www.france24.com/en/video/20220424-live-election-day-emmanuel-macron-arrives-at-the-champ-de-mars>>

écoles, elitinės aukštosios mokyklos, kūrimas prasidėjo ikirevoliuciniu laikotarpiu, tačiau jos iki šiol išliko valstybinio elito švietimo centrais⁷. Pabrėžtina, kad *Grandes écoles* vaidmenį Prancūzijos viešojoje struktūroje, ypač (per)kuriant tapatybes, galima analizuoti dvejopai. Pirmą, nagrinėjant elitinių mokyklų studentų savirefleksijas, kurias, tikėtina, jie vėliau atsineš į valstybės institucijas. Tokį analitinį kampą pasirinko, pavyzdžiui, H. Draelants ir B. Darchy-Koechlin, apklausdami keletą aukštųjų mokyklų studentus⁸. Antra, analizuojant tai, kokias tapatybes kuria akademiniam elitui priklausančios personalijos, turinčios įtaką tiek studentams, tiek platesnei visuomenei. Tai visų pirma profesoriai ir aukštųjų mokyklų vadovai (pabrėžtina, nebūtinai ateinantys iš akademinio pasaulio). Šiame rašto darbe einama antruoju keliu.

Tuolab kad, kaip pažymi J. Lacroix, pastaraisiais metais apie Europos integracijos procesus Prancūzijoje daugiausia kalba nebe viešieji intelektualai, o akademinis elitas, visų pirma politinės filosofijos profesoriai, dėstantys elitinėse aukštosiose mokyklose – pavyzdžiui, *Sciences Po* bei *École des hautes études en sciences sociales*⁹. Prie analogiško pastebėjimo prieina ir T. Judt¹⁰. Atlikęs prancūzų intelektualų, aktyviai rašiusių ir pasisakiusių laikotarpiu nuo 1944 iki 1956 m., autorius prieina prie išvados, kad didžiųjų viešųjų intelektualų, kurių žinomumas ateidavo iš jų publicistinės ir literatū-

- 7 Anne Schippling, „Institutional Habitus of French Elite Colleges in the context of internationalisation: An in-depth look at the *Écoles Normales Supérieures*“, *Elite Education and Internationalisation* (Palgrave Macmillan, 2018), p. 279.
- 8 Hugues Draelants ir Brigitte Darchy-Koechlin, „Flaunting one’s academic pedigree? Self-presentation of students from elite French schools“, *British Journal of Sociology of Education* 32, No. 1 (2011), 17–34, p. 18.
- 9 Justine Lacroix ir Kalypto Nicolaïdis, „Borderline Europe: French Visions of the European Union“, *European Stories. Intellectual Debates on Europe in National Contexts* (2010), 105–121, p. 106.
- 10 Tony Judt, „We Have Discovered History: Defeat, Resistance, and the Intellectuals in France“, *The Journal of Modern History*, No. 64 (1992), p. 296.

rinės veiklos, era baigėsi – dabar jų vietą užėmė universitetų profesoriai. Neasocijuotos inteligentijos atstovai, tiesa, savo kūryboje ir nuomonėse buvo laisvi nuo bet kokių ribojimų, o akademikai, pasisakydami viešumoje, yra stipriai susieti su akademinė disciplina, jos taisyklėmis ir nagrinėjamais klausimais. Todėl „šie veikėjai į intelektualinę areną įžengia visų pirma kaip ekspertai, net jeigu vėliau jie pradeda laisvai reikšti savo asmeninę nuomonę klausimais, kurie gerokai pranoksta jų profesinį akiratį“¹¹.

Turint omenyje įtakingą Prancūzijos akademinio elito poziciją šalies visuomenėje ir specializuotų aukštųjų mokyklų vaidmenį joje, atrodo, kad į mąstymą apie Prancūzijos ir ES tapatybių sąveiką būtina įtraukti mokslo pasaulio atstovų nuomonę ir ta tema tariamą žodį. Tad šio rašto darbo tikslas – išsiaiškinti, koku būdu prancūziškosios ir europietiškosios tapatybės sąveika yra išsivaizduojama Prancūzijos aukštųjų mokyklų, kokį tos sąveikos išsivaizdavimą jos formuoja.

Dėl to, kad darbe kalbama visų pirma apie *politinių* tapatybių suderinamumą, logiška, jog pasirenkama nagrinėti kalbas tų, kurie edukuoja ir kreipiasi į būsimąjį politinį ir biurokratinį Prancūzijos elitą. Ateities Prancūzijos valstybės tarnautojai studijuoja visų pirma *Sciences Po* institute (visas pavadinimas: *Institut d'études politiques de Paris*), įsikūrusiame Paryžiuje, ir *École nationale d'administration* (ENA, nuo 2022 m. *Institut national du service public*) Strasbūre.

Apie minėtų aukštųjų mokyklų svarbą formuojant kolektyvinę prancūzų tapatybę kalbama šio darbo skyriuje „Teorinis pagrindas“, o naudojamas tyrimo metodas – diskurso analizė, – pristatomas „Metodologijos“ skiltyje. Tyrimo išvados pateikiamos darbo pabaigoje.

11 Ten pat. Kontekstui galima pažymėti, kad šis pokytis iš esmės prisidėjo prie to, jog prancūzų intelektualinės diskusijos apie Europą persikėlė į politinės teorijos discipliną.

TEORINIS PAGRINDAS

Mąstyme apie tapatybes iki šiol dominuoja ir tarpusavyje konkuruoja dvi pagrindinės tradicijos¹². Viena jų politinę tapatybę kildina „iš apačios“, didelį vaidmenį priskirdama individams, kurie, jungdamiesi prie socialinių judėjimų ir kovodami dėl savo teisių, formuoja identitetą. Tokio požiūrio laikosi, pavyzdžiui, A. Giddens¹³, kalbėdamas apie „*roles of liberation*“. Šis požiūris problemiškas tuo, kad jame nėra atspindėta jau iki individo egzistuojančių institucijų ir politinių jėgų įtaka. Visuomeninės ir (ar) politinės institucijos taip pat formuoja piliečių tapatybes¹⁴, tokiu būdu, be kita ko, užtikrinama valstybės tąsa – tiek kultūrinė, tiek ir procedūrinė-institucinė. Atrodo, kad tapatybės turi ne tik būti socialiai sukonstruotos, bet ir politiškai sankcionuotos.

Tarp šitų dviejų radikaliai vienas kitam prieštaraujančių požiūrių būtina išžiūrėti trečiąjį, bendrai vadintiną instrumentiniu¹⁵. Polemizuodamas tiek su pirmąja, individualistine, tiek su antrąja, institucine, tradicija P. Brass formuluoja teoriją, esminį kirtį tapatybės konstravimo procese dedančią ant elito. Jo teigimu, „nepriklausomai nuo to, ar grupės kultūra yra sena, ar naujai sukurta, etniškumas ir tautiškumas kuriami per procesą, kurio metu etninių grupių elitas ir kontrelitas atrenka kultūrinius elementus, suteikia jiems naują vertę ir prasmę bei naudoja juos kaip simbolius, reikalingus tam, kad mobilizuotų grupę, gintų jos interesus ir konkuruotų su kitomis grupėmis“¹⁶. Brass neatmeta nei institucijų, nei masių, nei

12 David Lane, „Identity formation and political elites in the post-socialist states“, *Elites and identities in post-Soviet space* (2013), p. 11–20.

13 Anthony Giddens, *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age* (Stanford University Press, 1991), 7 skyrius.

14 Richard Jenkins, *Social identity* (Routledge, 2014), p. 134–136.

15 Justinas Lingevičius, „Dydžio apibrėžimai tarptautiniuose santykiuose: kas yra mažos valstybės mažumas?“ (Magistro darbas, Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 2016).

16 Ten pat, p. 75.

tautiškumo svarbos, bet pažymi, kad visa tai yra formuojama per elito tarpusavio sąveiką¹⁷.

Šiame darbe teigiama, kad būtent Prancūzijos atvejis puikiai rodo trečiojo kelio galimybę. Atrodo, kad Prancūzijos politika yra tiek istoriškai (pavyzdžiui, per šalies lyderių Charleso De Gaullo iki Emanuelio Macrono pozicijos ir galios analizę), tiek instituciškai (atkreipiant dėmesį į ypatingą Prancūzijos politinę struktūrą ir tai, kiek galios gali turėti prezidento institucija) patvirtinanti klasikinių elito teorijų šalininkų argumentą apie lyderių ir plačiau politinio elito svarbą. Tačiau nepaisant politikos lyderių reikšmės *pirmumo* priimant ir įgyvendinant sprendimus, tad kartu – ir formuojant tapatybę, šiame darbe siūloma į politinį elitą žiūrėti kiek plačiau, įtraukiant į jį akademinį elitą. Jis, teigiama, yra nors ir neakivaizdus, bet svarbus konstruojant moderniąją prancūzišką tapatybę¹⁸.

Prancūzijoje dėmesys akademiniai kultūrai vyrauja dar nuo Didžiosios Prancūzijos revoliucijos laikų, juk būtent revoliucionieriai pakeitė aristokratinį „*honnête homme*“ idealą buržuaziniu modeliu, labiausiai vertinančiu išsilavinimą ir mokslinius nuopelnus¹⁹. Iškart po Revoliucijos taip pat buvo įsteigtos ir *Grandes écoles* – presitižinės valstybinės aukštosios mokyklos, sukurtos tenkinti valstybės poreikius: karinius, technologinius, o vėliau ir viešojo administravimo, biurokratijos ir politikos *per se*. Jos buvo įkurtos (tokią funkciją atlieka ir šiandien) ugdyti asmenis, pasižyminčius stipria mokslinė kompetencija ir gebančius analizuoti didelį informacijos kiekį, bet kartu besidominčius praktiniais klausimais ir gebančius priimti sprendimus²⁰. Cituojant A. Gouldner, šios mo-

17 Apie tai kalba elitų teorijų klasikai, pavyzdžiui: Ortega y Gasset, *Masių sukilimas* (Vilnius: Mintis, 1993), p. 111–143.

18 Lacroix ir Nicolaïdis, *Borderline Europe*.

19 Michael W. Apple et al. (sud.), *The Routledge international handbook of the sociology of education* (Routledge, 2009).

20 Jean-Claude Thoenig ir Jean-Paul Courtheoux, „Attitudes collectives et croissance économique“, *Sociologie du travail* 15, No. 1 (1973), p. 96–97.

kyklos turėjo rengti „techninę inteligentiją“, o ne „humanistinius intelektualus“²¹. Universitetai porevoliuciniais metais buvo laikomi per daug priklausomi nuo Bažnyčios arba per daug savarankiški, kad „parengtų kompetentingus kariškius ir valstybės tarnautojus, kurie būtų lojalūs valstybei“²².

METODOLOGIJA

Darbo tyrimui atlikti pasitelkiamas diskurso analizės metodas. Nepaisant to, kad dėl diskurso sąvokos vartojimo akademinėje bendruomenėje yra vargiai sutariama²³, bendraisiais bruožais diskursą galima suprasti remiantis M. A. Hajer pateiktu apibrėžimu. Pasak jo, diskursas yra „visuma idėjų, sąvokų ir kategorijų, kurios yra kuriamos, atkuriamos bei keičiamos tam tikrais socialiniais veiksmais ir kurių pagalba fizinei ir socialinei realybėms yra suteikiamos reikšmės“²⁴. Todėl natūralu, kad diskurso analizė yra visų pirma tekstų, kalbų, žodynų ir kitų lingvistinių vienetų tyrimo technika²⁵, nors galima kalbėti ir apie platesnę teksto sąvoką²⁶.

Svarbu pabrėžti, kad analizuojant diskursą svarbu tampa ne tik tai, kas buvo išsakyta ar užrašyta, bet ir tai, kas yra to sakinio ar rašytinio teksto autorius, kokiame kontekste jis veikia ir kt. Vien

- 21 Alvin W. Gouldner, „The future of intellectuals and the rise of the new class“, *Social Stratification* (2019), p. 817–830.
- 22 Agnès van Zanten ir Claire Maxwell, „Elite education and the State in France: Durable ties and new challenges“, *British Journal of Sociology of Education* 36, No.1 (2015), p. 71–94, 74.
- 23 Lingevičius, „Dydžio apibrėžimai tarptautiniuose santykiuose“.
- 24 Maarten A. Hajer, *The Politics of Environmental Discourse: Ecological Modernization and the Policy Process*. (Oxford: Oxford University Press, 1995), p. 44.
- 25 Inga Vinogradnaitė, *Diskurso analizė kaip politikos tyrimo metodas: metodinė priemonė politikos mokslų studentams*, (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006), p. 7.
- 26 Lingevičius, „Dydžio apibrėžimai tarptautiniuose santykiuose“.

tik teksto analizuoti neužtenka, nes tokiu atveju būtų pamesta dalis informacijos apie nagrinėjamą objektą. To išvengti J. Weldes siūlo analitinę prieigą, kuri remiasi dviem dimensijomis – artikuliacija ir interpeliacija²⁷.

Jos teorijoje artikuliacija reiškia laikinai fiksuojamų reikšmių kūrimo praktiką, kurios metu tam tikri objektai ir įvykiai pristatomi norimu būdu, jiems suteikiamos tam tikros reikšmės. To siekdamas aktorius pasirenka skirtingas sąvokas ir idėjas, kurias jis įprasmina referuodamas kuriamų ir laikinai fiksuojamų reikšmių praktiką – objektai, įvykiai ar kt. yra pristatomi tam tikrais būdais ir su tam tikromis reikšmėmis, pasirenkamos skirtingos sąvokos ir idėjos, kurioms taip pat suteikiamos reikšmės²⁸. Skirtingi kalbos elementai – pavyzdžiui, terminai, simboliai, vaizdiniai, – tokiu būdu jungiasi į asociatyvias grandines. Kitas žingsnis, interpeliacija, susijusi su subjektų kūrimu bei tuo, koku būdu kuriami identitetai, pasitelkiant reikšmių reprezentacijas²⁹. Kitaip tariant, interpeliacija atskleidžia, „kaip reprezentacijos veikia individus, laikančius jas natūraliomis, kaip jie priskiria save tam tikroms tapatybėms“³⁰. Tokiu būdu elito formuojamos reprezentacijos kuria subjektyvią poziciją, identitetą, su kuria gali tapatintis kiti individai³¹.

Nepaisant to, kad J. Weldes siūloma prieiga parodo, kaip kuriant diskursą konstruojamas „savaiminis“ suprantamumas, kartu joje atskleidžiama, kaip vyksta reprezentacijų konstravimas, koks yra diskurso vaidmuo jame. Artikuliacijos ir interpeliacijos są-

27 Jutta Weldes, „Constructing National Interest“, *European Journal of International Relations* 2, No. 3 (1996), p. 284.

28 Ten pat, p. 284–289.

29 Mark Laffey ir Jutta Weldes, „Beyond belief: ideas and symbolic technologies in the study of international relations“, *European Journal of International Relations* 3, No. 2 (1997), p. 193–237.

30 Lingevičius, „Dydžio apibrėžimai tarptautiniuose santykiuose“.

31 Jennifer Milliken, „Discourse Study: Bringing Rigor to Critical Theory“, *Constructing international relations: the next generation* (2015), p. 136–160, 148.

veikos analizavimas padeda suprasti, kokios lingvistinės raiškos priemonės gali kurti identitetus ir reprezentacijas, kokia yra juos naudojančių veikėjų pozicija ir kaip kalbos adresatai priima elito formuojamus vaizdinius kaip „savaimę“ suprantamą tikrovę³².

Šio rašto darbo tikslui – išanalizuoti, kokį Prancūzijos Europoje vaizdinį kuria prancūzų akademinis elitas, – pasiekti aktualesnė yra J. Weldes teorijos artikuliacijos dalis. Tad darbe bus analizuojamos sąvokos, simboliai ir jų junginiai, naudojami Prancūzijos aukštųjų mokyklų vadovų viešosiose kalbose. Tai leis identifikuoti tam tikras asociatyvias grandines, darančias reikšmingą įtaką europietiškos Prancūzijos identitetui kurti.

Empiriniai duomenys

Kaip buvo pažymėta anksčiau, dabartinio Prancūzijos prezidento E. Macrono vykdoma politika yra neabejotinai proeuropietiška, orientuota į „prancūzo“ ir „europiečio“ tapatybių derinimą. Darbe tiriama, kokia yra akademinio elito pozicija šiuo klausimu. Dėl tyrimo apimties ribotumo jame nagrinėjami *Sciences Po* ir *École nationale d'administration* sakytos kalbos laikotarpiu nuo 2017 iki 2021 metų. Laikotarpis pasirinktas neatsitiktinai: 2017 m. yra Macrono pirmosios prezidentinės kadencijos pradžia, o 2021 m. prancūzai aktyviai ruošėsi pirmininkauti ES Tarybai bei diskutavo apie Prancūzijos ir Europos santyki³³.

Kiekvienos pasirinktos aukštosios mokyklos nagrinėjamos 2 kalbos, iš viso 4 tekstiniai dokumentai. *Sciences Po* tai – Prancūzijos Europos reikalų ministrės Nathalie Loiseau inauguracinė kalba Paryžiaus Tarptautinių santykių institute (1) ir Prancūzijos Naciona-

32 Lingevičius, „Dydžio apibrėžimai tarptautiniuose santykiuose“.

33 France 24, „Conférence sur l'avenir de l'Europe : la parole aux citoyens“. Žiūrėta 2022 m. balandžio 24 d. <<https://www.france24.com/fr/europe/20220108-conf%C3%A9rence-sur-l-avenir-de-l-europe-la-parole-aux-citoyens>>

linio politikos mokslų fondo prezidento Olivierio Duhamelio kalba „Būti pasaulyje, būti *Sciences Po*“ (2). *École nationale d'administration* atveju – Prancūzijos Ministro Pirmininko Édouardo Philippe'o kalba Nacionaliniame administravimo institute (3) bei Prancūzijos Ministro Pirmininko Jeano Castexo kalba Nacionalinio valstybinės tarnybos instituto atidarymo ceremonijoje (4). Taigi tyrime naudojamus empirinius duomenis sudaro šių 4 aukšto rango prancūzų valstybės tarnautojų kalbos, pasakytos pasirinktose aukšto mokslo įstaigose. Naudota medžiaga prisegama prie šio darbo.

TYRIMAS

Vadovaujantis I. Vinogradnaitės pateikta diskurso tyrimo metodo taikymo antrąja strategija – teksto interpretacija³⁴, – šiame darbo skyriuje išanalizuotos pasirinktos kalbos, informaciją pateikiant keliais teminiais blokais. Pradžioje svarbu pabrėžti, kad visos nagrinėjamos kalbos buvo pasakytos panašiam kontekste: aukštosios mokyklos vadovui (Olivier Duhamel³⁵) arba jos pakviestam svečiui, aukšto rango valstybės pareigūnui (Natalie Loiseau³⁶, Édouard Philippe³⁷, Jean Castex³⁸) kreipiantis į institucijos studentus.

34 Vinogradnaitė, *Diskurso analizė kaip politikos tyrimo metodas*, p. 44.

35 Toliau tyrime analizuojamas kalbėtojo tekstas: Olivier Duhamel, „Būti pasaulyje, būti *Sciences Po*“ (pranešimas *Sciences Po* institute, Paryžius, 2020 m. rugsėjo 9 d.). Pridedamas Priedas Nr. 2.

36 Toliau tyrime analizuojamas kalbėtojo tekstas: Nathalie Loiseau, „Inauguracinė kalba Paryžiaus Tarptautinių santykių institute“ (pranešimas *Sciences Po* institute, Paryžius, 2018 m. rugsėjo 5 d.). Pridedamas Priedas Nr. 1.

37 Toliau tyrime analizuojamas kalbėtojo tekstas: Édouard Philippe, „Kalba Nacionaliniame administravimo institute“ (pranešimas *École nationale d'administration*, Strasbūras, 2018 m. gegužės 18 d.). Pridedamas Priedas Nr. 3.

38 Toliau tyrime analizuojamas kalbėtojo tekstas: Jean Castex, „Kalba Nacionalinio valstybinės tarnybos instituto atidarymo ceremonijoje“ (pranešimas *Institut national du service public*, Strasbūras, 2022 m. sausio 28 d.). Pridedamas Priedas Nr. 4.

Politinis Europos ir Prancūzijos sutapatinimas: demokratijos svarba

Visų kalbėtojų demokratija nekvestionuojamai tapatinama tiek su Prancūzija, tiek su Europa – atrodo akivaizdu, kad stipri Prancūzijos kaip šalies demokratija veikia ir gali veikti tik europiniame kontekste. Tačiau tai nėra vien procedūrinė politinė forma: teigiama, kad europietiškoji ir kartu prancūziškoji demokratija yra paremta tam tikromis vertybėmis. Tai ryškiausiai atsispindi Europos reikalų ministrės Nathalie Loiseau žodžiuose: „Prieš tapdama bendrąja rinka, Europos Sąjunga yra visų pirma vertybių sąjunga, o tie, kurie ją įkūrė, ir tie, kurie prie jos prisijungė, pirmiausia norėjo įtvirtinti tokias vertybes kaip taika, demokratija, laisvė, teisinė valstybė, teismų nepriklausomumas, žurnalistų apsauga.“ Buvusio *Sciences Po* direktoriaus pastebima analogiška minties linija – Olivieris Duhamelis į instituciją priimtiems studentams pabrėžė faktą, kad ES yra vienintelis pasaulyje darinys, kuriame pilietinės, politinės ir socialinės teisės yra išplėtos stiprios demokratijos ir plačios socialinės apsaugos sąlygomis. Tad vertybės ir teisės yra bendros, kartu aktualios ir gerbiamos, tiek Prancūzijai, tiek ES, todėl pirmoji yra vaizduojama kaip natūrali antrosios dalis.

Be to, įdomu pažvelgti į šį vaizdinį iš neigiamos pusės. Tai, kad bendros vertybės ir politinė tapatybė vienija tai, kas prancūziška, su tuo, kas europietiška (teigiamas požiūrio kampas), Nathalie Loiseau kalboje atitinka pastebėjimą, kad Europos kritikai yra kartu ir demokratijos bei prancūziškosios Respublikos kritikai (neigiamas požiūris). Pasak jos, „šiandien žmonės puola Europą, nes praityje jie puolė demokratiją, o mūsų šalyje – Respubliką“.

Duhamelio kalboje taip pat verta pastebėti beveik nekvestionojamą ES „pozityvumą“. Pasak jo, studentams „pasisekė“ tiek dėl to, kad jiems pavyko įstoti į prestižiškiausią prancūzų universitetą šalyje, tiek dėl to, jog jie gimę europiečiais, visų pirma dėl minėtų prielaidų – socialinės apsaugos, pilietinių teisių užtikrinimo ir

konsoliduotos demokratijos. Tačiau kartu kalbėtojas pažymi, kad to nereikėtų priimti kaip duotybės. Jam pritaria ir buvęs šalies ministras pirmininkas Édouardas Philippe'as, ateities valstybėms tarnautojams nurodydamas „užtikrinti, kad tai, kas atrodo savaime suprantama – demokratija, teisinė valstybė, taika, Europos integracijos procesai, – viskas, ką laikome savaime suprantamu dalyku, nebūtų taip trupu ir lengvai sugriaunama“. Nagrinėjamų kalbėtojų dažnai pastebima, kad didelę grėsmę tiek Prancūzijai, tiek Europai kelia išorinės grėsmės, dėl kurių galėtų sugriūti visa iki šiol sukurta sistema.

Esminių Prancūzijos Respublikų vertybių ir teisių pagarba ir apsauga reikalinga ir pačiai valstybei, ir visam europiniui blokui – yra akcentuojama visų kalbėtojų, siauriau ar plačiau. Politškai – politinės santvarkos prasme, – ir normatyviškai – vertybių ir taisyklių, kurios yra politikos pagrindas, prasme, – jos tapatinamos, nes grėsmė Europai yra matoma kaip grėsmė Prancūzijai ir, atvirkščiai. Žiūrint radikaliau, netgi vieno iš dėmenų kritikas, Europos, Prancūzijos ar demokratijos, gali būti prilygintas kito kritikui.

Europinio ir nacionalinio suverenumo sankirta

Netiesiogiai adresuodami dažnai išreiškiamą nuomonę, kad ES narės turi akylai paklusti Briuselyje formuojamiems sprendimams, nagrinėjami veikėjai savo kalbose patikina, jog sprendimai europiniu lygmeniu priimami išskirtinai konsensu ir pasitariant, o šalys narės yra daug paslaugesnės viena kitai nei daugeliui atrodo. Tokiu būdu kuriamas argumentas, kad Europa neprieštaruja pavienių valstybių savarankiškumui ir jų neriboja, o tik praturtina. Tam, pasak kalbėtojų, svarbų vaidmenį turi ir Prancūzija.

Ceremonijos metu dalydamasi savo patirtimi dirbant europinėse institucijose Nathalie Loiseau keliskart pabrėžė, jog tai, kad priimama europinėje sostinėje, yra patvirtinama dalyvaujant šalių atstovams ir įgaliotiems asmenims. Kalbėdama apie infrastruktūros ir transporto reformas, politikė keliskart pakartojo: „Mes buvome

prie to stalo“, turėdama omenyje derybų procesą, vykusį Briuselyje. Loiseau daug dėmesio skyrė sąvokoms „kolektyviškumas“ ir „dau-
giašališkumas“ kaip esminiams europinio sprendimo priėmimo principams. Jos teigimu, ES reikalus tvarko „kitaip“ nei kiti pasaulinės galios žaidėjai, o tas „kitoks“ veikimo būdas remiasi tuo, jog į procesus įtraukiami visi partneriai – juk „Europoje nėra didelių ir mažų šalių; yra tik mažos šalys ir kitos, kurios nežino, kad yra mažos“. Todėl jos laikosi kartu ir viena kitai padeda – ministrė pateikė pavyzdį, kai po teroristinių išpuolių Paryžiuje Suomija nusprendė išvesti savo karines pajėgas iš militarinių operacijų kituose žemynuose ir atgabenti jas į Prancūzija, kad būtų apsaugota svarbi šios šalies infrastruktūra. Panašiu būdu prancūzų kariuomenė atsirado ir Baltijos šalyje, prie „bendro derybų stalo“ Briuselyje sutarus, kad rytinės ES sienos apsauga yra vienas iš prioritetų.

Iš Loiseau kalbos plaukia supratimas, jog vienos iš bloko šalių netektis skaudžiai kerta kiekvienai iš valstybių, nes jos susaistytos ne tik bendrų vertybių ir politinės tvarkos, bet ir plačiąja prasme sprendimų priėmimo eigos ir su tuo susijusių procedūrų. Tai ji pa-
vaizdavo pateikdama Jungtinės Karalystės ir Brexito pavyzdį, „jei pašalinatė vieną elementą, susilpninatė bendrumą ir taiką; tai, kas vyksta kitoje šalyje, jokių būdu nėra mums tolima“.

Kitaip į netiesiogiai reiškiamą kritiką ES dėl šalių narių savaran-
kiškumo suvaržymo atsako Olivieris Duhamelis. Jis, atstovaudamas akademiniam pasauliui (be kita ko, yra konstitucinės teisės teoretikas), paneigė europinio suverenumo priešpriešinimą nacionaliniam. Duhamelio kalboje aiškiai teigiama, kad priklausymas ES papildo, o ne varžo nacionalinį suverenumą. Šitas teiginys, tiesa, nebuvo papildomai aiškinamas, bet iš to, jog daug dėmesio buvo skirta buvimo ES nare naudai aptarti (minėtos socialinės teisės, kolektyvus sprendimų priėmimas ir kt.), atrodo aišku, kokias „privilegijas“ šaliai teikia ES.

Iš Duhamelio aiškinimo linijos, pabrėžtina, galima kitokia iš-
vada (ir kartu – kitoks Prancūzijos ir ES tapatybės santykio įsivaizdavimas) nei iš to, ką *Sciences Po* studentams sakė Loiseau: jei taria-

me, jog europinis suverenumas papildo, o ne suvaržo nacionalinį, narystę ES ir prisiimamą europinę tapatybę, tenka matyti kaip tikrą antstatą, kuriamą ant to, kas yra nacionalu. Loiseau akcentuojamas daugiašališkumas ir kolektyvumas bei bendrumo puoselėjimas suponuoja, kad pavienės dalys gali būti visavertės tik kartu, o vienai jų iškritus nukenčia ir visas blokas. Tokiu būdu europinė tapatybė yra ne pridėtinė, o būtina; ne pageidaujama, o egzistenciškai svarbi.

Europa kaip politinis konstruktas

Atsižvelgiant į auditorijos specifiką – tai, kad visi keturi kalbėtojai kreipiasi į jaunus žmones, kurių dauguma netolimoje ateityje taps valstybės tarnautojais ir politikais, – svarbu išnagrinėti galios kurti tapatybę aspektą. Gan tiksliai *Sciences Po* ir ENA egzistavimo prasmę savo kalboje apibūdino Prancūzijos ministras pirmininkas Édouardas Philippe'as: „Tikslas yra užtikrinti, kad stiprintume, mokytume ir ruoštume Prancūzijos jaunimą, taigi ir pačią Prancūziją, tarptautiniam bendradarbiavimui ir asmeniniam tobulėjimui.“ Tačiau jis nepamiršo vieno itin svarbaus aspekto, kuriuo jį papildo kitų kalbėtojų mintys – to, kad biurokratinis ir politinis elitas pats turi galią kurti ne tik europines ir valstybines institucijas, sprendimus, bet ir tapatybę.

Kalbėdama apie bendrą europinę istoriją, kultūrą ir geografiją, Loiseau pažymi – jos nėra duotos iš anksto. Tai, kas yra europietiška, jos teigimu, „nėra nei pernelyg liberalu, kaip teigia vieni, nei pernelyg normatyviška, kaip sako kiti“ – Europa yra tai, ką mes (ir šiuo atveju mes – visų pirma valdantysis elitas) iš jos sukuriame. Natūraliai iš to plaukia *praxis* svarba: akcentavimas ne tiek žodžių, kiek veiksmų. „Turime sugebėti dirbti kartu ir rasti bendrus sprendimus, ypač dabar, šiuo ypatingu istoriniu Europos kūrimo momentu“, – apibendrina ministrė³⁹.

39 Loiseau savo kalbą baigia panašiu, tačiau daug skambesniu palinkėjimu: „Galiu tik paprašyti Jūsų, kad rytojaus Europos muziką priderintumėte prie savo skonio.“

Tai, kad europinė integracija nesibaigė, o dabar kaip niekada reikia asmenybių, galinčių stiprinti Europą turint tinkamą viziją, aišku ir iš Oliviero Duhamelio bei Jeano Castexo kalbų. Buvęs *Sciences Po* direktorius, kreipdamasis į studentus, aiškiai teigė, jog gyvendami šiuolaikiniame pasaulyje jie patiria daug daugiau sunkumų bei tampa daug žiauresnių (tarptautinių) politinių įvykių liudininkais nei jo karta – tam pavaizduoti jis paminėjo Artimuosiuose Rytuose vykstančius karinius konfliktus, suautokratėjusių Baltarusijos ir Rusijos vykdomą opozicijos priespaudą, terorizmo išpuolius, didėjančią socialinę ir ekonominę atskirtį. Kartu jis sukritikavo Prancūzijos valdininkus ir intelektualus, jog per mažai gilinamasi į globalius iššūkius, o susitelkiama tik „į mažus dalykus, kurie yra išskirtinai prancūziški“. Todėl Duhamelis akcentavo mokslų *Sciences Po* svarbą, kurie, pasak jo, suteikia įgūdį analizuoti ir suprasti tai, kas vyksta pasaulyje. Minėdamas instituto alumnus, kurie užėmė Prancūzijos prezidento postą – visų pirma George'ą Pompidėu ir Emmanuelį Macroną, – buvęs šios institucijos direktorius aiškiai pabrėžė, jog tik tam tikrą išsilavinimą turintys pareigūnai sugebėjo „atsiverti“ platesniam pasauliui.

Apie Macroną kaip apie aktyvų Europos kūrėją kalbėjo ir Natalie Loiseau. Ji prisiminė, kaip Europoje besitęsiant migrantų krizei laimėjęs rinkimus Macronas ėmėsi lyderystės ir ieškojo visoms šalims tinkamo sprendimo būdo. „Kompromisas yra abiejų pusių bendro intereso paieška, o ne tai, ką mes įprastai suprantame kaip kompromisą. Emmanueliui Macronui teko imtis iniciatyvos ir skambinant kitiems vadovams įtikinti mūsų partnerius priimti prieglobsčio prašytojus“. Jis buvo keliskart tiesiogiai (Loiseau) ir netiesiogiai (Duhamel, Castex) pateiktas kaip lyderio, formuojančio europinę politiką ir kryptį, pavyzdys. Pažymėtina, kad Macronas yra abiejų nagrinėjamų mokyklų absolventas.

Dabartinis Prancūzijos ministras pirmininkas Jeanas Castexas apie Europą kalbėjo panašiomis sąvokomis – kaip apie kai ką, kas formuojasi, kam galima daryti įtaką ir kam reikia mūsų įsi-

traukimo. Kalbėdamas Nacionalinio valstybinės tarnybos instituto atidarymo ceremonijoje, jis nurodė institucijos geografinės lokacijos svarbą ir jos neatsiejamumą nuo europinių reikalų: „Esame čia, Strasbūre. Kaip galime nepaminėti Europos, taigi ir poreikio keistis, galimybės keliauti iš vietos į vietą, patirčių persipynimo.“ Tačiau kalbėdamas apie grėsmes, aktualias šiuolaikinei Europai, jis vis dėlto akcentavo Prancūzijos kaip šalies gebėjimą „adaptuotis“ prie pasikeitusių sąlygų, o ne vadovauti permainoms. Jo kuriamame diskurse „lyderystės“ yra gerokai mažiau, palyginti su kitais pranešėjais, tad ir Europa matoma atsietai nuo Prancūzijos, kaip neišvengiama, bet vis dėlto iššūkių kelianti partnerė.

Europeizacijos ribotumai ir jos kritika

Nors, kaip akivaizdu iš pateiktos tekstų interpretacijos, Europa daugiausia matoma kaip Prancūzijos „draugė“ ar netgi natūralus jos pratęsimas, kalbėtojų negailima tam tikros tiesioginės ir netiesioginės kritikos jai. Tai ryškiausiai suformuluoja Duhamelis, keldamas „kritinį“, jo žodžiais, klausimą apie Europą: „Būkime kritiškai savo žemyno atžvilgiu, kelkime fundamentalių teisių ir laisvių problemą, kuri aktuali daugeliui šalių. Kaip manote, ar Europos Sąjunga gerbia demokratiją ir teisę, kai leidžia prisijungti naujoms šalims narėms? Turiu omenyje Lenkiją ir Vengriją, kurios slopina homoseksualų teises, pažeidinėja teisės viršenybės principą ir spaudos laisvę? Manau, kad atsakymas į jį nėra savaime suprantamas.“ Toks teiginys kontrastuoja su anksčiau dėstytomis mintimis apie Europos tautų ir šalių kultūrinę, politinę vienovę, tačiau kartu implicitiškai nurodo Prancūziją kaip „pavyzdinę“ europinę šalį, kuri turi teisę ir pareigą spręsti, ar norinčios prie ES prisijungti šalys atitinka keliamus standartus. Vadinasi, Prancūzijos vaidmuo matomas ir kaip lyderiaujančios, ir kaip savimi įkūnijančios europinę politinę kokybę šalies.

Daug mažiau proaktyvus požiūris į ES išskaitomas iš Jeano Castexo žodžių. Jis, pripažindamas neišvengiamą būtinybę prisitai-

kyti prie besikeičiančių aplinkybių, esminį akcentą teikia biurokratinei praktikai ir netgi tradicijai išlaikyti. Premjeras išskyrė aukštosios mokyklos vykdomą funkciją – elito ugdymą, – ir tarė, kad ji neturėtų keistis. Šiame kontekste jis pacitavo generolą Charles'ą de Gaulle'ą (kurio prezidentavimo laikotarpiu, be kita ko, ir buvo įsteigtos „valstybės tarnautojų mokyklos“), kuris Prancūzijos pareigūnams sakė: „Jūs nuostabiai panašūs į tuos, kurie buvo prieš jus, nes, kaip ir jie, esate vyrai ir moterys, pašaukti savo pašaukimu ir gebėjimais atlikti svarbiausią ir kilniausią laikinosios tvarkos funkciją, t. y. tarnauti valstybei.“ Castexui, atrodo, daug svarbesnis yra prancūziškumas ir nacionalinės tradicijos palaikymas, nei bendras kūrimas to, kas europietiška.

IŠVADOS

Pritaikius diskurso analizę pasirinktiems keturiems tekstams, išsakytiems iškilmių metu dviejose svarbiausiose prancūzų politinį ir biurokratinį elitą ugdančiose aukštosiose mokyklose – *Sciences Po* ir ENA, – atrodo akivaizdu, kad pastarąjį penkmetį Prancūzijos prezidento Emmanuelio Macrono kuriamas prancūziškosios ir europietiškosios tapatybių sampynos diskursas nebūtinai yra palaimomas akademinėje terpėje. Iš to, kas teigiama Prancūzijos aukštosiose mokyklose jų vadovų ar aukšto rango svečių, galima įžiūrėti daug daugiau dviejų tapatybių sąveikos atspalvių nei vien tik *atskirtumas* ir *sutapimas*.

Prancūzija daugeliu atvejų vis dėlto matoma kaip integrali Europos dalis ir jos bendros ateities kūrėja. Šalis dalijasi bendru istoriniu, kultūriniu ir politiniu palikimu, todėl yra atsakinga ne tik už viso to išsaugojimą, bet ir pritaikymą globalių iššūkių kupinai ateičiai. ES vienų kalbėtojų matoma kaip Prancūzijos suverenumo papildinys, kitų – kaip neatsiejama ir būtina jam funkcionuoti dalis, todėl akivaizdu, jog šia tema, kaip ir likusioje Europoje, prancūzų

elitas neturi bendros nuomonės. Įdomu pažymėti, kad Europa nėra matoma kaip kas nors visiškai konsoliduoto – pripažįstama, jog Europa bus tai, ką mes iš jos sukursime, todėl elito ugdymas kaip niekada yra aktualus. Aišku, kad būti Europos dalimi – tai kartu ir didelė laimė bei sėkmė, ir atsakomybė.

Atrodo, kad dėmesys ES kyla iš Prancūzijos politinio proaktyvumo ir siekio veikti, kurti aplinkybes, o ne būti jų nuskriaus tiesiems. Todėl, kad ir kokios nuomonės apie europinę integraciją būtų oratoriai, jie pripažįsta veikimo, kūrimo, dalyvavimo svarbą, Prancūzija negali likti europinių įvykių nuošalyje. Tokiu būdu bandoma įveikti ir politinės perspektyvos ribotumą, susitelkimą tik į tai, kas nacionalu, šiuo atveju – prancūziška. Viena iš prancūziškosios ir europietiškosios tapatybių sąveikos atramų tokiu būdu tampa globalių iššūkių fiksavimas ir adresavimas, kuris, turint omenyje šiuolaikinio pasaulio susietumą ir tam tikrą „mažumą“, įmanomas tik veikiant drauge su kitomis valstybėmis, visų pirma giminingomis politiškai ir kultūriškai, t. y. ES narėmis.

Prancūzijos ir ES tapatybių sugretinimas nėra dominuojantis pasirinktame nagrinėti diskurse, tačiau neabejotina, kad abu identitetai yra giminingi ir, sprendžiant iš atlikto tyrimo, vienas kitam būtini. Europa nėra įsivaizduojama be Prancūzijos lygiai tiek pat kiek Prancūzija be Europos. Esminė kalbėjimo apie jūdvių identitetus dalis yra ta, kad yra imamas ryžto ir noro tas tapatybės tobulinti, pakreipti reikiama vaga, galbūt suderinti, bet tikrai neiškirti. Tie, kurie taps Prancūzijos politikais ar biurokratais, automatiškai priims ir ES pareigūnų vaidmenį. Taigi tarp *La France* ir *L'Europe* dedamas ne lygybės, o panašumo ženklas, tokiu būdu jas dar stipriau susiejant.

Lukiškių kalėjimo 2.0 konversija hipertikrovėje: Disneilendo paralelė

Ingrida Burnajeva-Jouffrin

ĮVADAS

2021 metų vasarą 117 metų istoriją menantis Vilniaus miesto Lukiškių tardymo izoliatoriaus-kalėjimo kompleksas kardinaliai pakeitė savo paskirtį ir tapo savita kultūros oaze, meno inkubatoriumi. Konkursą dėl šio komplekso laikinos nuomos laimėjusi muzikos agentūra „8 Days A Week“ reorganizavo buvusią instituciją ir jai suteikė naują vardą – „Lukiškių kalėjimas 2.0“. Dabar čia vyksta įvairūs renginiai, koncertai, veikia baras, maisto vagonėliai. Šiame komplekse savo studiją jau įkūrė keli menininkai, viena iš jų J. Vaitkutė pasakojo, jog nebevadins šios vietos kalėjimu, kad jokios „neigiamos auros“ nepastebėjusi, dabar tai – „kultūros kompleksas“¹. Tikrovės kriterijai, manipuliuojami žodžių lygmeniu, įgyja naujų prasmų ir tampa naujais konstruktais. Apie Lukiškių kalėjimo konversiją idėjos iniciatoriai komunikavo per medijas, jos tapo efektyviu prasmų „gaminimo“ įrankiu, susijusiu su nuomonės monopoliumi ir vienpuse komunikacija, iš kurios kyla kontrolės konotacijų. Apie šį medijų principą kalbėjęs Jeanas Baudrillardas (Žanas Bodrijaras) jį pavadino „kalbėjimu be atsako“², o pačias medijas

- 1 Nauja Lukiškių kalėjimo versija: tai – perversmas, kursis menininkų bendruomenė, lrt.lt, žiūrėta 2021 m. gruodžio 23 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/1428909/nauja-lukiskiu-kalejimo-versija-tai-perversmas-kursis-menininku-bendruomene>.
- 2 Jean Baudrillard, *Jean Baudrillard: Selected Writings*, ed. Mark Poster (Stanford, Calif: Stanford University Press, 1988), 207.

autorius įvardija „antikomunikacinėmis“³, prieštaraujančiomis komunikacijos mainų principams.

Lukiškių kalėjimo virsmas pramogų erdve įvyko pasitelkiant medijas, kurios persmelktos vaizdų ir informacijos. Medijų suponuotame informacijos ekscese realybę ir iliuziją dar niekada nebuvo taip lengva tarpusavyje kombinuoti: autentiškumas ir neautentiškumas bei originalai ir kopijos tampa nebeatskiriami ir virsta ženklais, pažinią tikrovę keičiančiais reprezentacijomis. Šiuos ženklus Jeanas Baudrillardas vadina simuliakrais: „nuo šiol žemėlapis eina pirma teritorijos – simuliakrai eina pirma – jis gimdo ją“⁴ – ženklai (reikšmės, kurios tik reprezentuoja, o ne „atspindi giliąją realybę“⁵) keičia patį realybės principą, jie tampa realybės konstrukto dalimi. Baudrillardas simuliakrų gaminamą tikrovę vadina hipertikrove, kuriai „neboreikia būti racionaliai, <...> joje nebėra nieko tikroviško“⁶ – tokioje struktūroje kalėjimas tampa vieta, kurioje žmonės linksminasi.

Anot organizatorių, Lukiškių kalėjimo konversija kalba apie „pokyčius, kurių mums šiandien labai trūksta“⁷, tačiau vis dėlto galbūt tai dar vienas veikimo medijose mechanizmas, racionalizuojantis tikrovės kriterijus ir primetantis poreikius, kultūros standartus (galią) kolektyvui? „Tai prasmingas ir savalaikis virsmas, kokio Vilniaus miestas niekada nėra turėjęs“ – iš kultūros industrijos ekspertų girdimi žodžiai tarsi išstumia kritikos galimybę, o suklas-tota sąmonė nebemato priežasčių priešintis. Savo ruožtu Vilniaus meras R. Šimašius į šį teiginį atsako tautos vardu: „<...> aura jau

3 *Ibid.*, 207.

4 Jean Baudrillard, *Simulacra and Simulation*, trans. Sheila Faria Glaser, 33601st edition (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994), 7.

5 Baudrillard, 13.

6 *Ibid.*, 8.

7 „Lukiškių kalėjimas 2.0“, *Miesto Žirafos* (blog), žiūrėta 2021 m. gruodžio 24 d., <https://www.mzirafos.lt/vieta/lukiskiu-kalejimas-2-0/>.

pasikeitė, jau pasiekta pergalė⁸⁸ (Lukiškių kalėjimo konversija lyginama su pergale).

Šiame darbe analizuojami Lukiškių kalėjimo konversijos atvejo ypatumai: ar pasitelkiant medijas, apie kurias savo knygoje kalba Jeanas Baudrillardas, kaip tikrovės kriterijų konstravimo priemonę, įmanoma iš kalėjimo sukurti *Disneilendą*? Vietą, kurios paskirtis, pobūdis, aura, nuotaika ir tikrovės apipavidalinimas tampa nuo iniciatorių vizijos priklausomais elementais, kur tam tikru būdu skaudus istoriškumas tampa pranašumu ar net vertybe, sukuriamos naujos prasmės, neturinčios nieko bendro su pradine idėja? Tam tikras prasmės išplovimo proceso rezultatas – pramoga, vartojimas, džiugesys kalėjime tampa reginiu, kaip anestetiku nuo tikrovės, kuri negrįžtamai paslepia. Darbe analizuojamas tikrovės konstravimo medijose ir idėjiniu lygmeniu aspektas bei pristatomi žingsniai, kuriuos žengiant hipertikrovėje įmanoma ši transformacija.

Šiame rašto darbe tikslo siekiama analizuojant Lukiškių kalėjimo 2.0 atvejį šiais etapais: pirmame darbo skyriuje aptariamas kalėjimo konversijos idėjos referavimas ir Disneilendo atvejo paralelė; antrame skyriuje pristatomas medijų veikimo principas bei ekspertų reikšmė; trečiame skyriuje pateikiamas tikrovės modelių atkartojimo konceptas, o ketvirtajame daugiausiai gilinamasi į kolektyvinių vertybių ir pojūčių svarbą, siekiant įtvirtinti hipertikrovę.

1. LUKIŠKIŲ KALĖJIMO KONVERSIJOS IDĖJOS REFERAVIMAS

Pirmas žingsnis: sugalvoti „nerealų“ idėją.

Kalbant apie Lukiškių kalėjimo struktūros pokyčio idėją svarbu pradėti nuo analizės, padėsiančios suprasti, kiek ši idėja repre-

8 'Nauja Lukiškių kalėjimo versija'.

zentuoja tikrovę, kokie ženklai ir kokiais tikslais buvo pasirinkti pačių iniciatorių, taip pat išsiaiškinti, kokiomis sąlygomis įmanoma brėžti paralelę su Disneilendo konceptu. Šiai problemai apžvelgti pasitelkiama Baudrillardo tikrovės reprezentavimo ketvirtoji ženklo stadija.

Iš viso skiriamos keturios ženklų stadijos:

- ženklas, atspindintis giliają realybę;
- slepiamas realybės iškreipimas;
- ženklas slepia giliosios realybės nebuvimą;
- ženklas neturi jokio ryšio su bet kokia realybe: tai grynas sąvėg paties simuliakras⁹. Šią stadiją autorius vadina „tikrovės dykuma“.

Pirmuoju atveju ženklas yra anapus simuliakrų tvarkos ir „reprezentuoja kaip sakramentas“¹⁰, o atitinkamai antruoju – realybė jau imituojama, trečiuoju – ženklas sutampa su tikrove, o finalinėje stadijoje simuliakras pakeičia tikrovę, anot Baudrillardo, dabartinė realybė yra būtent ketvirta stadija. Pavyzdys būtų JAV prezidento rinkimų kandidato Donaldso Trumpo šūkis „*Make America Great Again*“ (padaryk Ameriką vėl didingą), tačiau „kada buvo pirmasis Amerikos didybės laikotarpis? Ir ką išvis reiškia didybė?“¹¹ – čia nebeliko jokios aiškios referencijos į tikrovę, tik simuliakras, referuojantis į simuliakrą. Šia struktūra naudojamosi produkuoti iniciatoriams palankias reikšmes: kai nebėra būtina referuoti idėjų į tikrovę, atsiranda galimybė kurti utopinį diskursą, kuris hipertikrovės grįstoje struktūroje bus atitinkantis giliają realybę.

Šiuo modeliu Baudrillardo teorijoje paaiškinamas Disneilendo reiškinys: kalbėdamas apie Disneilendą Baudrillardas jį vadina

9 Jean Baudrillard, *Simulacra and Simulation*, trans. Sheila Faria Glaser, 33601st edition (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994), 17.

10 *Ibid.*, 17.

11 Julia C. Richmond and Douglas V. Porpora, 'Entertainment Politics as a Modernist Project in a Baudrillard World', *Communication Theory* 29, no. 4, 3.

„tobulu modeliu, kuriame susipina visų laipsnių simuliakrai“¹²: tai sintezė, kuri kuriama iš neegzistuojančių personažų, pasaulių ir istorijų inkorporavimo į realybę, pakeičiant tikrovę vaizduotės pasauliu. Įsivaizduojamas Disneilendo pasaulis mėgina produkuoti ir aukštinti socialinį Amerikos mikrokosmą, jos vertybes: „tai amerikietiško gyvenimo būdo santrauka, amerikietiškų vertybių paneigirika, idealizuota prieštaringos realybės transpozicija“¹³, siekiant nebe klaidingai reprezentuoti tikrovę, o nuslėpti tiesą: pati Amerika yra Disneilendas, joje neliko nieko tikro ar realaus, o tik simuliacijos ir hipertikrovė. Šis simuliakras veikia per manipuliuojamus troškimų objektus – subjekto-žiūrovo ego-idealas susitapatina su idealizuotomis ego apraiškomis¹⁴, geidžia inkorporuotų vertybių, „visi gyveno ilgai ir laimingai“ naratyvo. Tiek visų kitų simuliakrų, tiek ir Disneilendo pagrindinis tikslas – gelbėti realybės principą.

Šiuo aspektu Lukiškių kalėjimo kompleksas yra tokia pati teigiamų potyrių erdvė kaip Disneilendas, toks pats hipertikrovės konstruktas. Žvelgiant toliau idėjinio tikrovės veikimo principo, reikšminga pažymėti, kad Lukiškių kalėjimo konversijos iniciatorių pamatinis impulsas yra pelnas. Siekiant maksimalaus efektyvumo, svarbu medijų informacijos gausoje pasirinkti vaizdinius, kurie atkreiptų dėmesį ir autentiškai pasakotų idėjos istoriją. Vaizdinių svarbą galima matyti šiandienėse reklamose: „kad ir koks nuostabus būtų žodinis pasakojimas, pasakojamų dalykų vaizdas visada yra visoje reklamoje ir užima vizualinį dėmesį“¹⁵. Analizuojant Lukiškių kalėjimo 2.0 idėją ir ženklų pasirinkimą, matoma, kad kuriamas Lietuvoje precedento neturintis konceptas: reformuojama visa

12 Baudrillard, *Simulacra and Simulation*, 24.

13 Baudrillard, 25.

14 Joseph L. Zornado, *Disney and the Dialectic of Desire: Fantasy as Social Practice* (Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2017), 43.

15 Meng Qin, 'Research on Baudrillard's Advertising Theory Based on the Concept of "Image"': Moscow House of Nationalities, Novaya Basmannaya street, 4c1, Moscow, 107078, Russia: Atlantis Press, 2020), 381.

kalėjimo idėjinė struktūra, jai įperšant naujas reikšmes, kuriant autentišką istoriją. Paradoksas – siekiant autentiškumo, istorijos yra „sukuriamos“, dirbtinis reikšmių konstravimas tampa autentikos pažinimu. Auditorijai suteikiamas „naujas požiūris į kultūrą, kūrybą, paveldą, įveiklinimą, tvarumą, sinergiją ir gyvybingą infrastruktūrą“¹⁶. Kalbant apie reklamos kampanijos vizualius sprendimus ir ženklų pasirinkimą, juose nebeliko referencijos į kalėjimą ar jokios kitos bazinės informacijos, galinčios nusakyti, koks istoriškumas slypi Lukiškių komplekse: „tai rodo tobulą ženklą, sukonstruotą naudojant daugybę aprašymų ir vaizdinių, atitinkančių visuomenės psichologiją, siekiant žmonių troškimams sužadinti“¹⁷. Iš kalėjimo likęs tik pavadinimas, kuris šioje struktūroje atlieka masėms patrauklaus autentiškumo, utopijos vaidmenį. Produkuojama nauja simuliakrų tvarka (ketvirta ženklų stadija), anapus kurios yra tikrovės dykuma, siekiant patenkinti vartotojų poreikius ir uždirbti iš pačios idėjos. Koncertai, kūrybinės dirbtuvės, parodos ir „geras laikas“ kalėjime – šios konkrečios idėjos tampa sėkmės garantu, lygiai taip pat kaip Disneilendo pasakos, atrakcionai, visuotinai pripažįstamų vertybių inkorporavimo visetas. Vis dėlto tai viso labo dabartinių sociokultūrinių realiųjų atspindys ir konstruktas, kurį ilgainiui galimai teks koreguoti, pasikeitus auditorijos lūkesčiams ir poreikiams.

2. MEDIJŲ VEIKIMO PRINCIPAS IR ĮTAKOS ĮTVIRTINIMAS PASITELKUS EKSPERTUS

Antras žingsnis: idėją pristatyti medijose, pasitelkiant ekspertus (būtinai žinomi atlikėjai ir bent vienas politikas).

16 'Lukiškių kalėjimas 2.0'.

17 Qin, 'Research on Baudrillard's Advertising Theory Based on the Concept of "Image"', 381.

Analizuoti iniciatorių komunikacijos strateginį sprendimą, kaip informuoti visuomenę apie Lukiškių kalėjimo struktūrinius pokyčius, pasitelkiami Jeano Baudrillardo *antikomunikacinių* (angl. *non-communication*) medijų veikimo principas bei Michelio de Certeau (Mišelis de Sarto) ekspertų konceptai.

Baudrillardas apibūdina medijų veikimo principą kaip tam tikrą kalbėjimą be atsako. Komunikacijos vienas iš pamatinių tikslų yra informacijos mainai, dalijantis erdve ir tam tikra atsakomybe už savo žodžius ir reakcijas, o masinės medijos eliminuoja šią dialogo kaip mainų galimybę. Medijose nebelieka grįžtamojo ryšio galimybės, apsikeitimo principo, jos veikia kaip vienpusė komunikacija, prasmės kūrimo monopolis, o pasak Baudrillardo, galia priklauso tam, kuris duoda be gražinimo galimybės¹⁸. Taigi, komunuokiant ir masiškai produkuojant prasmes, kuriama tam tikra organiška struktūra, kurioje atsiradęs individas dėl informacijos pertekliaus atitolsta nuo realybės ir pradinio ženklo, pažinios tiesos iš esmės tampa nebeįmanoma atsekti. Masinių medijų tikslas nebėra informuoti – tai, kas tikra, susipynė ir galiausiai buvo išstumta medijose simuliuojamos projekcijos. Šioje informacijos gausybėje kuriasi „nauja neužtikrintumo rūšis“¹⁹, kuri atitolina individą nuo savo valios pažinimo, todėl nebeturima subjektyvios nuomonės. Medijos nebeinformuoja, nestimuliuoja kritinio grįžtamojo ryšio, o tik produkuoja neapibrėžtumą, „užgriozdina reprezentuojamo objekto erdvę ir anuliuoja save tyliu lygiavertiškumu“²⁰, kuriame lengviau manipuliuoti visuotinai pripažįstamas prasmes.

Technologijų kuriamo informacijos pertekliaus veikimo aspektas Lukiškių kalėjimo atveju savaime nebūtų toks įtaigus, jeigu kuriant prasmes nebūtų pasitelkiama ekspertų, kurie atlieka media-

18 Baudrillard, Jean and Mark Poster. *Jean Baudrillard: selected writings*. Stanford, Calif: Stanford University Press, 1988, 207–211.

19 Baudrillard, 209.

20 *Ibid.*, 211.

toriaus tarp visuomenės ir informacijos vaidmenį, balsų: jų „kompetencija paverčiama socialiniu autoritetu“²¹. Informacijos eksceso laikais, kai sudėtinga pačiam „išrišti“ prasmę (kurios tikriausiai ir nebėra), sklandesnės komunikacijos labai reikalingi ekspertai: žinovai, kurie už mus racionalizuotų tikrovę. Ekspertai, turintys autoritetą, einantys aukštas pareigas ar kurie yra „daug pasiekę“, medijose gauna eterį pasisakyti, spręsti socialines ir politines problemas: šiandieniame pandemijos kontekste ypač suklestėjo visuomenės apklausų komentatoriai, galimų ateities projekcijų, apskaičiuotų statistinių duomenų ekspertai, kurie prognozuoja tolesnę pandemijos evoliuciją. Transliuojant tam tikrą nuomonę viešai, kuriami diskursai ir prasmių mazgai, apie kuriuos toliau vystosi diskusijos ir sprendimai. Tačiau už medijų formato suponuojamo eksperto žinojimo slypi spąstai: kuo daugiau jam priskiriama autoriteto, tuo mažiau lieka kompetencijos, todėl neretai atsiremiant į poziciją kalbama apie dalykus, kurie yra už turimos kompetencijos ribų, taip „autoritetingai skelbiamas diskursas, kuris nebeatlieka žinojimo funkcijos, bet socialinės ir ekonominės tvarkos funkciją“²². Taip visas realybės principas tolsta nuo racionaliai pažinios tikrovės ir tiesos: „šiam medijų pasaulyje vaizdai bombarduoja pojūčius, tapatybės tampa skaidrios ir viematės, erdvė ir laikas žlunga ir išstumia tradicinių vietos ir istorijos supratimą, o konkreiti tikrovė nuslysta į virtualią visuomenę, kurioje „informacijos vis daugiau ir vis mažiau prasmės“^{23, 24}. Toks medijų principas sukuria galimybę kalėjimui tapti pramogų erdve.

Lukiškių komplekso permainingas buvo transliuojamas per medijas, o informaciją teikė kultūros ekspertai: „atgaivinti Lukiš-

21 Michel de Certeau, *Practice of Everyday Life*, 1st edition (Berkeley, Calif.: University of California Press, 2011), 6–8.

22 Certeau, 7.

23 Baudrillard, *Simulacra and Simulation*, 62.

24 Henry A. Giroux, *Stealing Innocence: Youth, Corporate Power, and the Politics of Culture*, 1. Paperback ed (New York, NY: Palgrave, 2001), 66.

kių kalėjimą buvo mūsų svajonė ir suvokta būtinybė²⁵, – kalbėjo M. Butkevičius, vienas iš „8 Days A Week“ agentūros steigėjų. M. Butkevičius itin gerbiamas muzikos industrijoje už pasaulinių muzikos grupių pasirodymų organizavimą Lietuvoje. Jo vartojamas žodžių junginys „suvokta būtinybė“ tėra simuliakras, neturintis jokios referencijos tikrovėje. Pastatą pasirinkęs kaip savo studiją Vilniuje, „ba“ muzikinės grupės vokalistas B. Aleksandravičius komentavo: „kiekvieną dieną ateidamas girdžiu džiazą, elektroniką, roką. Vieta pateko į tinkamas rankas“ – kuriamas teisingo sprendimo naratyvas. Šį sprendimą taip pat medijose įtvirtino Vilniaus miesto meras R. Šimašius, antrindamas, kad „aura jau pasikeitė ir jau pasiekta pergalė“ – žodyje *pergalė* slypintis ideologinis krūvis eliminuoja atmetimo reikiamybę.

Viešojoje erdvėje dominuojantis teigiamas pokyčių diskursas, orientuotas į pramogų skatinimą, pavergė auditoriją ir ji, sužinojusi apie planuojamas permainas, nesipriešina, anaip tol – džiaugiasi nauja *hipsteriška*, madinga erdve. Informacija žmones pasiekė iš pirmų lūpų, per medijas kultūros ekspertams ir politikams pranešant, kad tai – *būtinybė*, *pergalė*, kad *vieta*, *atitekusi į geras rankas*, – taigi, kam kiltų klausimų, ar šis sprendimas buvo tinkamas? Jeigu apie tai per medijas kalbama kaip apie visuotinį gėrį, reikia tai – racionalu ir tikra.

3. TIKROVĖS MODELIŲ ATKARTOJIMO PRINCIPAS

Trečias žingsnis: kūrybiškos pramogų erdvės modelio atkartojimas.

Visuomenėje egzistuoja iš anksto numatyti modeliai, įvykių sekos, pagal kurias suvokiama realybė: idėjos „dera su jau egzistuo-

25 „8 Days A Week“ kuria naują Lukiškių kalėjimą... | Go Vilnius, žiūrėta 2021 m. gruodžio 25 d., <https://www.govilnius.lt/visos-naujienos/8-days-a-week-kuria-nauja-lukiskiu-kalejimo-versija-ir-prasme>.

jančiu idealizuotu pasaulio vaizdu, sukelia emocinį atsaką. <...> Žmonės suprato, kad tik taip jie gali susidoroti su informacijos antplūdžiu, su kuriuo susiduria kiekvieną dieną – sutelkdami dėmesį į tai, kas dera su tuo, kaip jie įsivaizduoja pasaulį arba kokio jie nori, kad jis būtų²⁶. Aiškindamas iš anksto numatytus modelius ir įvykių seką, Baudrillardas kalba apie simuliuojamo apiplėšimo atvejį, kurį lygina su tikru mėginimu apiplėšti: įvykio vietoje nebeįmanoma įtikinti liudininkų, kad tai tėra simuliacija, nes nėra racionalaus skirtumo tarp simuliakro ir realybės. Jeigu abiejų apiplėšimų metu naudojami tie patys gestai ir elgesys („kelk rankas, arba šausiu!“), skubėjimas ir pakeltas, griežtas balso tonas, liepimas atiduoti pinigų, įkaito drama), ženklai (kaukės, dengiančios plėšikų veidus, šautuvai, nesvarbu, jie tikri ar tik tokie atrodo) – jeigu viskas vyksta pagal iš anksto žinomus kriterijus ir veiksmų seką, tai abu atvejai tampa neabejotina realybe. Toks realizmas „pasiūlo pasaulį anapus / atskirą nuo realybės“²⁷, ketvirtos stadijos ženklas, neturintis jokio ryšio su realybe.

Lukiškių kalėjimo kompleksas tapo kultūros ir meno inkubatoriumi atkartojant tikrovės (šiuo atveju – populiarios ir madingos erdvės) kriterijus, kuriuos pasitelkiant buvo suprodukuota realybė. Tikrovė redukuojama iki medijų standarto, tokiu būdu „įvykiai pasislepia už televizoriaus ekrano ar bendro pobūdžio informacijos ekrano (medijų)“²⁸ ir tampa hipertikrovės, paklausios masėms, dalimi. Medijos produkuoja hipertikrovę atkartodamos realybės modelius ir suteikdamos jiems naujas reikšmes, visa tikrovė kuriasi ir vystosi šių reikšmių cirkuliacijose. Dabartiniams Lietuvos kultūros erdvės urbanistiniams standartams reikia alternatyvių pa-

26 James Morris, „Simulacra in the Age of Social Media: Baudrillard as the Prophet of Fake News“, *Journal of Communication Inquiry* 45, no. 4 (1 October 2021): 319–336.

27 Macpherson „Baudrillard on Broadway“, 45.

28 Baudrillard, *Jean Baudrillard*, 213.

sirinkimų: nebeužtenka tam pritaikyto kultūros centro ar gražiai įrengtos salės, kur galėtų būti organizuojami *performansai*, koncertai ir parodos. Auditorija nori naujų pojūčių (nuostabos), neįprastų erdvių, kupinų istoriškumo, nori matyti menininkų dirbtuves, „prisiliesti“ prie kūrybos proceso. Šį norą išgirdę organizatoriai jį puikiai atliepė: „Nauja Lukiškių kalėjimo versija kuria save kaip šviesių projektų, mainų ir gerų patirčių vietą. <...> Tikime kultūros galia stiprinti ir keisti Vilniaus miestą. Turime sukurti naują emocinį ryšį su Lukiškėmis ir savotišką šoką.“²⁹ Kalbėjimas, pasitelkiant atsinaujinimo, šviesos, gerų patirčių ir emocijų konceptus, yra simuliakras, auditorijos lūkesčių tenkinimas imituojant populiarius naratyvus.

4. DISNEILENDO PARALELĖ: KOLEKTYVO VERTYBĖS IR POJŪČIAI

Ketvirtas žingsnis: sukurti malonų jausmą, vertybes („gerus *vibes*“) kolektyvui.

Kitas svarbų vaidmenį atliekantis aspektas yra kolektyvas, jo įvaizdžiai ir veikimo principai – „bet koks noras negali išgyventi be kolektyvinio vaizdo projekcijos tarpininkavimo“³⁰. Baudrillardas kalba apie neigiamą kolektyvo vaidmenį šiame kontekste: jo neapibrėžta tapatybė turi įtakos visuomenės degradacijai, jam lengviau primesti kapitalistinės sistemos tikslus. Būdamas sistemos dalis, individas ne tik pasiduoda vaizdų, kalbos ir ženklų įtakai, bet ir yra manipuluojamas kolektyvinės sąmonės. Disneilendas ar bet kokia kita vieta, kurioje individas patiria ir išgyvena hipertikrovę kolektyviškai, eliminuoja subjektyvios iniciatyvos ir racionalumo galimybę.

29 „8 Days A Week“ kuria naują Lukiškių kalėjim... | Go Vilnius.

30 Qin, 'Research on Baudrillard's Advertising Theory Based on the Concept of "Image"', 382.

Lukiškių kalėjimo kompleksas, tuo pačiu principu kaip ir Disneilendas, yra simuliuojamų kolektyvinių vertybių ir potyrių erdvė, tiesiogiai priklausoma nuo jos autoriaus konstrukto (kuris, kaip minėta šiame darbe, yra iš anksto numatytų kriterijų rinkinys). Atvykęs į Disneilendo automobilių stovėjimo aikštelę, individas plūsta kitų mašinų vairuotojus, kol randa vietos savam transportui. Surinkęs vaikus, jis vis dar piktas dėl kelionėje patirto streso, tačiau, įžengęs pro Disneilendo vartus, jis viską pamiršta, nes dabar jis – pasakų pasaulyje, kur dominuoja meilė, draugystė ir gėrio pergalė. Taip pat jaučiasi individas, atėjęs į Lukiškių komplekse vykstantį renginį: jis dalyvauja „šviesių projektų“ kūryje vykstančiuose „gerų patirčių“ mainuose. Vertinti racionaliai nebeįmanoma: individai masiškai eina į kalėjimą atsipalaiduoti, pasisemti įkvėpimo ir gerai praleisti laiką – tai tikrovės paradoksas. Idėjos autoriai tarsi ištrynė vietos istoriškumą ir jai suteikė naujas reikšmes, „neįmanomos fantazijos paverčiamos tikrove per vaizduotę, pirmiausia remiantis struktūrizuotu simbolikos dėsniumi bei dominuojančiais kultūros kodais“³¹.

IŠVADOS

Lukiškių kalėjimo 2.0 konversijos idėja yra utopinė Lietuvos kontekste: pasitelkiant dominuojančius tikrovės kriterijų modelius pramogų erdvei, iš kalėjimo kuriamas Disneilendas. Tai tapo įmanoma dėl paties realybės principo, kuriame ženklai ir idėjos prarado savo ryšį su giliaja tikrove ir jos struktūromis. Masinių medijų kanaluose Lukiškių 2.0 vaizdiniai nereflektiviai kartoja hipertikrovės principus, o ši veikimo sistema eliminuoja galimybę atsekti, kas yra tikra. Kai simuliacijų tvarka pakeičia tikrovę, tampa neįmanoma pašalinti visos savireferencinės sistemos, nes už to slypi tikrovės

31 Zornado, *Disney and the Dialectic of Desire*, 43.

dykuma, neegzistuoja jokie referentai. Patys žodžiai ir vaizdai, naudojami kalbėti apie tikrovę, nukreipia į kitus konstruktus.

Vertinant Lukiškių kalėjimo pokyčius, šią vietą galima vadinti paradoksu: auditorija renkasi kalėjimą, norėdama atsipalaiduoti, pasisemti įkvėpimo ir gerai praleisti laiką. Ši vieta neteko viso savo istoriškumo ir buvo sukurta iš naujo, „kalėjimiškumą“ palikus tik pavadinime: pakeista šios erdvės paskirtis, aura, nuotaika ir naudojimo būdai. Struktūriškai žvelgiant, idėjiniu lygmeniu Lukiškių kalėjimo tikrovė yra toks pats racionalus hipertikrovės konstruktas kaip ir Disneilendas, nes abiem atvejais visas idėjinis pagrindas yra manipuliuojamas iniciatorių ir neturi jokio ryšio su giliaja tikrove. Ši tikrovės modeliavimo logika efektyviai veikia viešose erdvėse – Lukiškių kalėjimas 2.0 laimėjo LRT Metų kultūros reiškinio apdovanojimą³², tai galutinai įtvirtino šio fenomeno poziciją visuomenėje. Tokioje erdvėje kaip Disneilendas ar Lukiškių kalėjimas „socialinis vaizdinys iš naujo apibrėžiamas ir atkuriamas pagal komercinę logiką, kuri atsisako visų pretenzijų į politiką, moralinę užuojautą ir viešojo gyvenimo įsipareigojimus. Tokioje visuomenėje menas ir komercija vis labiau derina tapatybes, kūnus kaip komercijos objektus ir norus organizuoja pagal rinkos diktatą. Kūrybai suteikiama laisvė, kol ji parduoda prekes“³³. Kultūrai tapus produktu, vis labiau tolstama nuo tikrovės bei, siekiant palaikyti vyraujančią simuliakrų tvarką, kuriami ir referuojami nauji simuliakrai: tokiu būdu kalėjimas gali tapti pramojų ir teigiamų patirčių kūrimo erdve.

32 'LRT Metų apdovanojimai 2021. Metų kultūros reiškinys – Lukiškių kalėjimo virsmas kultūros erdve', lrt.lt, žiūrėta 2022 m. sausio 2 d., <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000192873/lrt-metu-apdovanojimai-2021-metu-kulturos-reiskinys-lukiskiu-kalejimo-virsmas-kulturos-erdve>.

Laiškas iš Unabomberio: artėjančios katastrofos politinės išdavos

Inga Juodelytė

ĮVADAS

Žvelgiant iš jau dvidešimties metų laiko perspektyvos *Unabomberio*, arba Teodoro Kačinskio (Theodore Kaczynski), istorija gali atrodyti nuvalkiota ar lėkšta šiandienos kultūriniame fone. Teodoro Kačinskio pasakojimas ir jo siunčiama žinutė pasiekė milijonus žmonių. Tačiau Unabomberio siųstas įspėjimas pasidavė įtraukiamas į populiariosios kultūros burbulą ir buvo iš dalies nukenkšmintas bei paverstas integralia sistemos dalimi, prieš kurią pats Kačinskis buvo nusiteikęs. Teismo procesas, įkalinimo sąlygos, o vėliau ir referavimas į jį kaip į pamišusį atsiskyrėlį su popieriais (simbolizuojančiais garsųjį *Unabomberio* manifestą) rankose įvairiose medijose ar net animaciniuose filmuose. Šis bandymas Kačinskį paversti infantiliu ar nepakaltinimu atsiliepė ir jo idėjoms. Vienas akademinis straipsnis, analizuojantis Kačinskio veikalą „Industrinė visuomenė ir jos ateitis“, baigiamas tokiais pastebėjimais: 1) Akivaizdu, kad Kačinskis buvo išsilavinęs žmogus, tačiau negalėjo išvengti tam tikrų filosofinio samprotavimo klaidų, kurios turėjo realias tragiškas pasekmes; 2) Akademinės filosofų bendruomenės užduotis yra atidžiai stebėti tokių pavojingų idėjų iškilimą ir jas kvestionuoti užkertant kelią ekstremizmui ir iš to kylantiems teroristiniams aktams¹. Tačiau Kačinskio manifestas nėra filosofo kūri-

1 Moen, Ole Martin. „The Unabomber’s Ethics“. *Bioethics* 33, no. 2 (February 2019): 223–229.

nys, o svarbiausia, manifestų tikslas dažniausiai nebūna nuoseklus ir pats savaime baigtinis racionalus samprotavimas. Manifestas yra kvietimas veikti ir kvestionuoti *status quo* bei esamą ekonominę ir socialinę struktūrą, jų didžioji *galios valia* – bendraminčių tikėjimas tomis pačiomis nuostatomis, kurios plaukia iš panašių emocinių patirčių. Slogių emocinių patirčių veikale „Industrinė visuomenė ir jos ateitis“ yra apstu, jos, anot įvairių socialinių teoretikų, yra simptominės nūdienos žmogaus būklei². Lygiai taip pat vargu ar akademinio elito samprotavimai ir griežta idėjų analizė turi dar galios pakeisti kokį nors visuomeninę santvarka nepasitikintį pilietį, kai dažna to nepasitenkinimo priežastis yra emocijos. Emocijos, nepasitenkinimas, galų gale bejėgiškumas³ gali tapti reikšminga paskata pradėti politinį veiksmą. Visa, ką gali padaryti akademinis elitas, – dar kartą pakartoti ir nuraminti, jog grėsmės yra išsigalvotos ir jokio pavojaus nėra, bent jau nėra tokio reikšmingo, dėl kurio Kačinskio siūloma baigtis būtų bent jau svarstyтина.

Nemažai Kačinskį nagrinėjusių autorių nori jį matyti kaip tam tikrą ekoteroristą ar ekoekstremistą, tačiau tai tik ideologinės etiketės, kurios, analizuojant Kačinskio intelektualines įtakas, nebūtinai yra iškalbingos. Tiksliausia Kačinskį būtų vadinti vis dėlto modernių laikų luditu, kuriam svarbu žmogaus grįžimas į priimtinausią

- 2 Jaunosios kartos kairiųjų populiarus socialinis teoretikas Markas Fišeris kalba apie tam tikrą šių dienų „psichologinės sveikatos marą“, kuris nukreipia požiūrio tašką į individą kaip problemų šaltinį jo paties psichologinei savi-jautai. Fišerio manymu, pamirštama atsigręžti į tai, ko reikalauja dabartinė socioekonominė santvarka, ir ne individas yra problema, o galimai santvar-ka, kurioje individas gyvena. Fišeris akivaizdu čia seka Deleuze ir Guatarri ar Foucault mąstymo linija, jog psichologinė sveikata yra politinio pobūdžio klausimas, o ne natūralus faktas, kaip dabar yra populiariau teigti. Fisher, Mark. *Capitalist Realism: Is There No Alternative?* Zero books. Winchester, UK: Zero Books, 2009, p. 19–20.
- 3 Kačinskis daug rėmėsi psichologo Martino Seligmano idėja – esą autonomiškumo apribojimas pašąmoningai individą veda į bejėgiškumą ir depresyvią būseną bei nesupratimą, jog šis ribojimas egzistuoja sudarant laisvo veiksmo iliuziją.

jam aplinką – gamtą⁴. Kačinskis akcentuoja dvi galimas katastrofas, kurios gali ištikti žmoniją – pirmoji, nesuvaldyto techninio ir mokslinio progreso pasekmė, kita – aplinkosauginė ir klimato katastrofa. Kačinskio siūlomas sprendimas pernelyg skaudus esamai politinei, socialinei, ekonominei sąrangai, t. y. sunaikinti technologinę sistemą ir industrinę visuomenę. Taigi, akivaizdu, neatmetus Kačinskio nusikaltimų sunkumo, buvo lengva padaryti jį dėl šių radikalių idėjų infantiliu, tam tikru vos ne fantastinio pasaulio veikėju, į kurį dabar žiūrima bene su empatija. Tačiau Kačinskio pavyzdys gali padėti suprasti, kodėl visokia kritika dabartinei žmogaus būklei nėra priimtina šių dienų pasaulyje, nes grasina esamam ir integraliam sistemos egzistavimui.

1 PAV. Kadras iš 1998 m. animacinio serialo „Kaubojus Bebopas“, Teodoro Kačinskio asmuo įkūnijamas Bomberio Tedo personaže, kuris bando nuslėpti tapatybę persirengdamas pliušine meška. Šio personažo tikslas yra siųsti laikrodines bombas į pastatus, kurie reprezentuoja kapitalizmą.

4 Fleming, Sean. „The Unabomber and the Origins of Anti-Tech Radicalism“. *Journal of Political Ideologies*, May 7, 2021, p. 3–5.

Apmąstant Unabomberio istoriją galima prisiminti Frydricho Nyčės idėjas ir ne vien dėl to, kad Kačinskis iš tikrųjų buvo žmogus – dinamitas. Nyčės palikimą sunku apmąstyti politinėje dimensijoje, o jo filosofija nepasiduoda įprastoms dešinės–kairės skirtims. Kačinskis kaip ir Nyčė galėjo išsakyti kritiką bene visiems politiniams judėjimas. Nyčė ir Kačinskis abu kritikavo esamą žmogaus būklę, papročius, kultūrą iš esmės, kaip nenatūralius, t. y. ribojančius ir žalojančius žmogų. Tik, skirtingai nei Nyčė, Kačinskis siūlė susigrąžinti tikrąją žmogaus prigimtį sugrįžus gyventi į natūralią aplinką – gamtą, o Nyčė tuo metu apskritai siūlė peržengti ir atmesti nusistovėjusius žmogaus prigimties suvokimus. Nyčės antžmogis užbaigia bet kokią žmogiškąją istorinę dialektiką ir tampa nežmogišku žmogumi, po paskutinio žmogaus. Kačinskio *iki-žmogus* grįžta į pasaulį be žmogiškosios civilizacijos, sugebėjęs atžengti visą progresą. Abu šie keliai, vienas pirmyn, kitas atgal, autorių buvo suvokiami kaip nepolitiniai vyksmai ar tai linijinės, ar tai ciklinės istorijos modelio eigoje. Nyčės atveju gal ir visai suprantamas šios *kelionės* anti-politiškumas. Nyčės žmogus siekia tikrosios išminties, kuri neegzistuoja, ir suvokęs tai, ištirpsta su savo žmogiškumu, pamilsta likimą ir tampa integralia pasaulio dalimi. Kačinskio žmogus turi sunaikinti visą iki tol susikūrusią sistemą arba visus įmanomus sintetinius žmogui konstruktus, kurių jis nebegeba ir nebegali kontroliuoti. ***Kačinskis primygtinai tvirtina, jog ši revoliucija yra socialinė ir ekonominė, bet tikrai ne politinė***⁵. Tačiau anksčiau aptartas kontekstas intuityviai verčia kvestionuoti šį teiginį. Žmonės turi skirtingą ateities įsivaizdavimą, kas iš esmės yra vienas iš fundamentaliausių politinių klausimų. Kačinskio manymu, žmonijos atsinaujinimas pasiekiamas esminių civilizacijos struktūrų sunaikinimu arba kitaip – šių laikų pabaiga arba apokalipse. Revoliucija reikštų politinę šių laikų pabaigą, nes pateiktų kitokį

5 Kaczynski, Theodore John. *Technological Slavery: The Collected Writings of Theodore J. Kaczynski, a.k.a. „The Unabomber“*, Port Townsend: Feral House, 2010, p. 100.

žmogaus suvokimą tam, kad apskritai išgelbėtų žmoniją nuo dar didesnės pražūties.

Darbe bandoma aptarti, kodėl Kačinskio iškeliamos problemos, revoliucija, jo atliekami veiksmai bei manifestas yra politinio pobūdžio arba kodėl kova su technologine sistema yra politinė. Pirmame skyriuje aptariama, kodėl Kačinskis įvardija revoliuciją kaip nepolitinę ir kodėl šis teiginys problemiškas; antrame skyriuje – kodėl būnant pranašu ir revoliucionieriumi konfliktas su sistema turės politinę potekstę ir bus neišvengiamas; trečiame skyriuje – kaip reikėtų apmąstyti Kačinskio palikimą filosofijos istorijos kontekste svarstant žmonijos ateities vizijas.

TAI YRA (NE)POLITINĖ REVOLIUCIJA

Kačinskio pasirinkimas pavadinti revoliuciją nepolitine galėtų būtų aiškinamas keleriopai. Pirma, Kačinskis politiką suvokia kaip sritį, kuri yra lygiavertė visoms kitoms žmogaus gyvenimo sritims, t. y., jo manymu, yra lygiai tiek pat ydinga ir gadinanti žmogaus natūralią prigimtį, tiek ir kitos surogatinės veiklos. Kačinskis apie politiką dažniausiai kalba kaip apie tam tikrą korumpuotą, įstrigusią partijų galios žaidimuose sritį. Tačiau labiausiai Kačinskis mini būtent politinį korektiškumą, kuris iš esmės galėtų būti kaip tik depolitizuojantis politiką fenomenas arba atimantis iš politikos tam tikrą galimybę efektyviai adresuoti problemas. Tokia politika, kokią ją apmąsto Kačinskis, yra menka menkų žmonių veikimo sritis. Taigi, politika labiau yra suprantama kaip kultūra, o ne kaip esminis žmogaus būklę formuojantis veiksnys. Iš esmės grįžti į ikiindustrinę visuomenę Kačinskiui reikštų atsisakyti ir modernaus politikos suvokimo, nes politinės laisvės esą yra susijusios tik su esama tam tikra šių dienų situacija, pavyzdžiui, kritikuoti ir kontroliuoti valdžią⁶.

6 *Technological Slavery: The Collected Writings of Theodore J. Kaczynski, a.k.a. „The Unabomber“*, p. 65.

Čia svarbu aptarti, kaip Kačinskis apibrėžia laisvę. Laisvė sistemoje yra ne galimybė valdyti savo likimą, o tam tikras baigtinis skaičius taisyklių, ką žmogus gali daryti, ir ką politikos filosofas Isaiah Berlinas vadintų pozityviaja laisve⁷. Taip pat žmogus dėl visokeriopos pažangos yra išlaisvintas nuo įvairių egzistenciją varžančių arba apsunkinančių aplinkybių, t. y. įgijęs daug negatyviosios laisvės. Kačinskis čia mato prieštaravimą, jog negatyviajai laisvei, nes ji yra glaudžiai susijusi su sistemos išsivystymo lygiu, reikia vis daugiau perleisti individo autonomijos ir įsitraukti vis labiau į tam tikrą santykių grandinę socialiai, ekonomiškai. Tai gerai iliustruoja mašinos alegorija manifeste – automobilis turėtų suteikti daugiau mobilumo laisvės, tačiau šiuolaikinėje visuomenėje visiems tokia laisvė tampa privaloma ir automobilio neturėjimas sukuria santykinę nelygybę tarp žmonių⁸. Pozityvioji laisvė, Kačinskio manymu, yra tik iliuzija, nes, anot jo, buržuazinių mąstytojų požiūriu šios laisvės tiesiog tarnauja visuomenės interesams. Tikroji laisvė, anot Kačinskio, yra išsivadavimas nuo galios santykių atsisakant visuomenės kaip organizacijos formos arba *bet kokios* daugiau žmonių apimančios organizacijos formos⁹. Laisvė yra turėti galią pačiam kontroliuoti savo gyvenimą bei apsirūpinti šį gyvenimą palaikančiais ištekliais. Pirmosios dvi laisvės sąvokos buvo susietos su moderniu politinių institucijų suvokimu, o Kačinskio laisvės sąvoka apibrėžiama kaip nepolitinė arba jis bent jau taip ją suvokia.

Kadangi konvencionaliai suvokiama politika Kačinskiui neatrodo laukas, kur galima pasiekti tokių didelių užmojų, jis daug dėmesio skiria istorijai. Istorija yra mūsų laukas pasiekti savo tikslus, tačiau akivaizdu, jeigu politika yra tik kultūra, o laisvė yra tiesiog

7 Isaiah Berlin. *Vienovė ir įvairovė: žvilgsniai į idėjų istoriją*. Vilnius: ALK Amžius, 1995, p. 276–289.

8 *Technological Slavery: The Collected Writings of Theodore J. Kaczynski, a.k.a. „The Unabomber“*, p. 76.

9 *Ibid.*, p. 66.

individualaus gyvenimo organizacija, o ne aktyvus dalyvavimas visuomenės gyvenime, istorija irgi turi būti sunaikinta grįžus į iki-industrinę būklę. Kad ir kaip būtų, pats kelias iki to Kačinskio matomas kaip aktyvaus žmogaus veikimas¹⁰. Be to, Kačinskis pateikia įvairius revoliucijų pavyzdžius – bolševikų Rusijoje, Prancūzijos. Taigi, nors Kačinskis mato politiką kaip suteptą sritį, nuo kurios reikia išsilaisvinti, pasiekti tai galima tik aktyviai dalyvaujant istorijoje. Nereikia toli ieškoti, aibė politinių teoretikų laisvę suvokė kaip aktyvų žmogaus veiksmą istorijos eigoje, kuris turi aiškia politinę potekstę¹¹.

Dar vienas galimas paaiškinimas, kodėl Kačinskis vengė konkrečiai politinio diskurso, galima išvelgti ir remiantis jo įsivaizdavimu, kad revoliucija gali būti taiki ir beginklė bei nebūtinai sugriauti esamas santvarkas – kas iš esmės labai sunkiai įtikima¹². Moderni valstybių sistema yra integrali technologinės sistemos dalis, kurią prioretizuoja Kačinskis, dėl kelių paradoksalių priežasčių. Tarus, kad Kačinskio sistema yra technologinė ir ją reikia sunaikinti, bet kartu į ją įtraukiamos ar įsiurbiamos ir kitos sistemos (politinė, ekonominė, socialinė, kultūrinė ir kt.), gaunama visų gyvenimo sričių amalgamacija, kurioje yra perskirstomi galios santykiai. Prancūzų filosofas Jeanas Baudrillardas teigia, kad šiame technologiniame raidos etape neįmanoma jau nusakyti skirtumo tarp mašinos ir žmogaus. Anksčiau darbininkas galėjo jausti susvetimėjimą su mašina, prie kurios dirba, o dabartinis technologijų interaktyvumas vis labiau įtraukia žmogų ir paverčią jį jų tęsiniu. Baudrillardo

10 *Ibid.*, p. 189.

11 Arendt, Hannah. *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press, 1998, p. 320–324, Alexandre Kojève and Raymond Queneau, *Introduction to the Reading of Hegel: Lectures on the Phenomenology of Spirit*, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1980, p. 209.

12 *Technological Slavery: The Collected Writings of Theodore J. Kaczynski, a.k.a. „The Unabomber“*, p. 100.

manymu, „įvairūs ekranai“ jau yra žmogaus ekstensija¹³. Dėl šios priežasties technologija tik didina pačių sistemų integruotumą ir jeigu dar išlikusi bent minimali skirtingų gyvenimo sričių autonomija, tai nereiškia, kad jose negalioja ta pati logika. Kačinskis kelis kartus veikale „Industrinė visuomenė ir jos ateitis“ pakartoja, jog negalima selektyviai naikinti technologijų paliekant tik kai kurias jų dalis. Lygiai taip pat perversmas technologinėje sistemoje reikštų sutrikdymą ar griūtį kitų sistemų, kad ir valstybių santvarkos.

Akivaizdu, kad sugrąžinti individui galią tvarkyti gyvenimą savo nuožiūra, vadinasi, sunaikinti sistemų perdalijimą. Atsieti vieną sritį nuo kitos srities jau vargu ar yra įmanoma – tokia vientisa sistema tampa vis labiau homogeniška, o ribos tarp atskirų sričių vis labiau nyksta. Iš tokio požiūrio taško galima teigti, jog būtent dėl šios priežasties dažnai yra kalbama apie politikos kaip atskiros gyvenimo srities nunykimą. Tačiau istorijos eigoje vieni sistemos aspektai gali sunykti, o visi kiti dar labiau paryškėti. Jeigu politika kaip sritis nyksta, valstybių reikšmė menksta, tai galios santykiai nepranyksta – jie sublimuojami į aukštesnę sistemos kokybinių lygmenį. Dėl šios priežasties Kačinskiui politika ir nėra esminė sritis, jam labiau rūpi susiklostę galios santykiai. Tačiau, nematant, iš kur ateina šie galios santykiai istoriškai ir kaip jie reiškiasi industrinėje visuomenėje, įmanoma nepamatyti, jog valstybės jau nebėra modernios valstybės, o labiau kaip sistemos dalys, kurios gali tiesiogiai manipuliuoti individu. Kvestionuoti esamus galios santykius sistemoje yra įsivėlimas į politinį konfliktą, jei politika nėra suvokta tiesmukai, kaip tai daro Kačinskis.

Toks sistemos gebėjimas perimti modernių valstybių galios struktūrų principą reiškia, jog sistema gali manipuliuoti kaip nori, kad ir tuo pačiu manifestu ar Kačinskio įvaizdžiu. Dėl šios priežasties dažnai tiek pačiose medijose, pasakojančiose Kačinskio is-

13 Baudrillard, Jean. *The Transparency of Evil: Essays on Extreme Phenomena*. London; New York: Verso, 1993, p. 67.

toriją, tiek akademinėje kritikoje apstu moralizavimo. Nėra sunku išvelgti šitame momente Chantal Mouffe išsakytą kritiką JAV Bušo administracijai dėl paskelbto karo su terorizmu, kurio pagrindas buvo labiau moraliniai nei politiniai argumentai¹⁴. Lygiai taip pat Kačinskio istorijoje rimtai atsisakoma apmąstyti esamą problemą ją nurašant Kačinskio šaltakraujiškumui ir esą negebėjimui būti empatiškam. Šio klausimo palikimas etikos sričiai taip pat gali rezonuoti su Karlo Šmito žodžiais, jog esminius klausimus *makiavelistiški* politikos veikėjai turi traktuoti kaip nepolitinius klausimus, o neesminės, „šnekalų“ lygio problemos turi būti traktuojamos kaip politinės¹⁵.

Taigi, Kačinskis nemato technologinės revoliucijos kaip politinės, nes politika jam neatrodo sritis, kuri yra efektyvi įvykdyti perversmą, tačiau kartu jis kalba apie aktyvų dalyvavimą istorijoje. Toks aktyvus dalyvavimas istorijoje jau yra ne tik politinė kategorija, reikia nepamiršti kitų sistemų integracijos. Integracija lėmė politikai kaip autonominei sričiai tragišką dalyką, nes galios santykiai persidavė ir yra išvelgiami visose kitose gyvenimo srityse ir tapo pačios politikos parodija. Priešinimasis tokiai sistemai priešpriešinant pasaulį be konvencinio politikos suvokimo yra politiškas, nes sistema turi visos konvencinės politikos diskurso monopolį. Iš dalies tai metapolitinis konfliktas. Kadangi Kačinskis su savo veiksmais netelpa į jokių konvencinės politikos rėmus, jis pats save suvokia kaip apolitišką, lygiai taip ir sistema uždeda jam psichopato be moralinių normų etiketę, nes su savo žodynu negali dalyvauti diskusijoje, o jo argumentai lieka nesuprasti.

14 Chantal Mouffe. *On the Political*. New York: Routledge, 2005, p. 76–77.

15 Schmitt, Carl. *The Concept of the Political*. Chicago: University of Chicago Press, 2007, p. 29–32.

REVOLIUCIJOS IR PRANAŠYSTĖS SANTYKIS

Kitas mėginimas pamatyti Kačinskį, esantį politiniame konflikte su technologine sistema, yra žiūrėti į jį kaip į revoliucionierių ir aktyviai veikiančių istorijoje asmenį, bet lygiai taip pat kaip į tam tikrą pranašą, reikalaujantį išklaudyti jo žinutę. Abu dėmenys, tiek pranašo, tiek revoliucionieriaus yra glaudžiai susiję, nes jie simboli-zuoja staigius ir negrįžtamus realybės pokyčius. Abi šios figūros yra antagonistinėje įtampoje su dabartimi, nes turi skirtingą jos suvo-kimą, ne tokį, kokį siūlo technologinė sistema.

Kaip teigia prancūzų filosofas Jean-Pierre Dupuy, Senojo Tes-tamento tradicijoje pranašo žodis, kuris yra Dievo žodis, turi per-formatyvią galią realybei, nes žmonės, tikintys pranašyste, atitin-kamai pradės keisti pasaulį aplink save. Pranašo žodis turi revoliu-cinę galią, nes siūlo radikaliai kitokią ateities viziją ir tokio žodžio pasirodymu negrįžtamai yra nulemiamas realybės perkeitimas. Dar Dupuy pažymi, jog biblinis pranašas yra „ekstraordinariai individualus, dažnai ekscentriškas, kurio negalima nepastebėti“¹⁶. Kačinskis panašu yra Dupuy minimo pranašo prototipas. Tačiau Kačinskio dievas yra mokslo pažanga ir iš esmės jis yra liūdnas ir tragiškas jos produktas. Unambomberis yra šio mūsų amžiaus dievo paštininkas, kad ir kaip tai paradoksaliai skambėtų. Galima atsiminti, koks buvo Senojo Testamento Dievas, į kurį referuoja Dupuy. Dievas, kitoks nei Naujojo Testamento, mylintis ir atlei-džiantis, pasiuntęs į pasaulį mirti vienatinį savo sūnų žmonijos nuodėmėms atpirkti. Senojo Testamento Dievas žmonijai pasiuntė Tvaną, sunaikino Sodomą ir Gomorą, siuntė prakeiksmus, ligas ir nelaimes tiems, kurie nebuvo dievobaimingi. Techninė sistema ir mokslo pažanga yra civilizacijos egzistavimo pagrindas, tačiau, Kačinskio požiūriu, žmonija jau yra baudžiama savo pačios nai-

16 Dupuy, Jean-Pierre. „The Precautionary Principle and Enlightened Doom-saying“. *Revue de Métaphysique et de Morale*, no. 4, 2012, p. 590.

vumo ir ateityje ji bus pasmerkta žūti nuo šio nūdienos dievo rankos¹⁷.

Kačinskis puikiai suvokė, kad, norėdamas atkreipti dėmesį, turės padaryti nusikaltimus, kad ir kokie jie būtų neteisingi. Pranašas, jo žinutė ir estetika vadovaujasi kitaip suvokiama laikiškumo logika. Dupuy, analizuodamas katastrofų logiką, pasiskolina pasakojimą iš Günther Anders ir naujai interpretuoja Nojaus arkos mitą¹⁸. Pranašas niekada nebus išgirstas, nes nemąsto laiko linijine prasme – ateitis ir praeitis tampa vienu, t. y. amžinąja dabartimi. Nojus vaikščiodamas tarp žmonių mato juos mirusius ir gedi jų – jie nebeegzistuoja jam kaip individualūs asmenys. Pasmerkti žūti, kaip ir visi nuodėmingos žemės vaisiai produkuojami dabarties, tačiau dėl to pasmerkti žūti apskritai, amžinybės akivaizdoje. Lygiai taip pat Kačinskis nemato žmonių kaip individualių asmenų, tik tam tikrus sistemos reprezentuojamus simbolius, kurie žus anksčiau ar vėliau kartu su visa sistema. Jeigu Kačinskis buvo nelaimingas paskutiniųjų dienų apaštalas, nėra nieko stebėtino, kad jo idėjos buvo įsiurbtos popkultūros ar padarytos infantiliomis atgręžiant esą „akademine“ kritiką, siekiant ją neutralizuoti. Ateities vizijos arba apokalipsės vaizdiniai žmogui nėra suvokiami, jeigu jis mąsto pasitelkdamas tik dabarties logiką. Tiksliau, galima išvelgti du skirtingus amžinos dabarties suvokimus, per kuriuos konfliktas tarp pranašo ir technologinės sistemos dar labiau išryškėja.

Pagal laikiškumo suvokimą galima išskirti ir dvi skirtingas logikas, kurios dabartį interpretuoja kiekviena savaip. Viena, dabartinės sistemos, kurios priešininkas yra Kačinskis, t. y. postistorinė amžinos dabarties logika. Aleksandras Kojève kalba apie tai kaip

17 *Technological Slavery: The Collected Writings of Theodore J. Kaczynski, a.k.a. „The Unabomber“*, p. 90–91.

18 Dupuy, Jean-Pierre. *A Short Treatise on the Metaphysics of Tsunamis. Studies in violence, mimesis, and culture*. East Lansing: Michigan State University Press, 2015, p. 2, 6, 11.

tam tikrą vartotojiško amerikietiško gyvenimo būdo hegemoniją, kur žmogus bene visiškai išlaisvintas iš visų jį varžančių ribotumų, ir tai veda į gyvenimą be konfliktų. Tokiame pasaulyje nebėra ką dialektiškai neigti, t. y. dingsta šaltinis fundamentaliems istorijos įvykiams, kurie sukrėstų šitą *dabartiškumą*, atsirasti¹⁹. Tokioje būklėje joks laisvas veiksmas nėra įmanomas, nėra įmanomas ir joks autentiškas politinis veikimas. Kačinskio veiksmai yra siekiantys būtent sukrėsti šitą *dabartiškumą*.

Kita, amžinoji dabartis yra pranašo, kuris mato dabarties tuštybę santykyje su ateitimi. Tokia buvo Nojaus pajauta, ji kartu turi ryšį su tiesa už istorijos ribų, o dabarties tiesos absoliutumas tampa reliatyvus. Sistema, kuri suteikia visas įmanomas gėrybes ir užtikrina amžinąją dabartį, negali leisti įvykti jokiems įmanomiems esmingiems pokyčiams, tačiau negali ir akiplėšiškai paneigti laisvos valios egzistavimo. Taigi, sudaroma iliuzija, jog individų veiksmai gali reikšmingai paveikti ateitį, tačiau tik tam tikrose srityse ir tam tikrais būdais – maždaug taip, kaip Kačinskis pats kritikavo vyraujančias laisvės sąvokas. Dupuy panašiai irgi kalba apie tai, jog šūkis „pasirink savo lemtį“ yra tik modernios rinkodaros žaidimas su veiksmo autonomiją praradusiu individu²⁰. Pranašas mato šį žmonių bejėgiškumą veikti realiai. Sistemai priklausantys individai neturi suvokimo, kad sistema, kuri suteikia laisves, ir yra tikroji problema, nors glaudžiai prisirišusiam prie jos individui ji yra išgyvenimo pagrindas. Pranašui katastrofa arba apokalipsė pradeda pildytis čia ir dabar, nes vis dėlto, nors pranašystė gali įvykti, tačiau lygiai taip pat neatmetama ir stebuklo galimybė bei sistema gali būti sugriauta²¹. Kaip teigia Hannah Arendt, stebuklas yra kiek

19 *Introduction to the Reading of Hegel: Lectures on the Phenomenology of Spirit*, p. 157–162.

20 *A Short Treatise on the Metaphysics of Tsunamis. Studies in violence, mimesis, and culture*, p. 57.

21 *Ibid.*, p. 58.

žmogus daug padarė tam, kad būtų čia ir dabar, ir tai teikia vilties, jog naujos pradžios visą laiką yra įmanomos²².

Kad ir kokioje beviltiškoje padėtyje yra žmogus ir jam reikia priimti itin sudėtingus sprendimus, pranašystė ir yra reikalinga bent minimaliai pažadinti jo sąmoningumą. Dėl to Dupuy teigia, kad marksizmas yra būtent tokia revoliucinė pranašystė, kuri yra paradoksalus voliuntarizmo ir fatalizmo mišinys²³. Deja, šių pakankamai niūrių samprotavimų kontekste galimybė žmonijai save išgelbėti panašėja į barono Miunchauzeno sugebėjimą patį save ištraukti iš pelkės. Tačiau pranašas arba revoliucionierius nesivadovauja sistemos dėsniais ir bando pradėti dialektinį procesą iš naujo, taip ir Kačinskis yra vienas prieš visą sistemą. Kaip minėta, pati sistema yra suinteresuota vaizduoti tokias istorijas kaip nepolitinius arba nereikšmingus klausimus. Ir būtent kova su technologine sistema tampa politinio konflikto objektu, nes jos blogis yra pastovus ir sistemingas žmogaus slopinimas, siekiant perleisti kuo daugiau teisių technologinei sistemai ir taip toliau iškreipti galios santykių pusiausvyrą.

SISTEMINIS BLOGIS IR PRADINIS TAŠKAS

Kačinskis žmonijai siūncia sunkiai patikimą ir įgyvendinamą praktiškai viziją. Tačiau jo nusikaltimų ir pagarbos aukoms kontekste reikia permąstyti žmonijos ateities vizijas. Dupuy seka Arendt ir Anderso tradiciją ir teigia, jog taip „Hirošima yra dabar“ ir „Holo-kautas yra dabar“, tačiau dėl potencialiai tragiškos ateities bus kal-tas ne iš žmogaus prigimties plaukiantis blogis ar kvailumas. Apo-kalipsė, kaip ir Kačinskio manifesto atveju, jau vyksta dėl žmonių

22 Arendt, Hannah, and Jerome Kohn. *The Promise of Politics*. New York: Scho-ken books, 2005, p. 113.

23 „The Precautionary Principle and Enlightened Doomsaying“, p. 590.

nesusimąstymo ir negebėjimo reflektuoti (angl. *thoughtlessness*) egzistencijos anksčiau minėtų dviejų amžinųjų dabarčių kontekste. Toks žmonijos nemąstymas, Dupuy manymu, gali būti palygintas tik su pasigailėjimo vertu Eichmano, kuris buvo tik sraigtelis Trečiojo Reicho biurokratijoje, pavyzdžiu. Dupuy veikale „Cunamio metafizika“ remdamasis Arendt pamąstymu apie Eichmaną nurodo sisteminio blogio rūšį, skirtingą nuo moralinio ar natūralaus blogio. Dupuy sisteminis blogis panašus į Arendt blogį, kuris yra banalus, nes randasi iš žmogaus negebėjimo reflektuoti, tačiau turi katastrofiškesnių padarinių nei kitos dvi blogio rūšys.

Pati sistema, Dupuy manymu, neatsiranda nei natūraliai, nei sintetiniu būdu, tačiau pritardamas Hayeko minčiai filosofas teigia, kad sistema atsiranda kaip save pats spontaniškai sutvarkantis chaosas²⁴. Šiuo aspektu sistemą yra ypač sunku pakeisti, nes nei individo laisva valia, nei dėsniai negali pakeisti jos iš pagrindų. Panašu, sisteminis blogis sistemoje reiškiasi kaip tam tikra užprogramuota susinaikinimo funkcija, atėjusi iš religinių tradicijų. Dupuy teigimu, tokioje sistemoje žiaurumas ir jo aukos įgyja sekuliaraus sakralumo statusą. Anot Dupuy, kuris cituoja Girardą, ne tik „Dievas mirė“, o greičiau „Dievas nusižudė“²⁵. Turint omenyje, jog teodicėja sekuliarioje modernybėje tapo antropocėja, kur žmonija užėmė Dievo vaidmenį ir nieko nėra už visuomenės, tokia save organizuojanti sistema pati sukuria blogį, kuris ją baudžia. Jei dauguma individų, gyvenančių sistemoje, nemąsto arba yra priversti nemąstyti apie ateitį ar jos vizijas – jie bus nubauti specialiu būdu, susinaikinant. Dupuy daro paralelę, jeigu Dievas pats save eliminavo, tai sekuliarios visuomenės pagrinduose yra užprogramuota savižudybė.

Panašiai į tokias „hiperinteguotas“ sistemas žiūri ir Baudrillardas, jo teigimu, blogio principo išnykimas Vakarų civilizaciją

24 *A Short Treatise on the Metaphysics of Tsunamis. Studies in violence, mimesis, and culture*, p. 49–58.

25 *Ibid.*, p. 55.

pavertė per daug neatsparia ir „neturinčia imuniteto“ kitų kultūrų blogiui, prilygindamas terorizmą vėžiui. Sistema, kuria paremta Vakarų civilizacija, siekia sunaikinti visą moralinį blogį tiek savo viduje, tiek išorėje, taip pati sau pasispeisdama spąstus. Panašiai tai patvirtina Chantal Mouffe anksčiau minėta mintimi, jog politinių konfliktų perskyrą liberali hegemonija perkeičia į nusižengimo moralei sritį ir kaip to pasekmė politinis priešas turi būt sunaikintas. Baudrillardas diagnozuoja, kad konfliktų eliminavimas sistemą užprogramuoja susinaikinimui dėl savo „skaidrumo“, kas paradoksalu, liberaliosiose demokratijose yra vertybė²⁶. Tokia sistema veikia su prielaida, kad egzistuos amžinai pašalinus visas žmogaus ydas ir kiekviena katastrofa ateityje yra neįmanoma. Dupuy teigia, jog, nenumatydami katastrofų ateityje, „ekspertai“ gyvena iliuzijoje, ir siūlo net ir akivaizdžioms problemoms ar nelaimėms spręsti beprasmiškas ar idiotiškas priemones²⁷. Tokios priemonės atrodo yra geros valios išdava, bet, kaip Dupuy pabrėžia, norint išspręsti problemą, kuri yra rimta, reikia turėti lygiavertį atsaką sisteminiam blogiui. Kačinskis čia gali sugrįžti į diskusiją, kaip tam tikras *makiavelistas*, siekęs su ugnimi kovoti ugnimi, kur žmogžudystės buvo subordinuotos atkreipti žmonių dėmesį.

Dupuy pažymi, jog paplitęs ekonomistinis požiūris žmones priverčia koncentruotis tik į trumpojo laikotarpio tikslus, rizikas, kaštus, ekonominę išsivystymą, nes tai sistemos pagrindas. Ilgojo laikotarpio ateities vizijos yra paliekamos būtent spontaniškam atsiradimui arba mokslui ir technologijai nulemti, esą, juk koks nors sprendimas turi vis tiek būti. Dupuy manymu, tai yra tolygu sakyti, jog ateitis apskritai neegzistuoja²⁸. Įpratimas mąstyti, kad ateitis yra kaip laisva valia, neleidžia apmąstyti realių iššūkių, kurie vis vien

26 *The Transparency of Evil: Essays on Extreme Phenomena*, p. 62.

27 *A Short Treatise on the Metaphysics of Tsunamis. Studies in violence, mimesis, and culture*, p. 59.

28 *Ibid.*

nutiks nepriklausomai nuo žmogaus laisvos valios²⁹. Technologijų pažangos ir nesugebėjimo reflektuoti tandemas Dupuy, kaip ir Arendt, atrodė mirtinas mišinys žmonijai. Kyla klausimas, kas yra priešinga nesugebėjimui reflektuoti sistemoje.

Kačinskio pranašystė siūlo pačią paprasčiausią asmeninę revoliuciją kiekvienam individui apmąstyti laisvės ir sistemos, kuri yra jo egzistencijos pagrindas ir kartu pražūtis, jei ne jam, bet ateities kartoms, santykį. Tai galbūt ne aktyvus politinis veikimas, bet bent jau jo pradžia. Dupuy teigia, kad žmonija neturi rinktis iš pasirinkimų, žmonės patys nulemia savo likimą, t. y. kuria jį, o ne yra įspausti į tam tikrus rėmus tikintis technologinės pažangos proveržio, kuris galbūt žmonijai padės arba ją sužlugdys³⁰. Norint gyventi, reikia turėti valios gyventi – kurti ateities planus ir vizijas, o ne laukti sistemos gaminamų pasiūlymų, kaip gelbėtis nuo potencialių katastrofų. Galbūt susinaikinimas neišvengiamas, tačiau ar dėl šios priežasties visa žmogaus egzistencija žemėje turi tapti neprasminga. Tačiau šių laikų žmogaus būklė labiau signalizuoja norą išnykti. Apdujusi kolektyvinė sąmonė rodo apatiją kiekvienam veiksmui, o tikras veiksmas neapsieitų be pasekmių ir sugriautų komfortą. Svarbiausia, amžinoji dabartis, kuri palaiko vartojimą ir neskatina reflektuoti ar jausti moralinę atsakomybę už ateities kartas.

IŠVADOS

1. Kačinskio siūloma revoliucija prieš technologinę sistemą yra politinė. Manifesto autorius nenorėjo matyti revoliucijos kaip politinės, nes politika, kaip ji suprantama sistemoje, negali at-

29 Čia gali atrodyti, kad prieštaraujama ano skyriaus argumentams, tačiau Dupuy, matyt, siekia aukso vidurio. Vieta laisvam veiksmui turi likti net ir sisteminio blogio kontekste, tačiau reikia būti realistiškiems ir suvokti, jog žmonija neegzistuos amžinai.

30 *Ibid.*, p. 42, 59.

sigręžti prieš jos sunaikinimą ir tapti sritimi, kur prasidėtų revoliucija. Kačinskis kalba apie aktyvų veikimą istorijos eigoje, kas gali reikšti, jog istorija yra tikroji politinių konfliktų arena. Kačinskio politikos samprata apima tik sisteminių politikos suvokimą, prieš kurį jis nusiteikęs.

2. Politika kaip sritis per paskutinį šimtmetį stipriai susisaistė su technologine sistema bei su kitomis sistemomis ir žmogaus gyvenimo sritimis. Kačinskis, nors teigia, jog nėra reikalinga sugriauti esamą politinę sistemą, nepastebi, jog galimai tiek ekonominės, tiek socialinės, tiek technologinės sistemos griūtis padarytų negrįžtamą įtaką visoms sistemoms kaip visumai, kurios veikia pagal panašią logiką.
3. Kačinskio asmuo yra revoliucionieriaus ir pranašo figūra, todėl svetima sistemos logikai ir lieka nesuprasta individo, kuris suinteresuotas savo gerove ir vartojimu. Pranašo-revoliucionieriaus siūloma vizija apnuogina dabarties tuštybę ir sistemos siūlomas laisves kaip iliuziją. Ši iliuzija slopina individo budrumą, ir tuo sistema naudojasi kaupti dar daugiau galios.
4. Individo negebėjimas reflektuoti savo ribotos autonomijos veda į galimą jos susinaikinimą, apie tai įspėja Kačinskis. Tai yra sistemos blogis, kurio ydingą ratą sunku palaužti. Unabomberio siunčiama žinutė – sunaikinti sistemą, o su ja ir sisteminių blogių, kurio pasekmės yra katastrofiškos.

Baltic States' policies with respect to China – the three sister countries speaking in different voices

---

Annamaria Cantore

INTRODUCTION

Over the past decade, China has made noteworthy strides towards drawing Eastern Europe into a web of cooperative relations. Beijing has promised profitable financial investment in the region, and the Baltic states have enjoyed growing economic cooperation with the Asian giant and added value in the countries. With the establishment of the so-called “16+1”¹ platform, the Baltic countries’ ties with the emerging superpower strengthened and seemed almost frictionless. China’s involvement in the region has even raised concerns in Brussels that Beijing could use its financial and technological capabilities to drive a wedge between EU member states. However, over time, Lithuania, Latvia, and Estonia have apparently stopped rowing in the direction of Beijing. 2021 marks the year when Lithuania withdrew from the “16+1” format, while Estonia and Latvia have reduced its participation in the cooperation platform by sending ministers instead of heads of state. Few days ago, Lithuania even opened Taiwan’s representative office² in Vilnius, leading to a diplomatic dispute with China. These aspects show that even though it is agreed that Baltic

- 1 In 2019 at Dubrovnik Summit Greece joined the grouping, while in 2021 Lithuania left it.
- 2 Since China claims Taiwan as its own territory, other Taiwan offices in Europe and the United States use the name of the city Taipei avoiding a reference to the island itself.

states speak with one voice in the foreign policy, a different approach towards China could be seen. Lithuania seems to be decoupling from China on two main levels – political-diplomatic and economic-technological levels, while Latvia and Estonia remain cautious towards growing superpower.

Therefore, the essay aims to discuss the policies of the Baltic states towards China and answer to the question what key motives led that the three countries of the region differ in their approaches how to deal with Beijing. Even though the paper does not aim to provide any policy suggestion, a rhetoric question will be asked – is Lithuania's assertive policy reasonable or should Lithuania stick to more pragmatic and cautious policy of Latvia and Estonia?

In order to answer these questions, the paper will be divided into four parts: (1) before analyzing the policies of Baltic states towards China, a brief overview on Beijing's interests in the region will be presented; (2) then, to show different approaches of the Baltic states towards China, policies of Lithuania, Latvia and Estonia will be overviewed; (3) after that, the similarities and differences of the three countries will be summarized and motives leading to the unequal policies will be underlined; (4) finally, the paper will try to evaluate different strategies towards China.

CHINA'S INTEREST IN THE BALTICS

The Baltic Sea Region is considered to be strategically significant for China, as it is one of the key points in the Belt and Road (BRI) initiative – a project aiming to connect Europe and Asia through trade and infrastructure. In addition, China is seeking to link the Baltic Sea region to a “Polar silk road” in order to connect European and Asian shipping lanes.

Mainly, China's investment in the region includes infrastructure and logistics, technology and agriculture. To expand the co-

operation between Beijing and the Central and Eastern Europe (CEE) countries the “16+1” format was founded by China in 2012. The mechanism connected China and the Baltic States (Estonia, Latvia, Lithuania) with Albania, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Croatia, the Czech Republic, Hungary, Macedonia, Montenegro, Poland, Romania, Serbia, Slovakia, Slovenia and Greece. The format’s goals were and still are to promote the Chinese BRI and enhance cooperation in the fields of infrastructure, transportation, logistics, trade and investment³. The cooperation fields proposed by China also include education, cooperation on provincial and municipal levels, and people-to-people ties, such as tourism and education. When the mechanism was established, Lithuania, Latvia and Estonia made their stance and priority clear: the region needed more investments, further diversification of its logistic sector to make up for the steady decrease in freight flows via the port and railway infrastructure. However, later it was seen that the Baltic states and Slovakia remained Europe’s smallest recipients of China’s foreign direct investment (FDI).⁴ According to the 2000–2019 stats published by Politico Europe, Estonia, Latvia, Lithuania and Slovakia each have received just 0.1 billion euros in FDI from China in the 19-year period. To give a clearer picture, The United Kingdom, the largest recipient, received from 8.97 billion euros to 20.9 billion euros.⁵

To sum up, despite seemingly having a strategic importance to China, the Baltic Sea region received little Chinese FDI.

3 „‘16+1’ mechanism set to bolster China-Europe ties”, china-ceec.org web, 2018-07-10, <https://www.mfa.gov.cn/chinaceec/eng/zdogjhz_1/t1575579.htm>

4 „China’s influence in Europe — by the numbers”, politico.eu, 2020-09-14, <<https://www.politico.eu/article/mo-money-mo-pandas-chinas-influence-in-europe-by-the-numbers/>>

5 *Ibid.*

LITHUANIA – A SMALL COUNTRY THAT HAS CHALLENGED CHINA

Analyzing Lithuania's policies towards China it could be summarized that in 2021 Lithuania decoupled from China on two main levels – political-diplomatic and economic-technological.⁶ The former refers to the withdrawal from the cooperation format between China and Central and Eastern European (CEE) countries, also known as “17+1” format, and the opening of the representation office in Taiwan and vice versa.⁷ Additionally, Lithuania took steps to further diversify its foreign policy in the Asia–Pacific region by announcing the opening of embassies in South Korea and Singapore.⁸ On the other important economic-technological level, Lithuania not only legally barred Huawei from creating the country's 5G network,⁹ but has also banned controversial Chinese company, Nuctech, from installing its equipment in the country's critical infrastructure.¹⁰ However, the choice of such Lithuanian policy and

- 6 Konstantinas Andrijauskas, “Lithuania's Decoupling From China Against the Backdrop of Strengthening Transatlantic Ties.” (2021).
- 7 Vaidotas Beniušis, BNS, „Dirgiklis Kinijai? Lietuva šiemet ketina atidaryti verslo atstovybę Taivane“, LRT.lt, 2021-03-04, <<https://www.lrt.lt/naujienos/pasaulyje/6/1357795/dirgiklis-kinijai-lietuva-siemet-ketina-atidaryti-verslo-atstovybe-taivane>>
- 8 Živilė Banytė, ELTA, „Lietuva planuoja atidaryti diplomatinės atstovybės Pietų Korėjoje ir Singapūre“, LRT.lt, 2021-03-30, <<https://www.lrt.lt/naujienos/pasaulyje/6/1376679/lietuva-planuoja-atidaryti-diplomatines-atstovybes-pietu-korejoje-ir-singapu>>
- 9 Sniegė Balčiūnaitė, BNS, „Seimas užkirto kelią: ryšių rinkoje, ypač diegiant 5G, nepatikimų tiekėjų neturi būti“, LRT.lt, 2021-03-25, <<https://www.lrt.lt/naujienos/verslas/4/1417390/seimas-uzkirto-kelia-rysiu-rinkoje-ypac-diegiant-5g-nepatikimu-tiekeju-neturi-but>>
- 10 Vaidotas Beniušis, BNS, „Vyriausybė blokuoja Kinijos įmonės bagažo skenavimo įrangą Lietuvos oro uostuose“, LRT.lt, 2021-02-16, <<https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1346635/vyriausybe-blokuoja-kinijos-imones-bagazo-skenavimo-iranga-lietuvos-oro-uostuos>>

how relations with China were developing in the beginning must be discussed in more detail.

When the “16+1” format was established, Lithuania was keen to cooperate with China in the economic, political, cultural, and scientific areas. It could be remembered when some Lithuanian officials defended the value of this format to the state, as they believed it was an additional tool for Lithuania to cooperate with China directly. In 2018, the former Minister of economy V. Sinkevičius stated that if this was a format that creates additional and well-paid jobs in both Lithuania and China, helps to expand national business, then he would not see any problems with it.¹¹ Also, the former Lithuanian Ambassador to China I. Marčiulionytė was positive in regard to the “16+1” format, because it complemented the bilateral relations between Lithuania and China, since the big countries as Germany, France or Italy do not need any formats because they have a large, broad agenda and the bilateral EU–China format is enough for them.¹²

Lithuania was keen to strengthen cooperation with China in logistics. For instance, Lithuania has introduced itself to China as a transit center in the middle of Europe and has ensured a steady growth in the volume of postal items coming from China over the past decade.¹³ By the time the pandemic broke out, this flow had reached an impressive two-thirds of all foreign postal items handled by the state-owned Lithuanian Post. Following the signing of memoranda of understanding between the two countries on the joint development of the BRI and on the strengthening of cooperation in the field of postal services, in 2020 mid-April, the first Chi-

11 Pranciškus Vaišvila, BNS, „16+1“ formatas: Lietuva ištroškusi didesnių Kinijos investicijų“, delfi.lt 2018-05-07 d., <<https://www.delfi.lt/verslas/verslas/161-formatas-lietuva-istroskusi-didesniu-kinijos-investiciju.d?id=77900325>>

12 *Ibid.*

13 Andrijauskas, Konstantinas. “Sino-Lithuanian Relations In 2020: Shedding The Masks?” (2020).

nese train to Europe carrying only postal items arrived in Vilnius from Chongqing. Out of 42 containers, only two were destined for Lithuania, and the rest went to other European countries.¹⁴ In this way, Vilnius pursued its goal of becoming the logistical gateway to this type of Chinese transit to the mainland and at the same time benefiting from its participation in the process. However, the Seimas later adopted a decision to abolish the tax exemption for low-value parcels from non-EU countries, which will dampen the rapid growth of Chinese e-commerce platforms, especially AliExpress.¹⁵

Lithuania was also interested in cooperating with China in the field of financial technologies (fintech). In 2018, ambitions were expressed by important Lithuanian officials, including the former Minister of Finance V. Šapoka and former President D. Grybauskaitė, therefore at that time about ten Chinese-based financial technology companies were established in the country.¹⁶ Lithuania ranked high 4th place in the global Fintech index. However, in the light of increasingly controversial “16+1” initiative, the previous Lithuania’s promises to establish a financial technology coordination center ended with setting up a “network of coordinators”. This demonstrated the declining trend in Sino-Lithuanian relations and the growing attention of Lithuanian intelligence services to pay more attention to “hostile states” in sensitive sectors. Throughout the five years up to 2019, Lithuanian exports of high-tech products to China grew 7.4 times to more than 22 million

14 Lietuvos paštas, „Į Lietuvą atvyko istorinis pašto traukinys tiesiai iš Kinijos“ post.lt, 2020-04-14, <<https://www.post.lt/apie-mus/naujienos/i-lietuva-atvyko-istorinis-pasto-traukinys-tiesiai-kinijos>>

15 Jonas Deveikis, „Seimas tarė galutinį žodį: naikina lengvatą, taigi už smulkmenas iš Kinijos sumokėsime kiek daugiau“, lrt.lt, 2020-11-05, <<https://www.lrt.lt/naujienos/verslas/4/1269584/seimas-tare-galutini-zodi-naikina-lengvata-taigi-uz-smulkmenas-is-kinijos-sumokesime-kiek-daugiau>>

16 LR Prezidentūra, „Kinijoje Lietuva pristatoma kaip Europos „Fintech“ centras“, lrp.lt, 2018-11-06, <<https://www.lrp.lt/lt/kinijoje-lietuva-pristatoma-kaip-europos-fintech-centras/31280>>

euros, securing it a fourth position below only the US, Germany and the Netherlands in 2018. 74% of that volume was comprised of lasers, as China had already emerged as the largest market for the Lithuanian laser producers since 2016 and accounted for 29% of their exports in 2018.¹⁷

The trade between Lithuania and China was also steadily growing – in the last pre-pandemic year, the total trade between China and Lithuania increased by almost 16% and reached 1.2 billion euros. Nevertheless, it should be also stressed that China's economic involvement is minimal in Lithuania and large trade imbalance, in which Chinese exports to the Lithuania outweigh country's exports to China. According to the United Nations COMTRADE database on international trade, in 2020 Lithuania's exports to China was 357.76 million dollars during 2020 (China ranks 22nd among Lithuania's export partners) while the country's imports from China was 1.34 billion dollars (China ranks 7th among Lithuania's import partners).

However, in 2019 security concerns towards China emerged and positive bilateral relations have changed.¹⁸ In that year, Lithuanian intelligence has warned for the first time that China's security services are becoming more active in the country.¹⁹ The investiga-

17 Echo-wall, „From Unfulfilled Promises to Realized Fears?“, echo-wal.lt, 2021-01-04, <<https://www.echo-wall.eu/plus-one/unfulfilled-promises-realized-fears?>>

18 It should be highlighted that the cooling of Lithuanian-Chinese relations was highly affected by the deterioration of US-China relations. Even though much of the literature on China-U.S. relations agrees that the relations between these two countries began to deteriorate in the second decade of the twenty-first century, the accelerated deterioration was mostly seen during Trump administration. Consequently, this had an impact on Lithuania's strategy towards China.

19 Šarūnas Nekrošius, „Pristatyta grėsmių Lietuvai ataskaita: Rusijos dėmesys rinkimams ir naujas iššūkis iš Kinijos“, lrt.lt, 2019-02-05, <<https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/244037/pristatyta-gresmiu-lietuvai-ataskaita-rusijos-demesys-rinkimams-ir-naujas-issukis-is-kinijos>>

tive unit of the Lithuanian National Radio and Television (LRT) revealed that the local company “Energetikos tinklų institutas” (Power Network Institute, ETI) was acquired in 2013 by the same Chinese enterprise that had been actively participating in projects which essentially made the Belarusian (Astravyets) Nuclear Power Plant – a 2-unit nuclear power plant built by Russia in Belarus, which is located 50 km from Vilnius and poses a security threat to Lithuania. Also, the desire expressed by Chinese commercial actors to develop Klaipeda Seaport on several occasions and the ongoing Rail Baltica project have raised concerns about their key strategic role and importance for national and even regional security. Nucotech case could be also mentioned which was an important factor for Lithuania’s position on relations with China. In the beginning of 2021, the Lithuanian government commission inspecting transactions important to national security has ruled that a transaction with the Chinese state-owned company Nucotech over the supply of baggage X-ray screening equipment at the country’s airports is not in the interests of national security.²⁰ The United States and Canada have identified security vulnerabilities in Nucotech equipment stating that the company’s cargo and baggage screening systems can give access to sensitive data and commercial information, which can then be passed on to the Chinese regime.

Furthermore, human rights aspect should be added. In March of 2021, the US, Canada, the UK and the EU imposed coordinated sanctions on Chinese high-ranking officials and one institution for human rights abuses against Uyghurs and other Muslim ethnic minorities in the Xinjiang region.²¹ China responded the same day

20 Vaidotas Beniušis, BNS, „Iš Lietuvos oro uostų, ministras Skuodis atsisako komentuoti“, lrt.lt, 2021-02-02, <<https://www.lrt.lt/naujienos/verslas/4/1334967/kinijos-nuctech-stebisi-jos-eliminavimu-is-lietuvos-oro-uostu-ministras-skuodis-atsisako-komentuoti>>

21 Robin Emmott and David Brunnstrom, “West sanctions China over Xinjiang abuses, Beijing hits back at EU,” Reuters, March 23, 2021, <<https://www.reuters.com/article/uk-usa-china-eu-sanctions-idUSKBN2BE2LF>>

by announcing its own sanctions on four European institutions and ten individuals, including Lithuania's Member of Parliament D. Šakalienė.²² This step of Beijing had further implications on the EU level and nationally – in Lithuania. The ratification process of the already controversial EU–China Comprehensive Agreement on Investment until China lifts was frozen and on the same day Lithuania's Parliament voted to adopt the resolution On China's Mass, Systematic and Gross Violations of Human Rights and Genocide Against Uyghurs.²³

Taking in account the national security concerns, growing China's assertive policy and the fact that Beijing's investments in Lithuania are minimal, Lithuania's government decided to decouple from Asian dragon both on political-diplomatic and economic-technological levels. Also, the current Government's aligning with the US should be highlighted. Growing tensions in US–China relations and the coming to power of conservative-liberal coalition in Lithuania with its “value based” foreign policy were important motives to decouple from China.

LATVIA – ECONOMIC PRAGMATISM OVER IDEOLOGY AND VALUES

Analyzing Latvia's policies towards China, it could be concluded that the country maintains economic pragmatism and is probably the most reluctant of the three Baltic states to engage in critical

22 “Foreign Ministry Spokesperson Announces Sanctions on Relevant EU Entities and Personnel,” Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, 2021-03-22, <https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/t1863106.shtml>

23 “Seimas rezoliucija pasisakė dėl uigūru padėties Kinijoje,” The Seimas of the Republic of Lithuania, 2021-05-20, <https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35403&p_k=1&p_t=276510.>

China policy, mainly due to public demand as Latvians are among the European nations that perceive China more positively.²⁴ On the political-diplomatic and economic-technological level, Latvia only partially decoupled from China. As Lithuania, in 2020 Riga and Washington signed a joint declaration on 5G security aimed at limiting the Latvian market to Chinese companies,²⁵ but Latvia did not left the “16+1” format as was still cautious about China. For instance, the country did not want to anger the Asian dragon, and Latvia’s Museum of occupation has cancelled a planned exhibition which drew parallels between the so-called Hong Kong Way of 2019 and the Baltic Way in 1989.²⁶

When examining the trade with China, the same situation stands as in Lithuania. According to the United Nations COMTRADE database on international trade, in 2020 Latvia’s exports to China was 177.4 million dollars (China ranks 20th among Latvia’s export partners) while country’s imports from China was 725.07 million dollars (China ranks 7th among Latvia’s import partners). This statistic shows a large trade imbalance, in which Chinese exports to the Latvia outweigh Latvia’s exports to China. While the results in boosting transit between China and Latvia are far from impressive, the representative of the Latvian Transport ministry in China, Helmut Kols claimed that the country has managed to put itself

24 Una Aleksandra Bērziņa-Čerenkova, „Go with the Devil You Don’t Know”? Latvians Still Believe in Economic Cooperation with China”, The Foreign Policy Research Institute, 2021-04-07 <<https://www.fpri.org/article/2021/04/go-with-the-devil-you-dont-know-latvians-still-believe-in-economic-cooperation-with-china/>>

25 „Latvia signs 5G declaration with US to sideline China”, lrt.lt, 2020-02-28, <<https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/1146924/latvia-signs-5g-declaration-with-us-to-sideline-china>>

26 Benas Gerdžiūnas, „Under alleged pressure from China, Latvian museum cancels Hong Kong exhibition“, lrt.lt, 2021-08-23, <<https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/1473784/under-alleged-pressure-from-china-latvian-museum-cancels-hong-kong-exhibition>>

on Chinese maps in the direct sense of the phrase. Until recently, China used a map where the railway links to Latvia were possible only via St. Petersburg, Russia.²⁷ For instance, the number of containers arriving in the port of Riga from the Far East has jumped by 330% between 2017 and last year. That means an increase from 3,000 to 10,000 containers (which was about 2.1% of all containers passing through Riga's port in 2018).²⁸

Additionally, an intense bilateral cooperation in logistics could be seen. Since Latvia joined the BRI in 2016, the Sino-Latvian trade in transport and logistics services has significantly expanded. Latvia is now connected with China by railway, aviation, and shipping links. Latvian transport and logistics enterprises provide economical services and solutions for cargo and passenger movements across Northern Europe and beyond. According to the Central Statistical Bureau of Latvia, China is Latvia's largest trading partner in Asia.²⁹ Two-way trade in goods and services expanded by 59% from 2016 to 2020. Whilst trade in transport and logistics services has grown by 98% from 2016 to 2020, accounting for 85% of the total Sino-Latvian trade in services in 2020.³⁰ Besides strong momentum achieved in the bilateral trade in transport and logistics services, Latvia is actively promoting third-market cooperation via Latvia, by providing alternative transport services and solutions to

27 Naglis Navakas, „Verslo žinios“, Holger Roonemaa And Mari Eesmaa (Postimees), Inese Liepiņa (Re:Baltica), „The Golden Handcuffs of Chinese Investment“rebaltica.lt, 2019-09-05, <<https://en.rebaltica.lv/2019/09/the-golden-handcuffs-of-chinese-investment/>>

28 „Re:Baltica“, „Verslo žinios“, Postimees, „China's Belt and Road grip reaches the Baltics – Investigation“, lrt.lt, 2019-09-16, <<https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/1098009/china-s-belt-and-road-grip-reaches-the-baltics-investigation>>

29 Investment and Development Agency of Latvia, „Foreign Trade Statistics“, liaa.gov.lv, 12.02.2020, <<https://www.liaa.gov.lv/en/foreign-trade-statistics>>

30 Ibid

address the supply chain disruptions caused by the COVID-19 epidemic.³¹

China is also investing in Latvia's ports. In 2019, the Freeport of Riga has announced the signing of a cooperation agreement with the Port of Qingdao in China, one of the ten busiest ports in the world.³² According to a statement, the goal of the agreement is to facilitate trading, logistics and business partnerships between Latvia and China, boosting the exchange of information and expertise in the fields of port planning and development, port management and information technologies.³³

As the State Secretary of the Ministry of Transport I. Stepanova stated in May, 2021, the Latvian transport and logistics industry can provide competitive services in connecting Asia and Europe. The State Secretary said that "Latvian enterprises seek to capture new opportunities for the purposes to recover from the epidemic and to develop new air, land, railway and sea transport links for cargo and passenger flows in the post-COVID period."³⁴ By her opinion, China is leading the world in COVID-19 epidemic control and prevention. Thus, China may be well prepared to initiate a major recovery of traditional passenger and freight connections between Asia and Europe and vice versa.

31 Ministry of Transport of Latvia, „Sino-Latvian trade in transport and logistic services expands - VIA LATVIA participates in the CIFTIS 2021”, sam.gov.lv, 06.09.2021, <<https://www.sam.gov.lv/en/article/sino-latvian-trade-transport-and-logistic-services-expands-latvia-participates-ciftis-2021>>

32 Port Technology International Team, „Riga and Qingdao Sign Port Cooperation Deal”, porttechnology.org, 2019-04-17, <https://www.porttechnology.org/news/riga_and_qingdao_sign_port_cooperation_deal/>

33 The port of Riga, „The Port of Riga and Port of Qingdao (China) Sign a Cooperation Agreement”, rop.lv, 04/16/2019 <<https://rop.lv/en/news/port-riga-and-port-qingdao-china-sign-cooperation-agreement>>

34 Ministry of Transport of Latvia, „The Latvian transit industry can offer effective solutions for connecting Asia and Europe”, sa.gov.lv, 27.05.2021, <https://www.sam.gov.lv/en/article/latvian-transit-industry-can-offer-effective-solutions-connecting-asia-and-europe>

The country also made a bilateral government-to-government agreement on air services and maritime transport, and the ministry-to-ministry agreement on railway transport, the transport industries in both countries. As a result, Latvia is connected with China by railways, maritime and aviation links, forming a foundation for long-term Sino-Latvian economic cooperation development.³⁵

Additionally, the countries cooperate in the scientific area. For example, in 2018, an agreement between the governments in the field of science and technology was made. The countries promised to strengthen the bilateral friendship, to promote scientific and technological cooperation which is of a great importance to economic growth.

When analyzing Latvia's public opinion, it seems that even though Latvians demonstrate Euro-optimism and have negative responses to China when it comes to human rights and freedom, the population still holds the most positive views of the People's Republic of China among 11 surveyed EU member states.³⁶ There is still a belief among Latvian society that Chinese wealth could spill over into the Latvian economy via transit, export and investment. When indicating preferred Latvian foreign policy priorities towards China, 81.1% respondents believe policy should be focused on "promotion of trade and investment", and 62.1% of respondents share some degree of agreement over China's capability to help the national transit sector. A further breakdown of opinions demon-

35 Embassy of the Republic of Latvia in the People's Republic of China, „Ministry of Transport: The Latvian transit industry can offer effective solutions for connecting Asia and Europe”, 30.06.2020, mfa.gov.lv, <<https://www2.mfa.gov.lv/en/china/current-events/845-visas-vestniecibas/china-en/china-news-other/68026-ministry-of-transport-the-latvian-transit-industry-can-offer-effective-solutions-for-connecting-asia-and-europe>>

36 Bērziņa-Čerenkova, Una Aleksandra, et al. "Latvian public opinion on China in the age of COVID-19."

strates a clear prevalence of economic pragmatism over ideology in the Latvian public's perceptions of the People's Republic of China.³⁷

ESTONIA – A CAUTIOUS STATE BETWEEN IDEOLOGY AND PRAGMATISM

When it comes to the Estonian policies towards China, it could be stated that the country is between Lithuania and Latvia – it is neither so pragmatic, nor so assertive. Estonia has reduced its participation in the “16+1” format to a minimum and there is currently no active cooperation in this framework,³⁸ also Estonia was the first country of the three Baltic states which signed the memorandum of understanding (MoU) with the US restricting the use of Huawei equipment in Estonia's 5G mobile core networks.³⁹ However, the country maintains a sort of pragmatic stance when it comes to economics. It could be illustrated by Kai Kreos, head of the Estonia–Asia Trade Agency at Enterprise Estonia, statement in which it was emphasized that Estonia cannot ignore China, because it has one of the world's biggest economies: “We need to have a clear strategy for what we will do with China. Entrepreneurs should look more to China, because China currently accounts for a very small portion of Estonian exports. The point at which we should start seeing any sort of dangers is decades off.”⁴⁰

37 *Ibid.*

38 „Liimets: No decision made on Estonia's future 17+1 participation”, news.err.ee, 24.05.2021, <<https://news.err.ee/1608222910/liimets-no-decision-made-on-estonia-s-future-17-1-participation>>

39 Reuters staff, „Estonia passes ‘Huawei law’ for telecom security reviews”, reuters.com, 2020-05-12, <<https://www.reuters.com/article/us-estonia-telecoms-law-idUSKBN22O22I>>

40 „Suud puhtaks’ talks China's influence on Estonia”, news.err.ee, 29.01.2020, <<https://news.err.ee/1029198/suud-puhtaks-talks-china-s-influence-on-estonia>>

Regarding the bilateral trade China is Estonia's largest export market in Asia. In the first half of this year, Estonia's exports to China increased by 22 percent year on year.⁴¹ Whereas Estonia's import from China has increased remarkably over the past decade and particularly from 2010s on, Estonia's export to China has remained modest and very unstable. According to the United Nations COMTRADE database on international trade, in 2020 Estonia's exports to China were 282.72 million dollars (China ranks 14th among Estonia's export partners) while the country's imports from China were 1.65 billion dollars (China ranks 2nd among Estonia's import partners). This has led to Estonia's increasing trade deficit with China and it can reasonably be expected that this trend will also continue in the future.

When it comes to the economic cooperation, the Estonia–China relations have developed. It is agreed that for the time being Estonia is enjoying the best cooperation period with China in history.⁴² The prime ministers' meetings within the “16+1” format have proven useful for closing such large-scale deals as the Estonian energy company's project in Jordan. Estonia's owned Enefit's affiliate company has achieved financial loan for the 2.1 billion dollars oil shale power project in Jordan and the financing comes from a consortium of Chinese banks.⁴³ Additionally, Estonia signed protocols that enable the export of various fish, meat and dairy prod-

41 Xinhua, „Chinese ambassador says Estonia important regional partner of China”, chinadaily.com, 2019-09-26, <<https://www.chinadaily.com.cn/a/201909/26/WS5d8c57b6a310cf3e3556da26.html>>

42 Liisi Karindi, „Estonia in the Middle of Europe's China Debate”, chinaobservers.eu, 2020-01-22, <<https://chinaobservers.eu/estonia-in-the-middle-of-europes-china-debate/>>

43 Eesti Energia, „Enefit's affiliate company has achieved financial close for the USD 2.1 billion oil shale power project in Jordan”, energia.ee, 16.03.2017, <<https://www.energia.ee/en/uudised/avaleht/-/newsv2/2017/03/16/eesti-energia-viis-lopule-21-miljardi-dollari-suuruse-jordaania-polevkiviprojekti-rahastamise>>

ucts to China.⁴⁴ Thanks to the three economic cooperation treaties with China at the high-level summits (not in the framework of the “16+1”, but the New Silk Road initiative), Estonian companies have been granted regular meetings at the top level with Chinese companies like Alibaba.⁴⁵ Although development of cooperation with new partners can take several years, Estonia based on rhetoric of its officials, tried to show itself as a stable, constructive partner through consistency in interaction with China.⁴⁶ SF-express, a leading Chinese logistic company, together with Omniva are creating a successful cooperation model of “e-commerce + logistics”. Recently, Chinese engineering and repair specialist Guangzhou Hangxin Aviation Technology has announced to acquire Magnetic MRO with 43 million euros.⁴⁷

Furthermore, the cultural bilateral cooperation took place and in recent years, it has been very intense.⁴⁸ In education field, several China-related programs have been successfully implemented and the cooperation has intensified. For instance, in 2017 Estonia and China signed the new Education Partnership Programme 2017–2022 that covers student exchanges and granting of scholar-

44 BNS, „Ministry: Chinese market successfully opened for Estonian food“, news.err.ee, 10.11.2019 <<https://news.err.ee/1001467/ministry-chinese-market-successfully-opened-for-estonian-food>>

45 „Estonia signs three economic treaties with China“, news.err.ee, 27.11.2017, <<https://news.err.ee/645200/estonia-signs-three-economic-treaties-with-china>>

46 Liisi Karindi, „Estonia in the Middle of Europe’s China Debate“, chinaobservers.eu, 2020-01-22, <<https://chinaobservers.eu/estonia-in-the-middle-of-europes-china-debate/>>

47 „China – Estonia enhance cooperation in aviation industry“, magneticmro.com, 07.05.2018 <<https://magneticmro.com/news/china-estonia-enhance-cooperation-aviation-industry/>>

48 Ministry of Culture of the Republic of Estonia, „The cultural cooperation programme between Estonia and China was signed in Hangzhou“, kul.ee, 22.09.2017 <https://www.kul.ee/en/news/cultural-cooperation-programme-between-estonia-and-china-was-signed-hangzhou>

ships, teaching of language, culture and history on mutual basis, and youth exchanges.⁴⁹

However, Estonia became cautious about China when regarding the national security issues. For instance, the case of the undersea railway tunnel connecting Tallinn and Helsinki could be underlined. Few years ago, China was willing to fund the project which was at that time regarded as the largest China-related investment in northern Europe. However, the Estonian government rejected plans to build a China-funded tunnel due to environmental, economic and security reasons.⁵⁰ Moreover, for several years in a row, Estonian intelligence reports emphasize security threats posed by Beijing. In the report of 2021, there is a chapter which includes concerns about Chinese activities. It states that “We talk about China’s increasingly confrontational foreign policy, as well as its influence operations and the threats of ‘sinicizing’ Chinese technology. Like our partners, we, too, keep a close eye on China’s tightening cooperation with Russia, a relationship mostly dominated by Beijing.”⁵¹

CONCLUSIONS: BALTIC STATES – SISTER COUNTRIES WITH DIFFERENT VOICES?

Summarizing Baltic states’ policies towards China, it could be highlighted that even though the countries share similar history, strate-

49 Ministry of Education and Research of the Republic of Estonia, „Estonia and China renewed their agreement on education partnership”, hm.ee, 2017-05-17, [https://www.hm.ee/en/news/estonia-and-china-re](https://www.hm.ee/en/news/estonia-and-china-re%20newed-their-agreement-education-partnership)” newed-their-agreement-education-partnership

50 „Estonia to reject China-backed Baltic tunnel plan over security fears”, politico.eu, 2020-07-31, <<https://www.politico.eu/article/estonia-to-reject-china-backed-baltic-tunnel-plan-over-security-fears/>>

51 Estonian Foreign Intelligence Service’s sixth annual report, 2021 <<https://www.valisluureamet.ee/doc/raport/2021-en.pdf>>

gic interests, and values, they have different approaches how to deal with Beijing. Starting with similarities, the following could be stated, (1) All three countries see China as an actor which poses threat to their national security. (2) They agree that China is exploiting the economy for political ends. China, embedded in strategic objects, later tries to influence domestic political processes and some officials fear that Beijing may gain leverage over domestic policy through investment as Russia did through Gazprom.⁵² Additionally, the Asia's dragon seeks economic leverage and political support from some European countries on issues important to it, for example, the independence of Taiwan and Tibet. (3) Baltic states understand that the "16+1" format undermines European solidarity and is an instrument for China's *divide and rule* policy. There are fears that the "16+1" cooperation format is intended to divide EU members over investment from China. The case of the Baltics could be mentioned when Latvia and Lithuania competed for Chinese investments in their seaports. (4) Furthermore, the format did not bring benefits or higher investment. Most Chinese companies are driven by profit, so it was difficult for these companies to turn promises and propaganda into reality.⁵³ From an economic perspective, it appears that the Central and Eastern European region is not as attractive as Western Europe because it is less developed and has less purchasing power.⁵⁴ The region also has infrastructure problems and low population density, making investment in highways or high-speed rail less profitable than in other regions. (5) The Baltic states agree that economic security is also an issue, as large trade imbalances persist, with Chinese exports to the

52 „Lietuva laukia didesnių Kinijos investicijų, nors nerimas dėl politikos išlieka“, *kauno.diena.lt*, 2018-05-04, <<https://kauno.diena.lt/naujienos/verslas/ekonomika/lietuva-laukia-didesniu-kinijos-investiciju-nors-nerimas-del-politikos-islieka-862322>>

53 Scott, David. "China and the Baltic States: strategic challenges and security dilemmas for Lithuania, Latvia and Estonia." *Journal on Baltic Security* 4.1 (2018).

54 *Ibid.*

Baltics increasingly offsetting Baltic exports to China. There is also the issue of reciprocity. Although China said at the beginning of the format that it would benefit everyone (win-win thinking), it is hardly visible. Chinese companies are finding an open-door environment in Europe, but it is quite difficult, if not impossible, for European companies to win a contract to build infrastructure projects in China.

However, no matter these aspects, the Baltic states still differ in their practical policies with Lithuania decoupling from China on political-diplomatic and economic-technological levels, while Estonia and Latvia still cooperating with China in the political and economic fields. It could be illustrated by two cases: Lithuania left the “16+1” format, while Latvia and Estonia remain member countries; Lithuania this last week opened Taiwan’s office, while Latvia and Estonia have similar Taiwanese offices but, to avoid getting Beijing angry, officially representing Taipei, Taiwan’s capital, not Taiwan itself. Nevertheless, all three countries agree on national security policies as, for instance, legally barred Huawei from creating their 5G networks. Therefore, a natural question arises – why Baltic states, usually having one voice, now are dealing with China in different ways? It could be explained by the fact Lithuania has less investments in China than other two neighboring states, so that it has a greater freedom of maneuver when deciding to decouple from China. Additionally, Estonia and Latvia criticize Lithuania for not having a long-term strategy towards China. As Mark Mickelson, Chairman of the Foreign Affairs Committee of the Estonian Parliament, said “It is impossible to win a battle line with China like Lithuania does.”⁵⁵ The two countries believe that bilateral relations with China should be kept, and they are more willing to work to

55 „Estijos parlamentaras: Lietuva neturi ilgalaikės strategijos konfrontacijoje su Kinija“, lrt.lt, 2021-09-27, <<https://www.lrt.lt/naujienos/pasaulyje/6/1504936/estijos-parlamentaras-lietuva-neturi-ilgalaikes-strategijos-konfrontacijoje-su-kinija>>

create a “more harmonious” vision with China. Also, in international organizations, they should also strengthen cooperation with China.⁵⁶

POLICIES TOWARDS CHINA – WHAT PATH TO CHOOSE?

Even though the essay is not aiming to provide any policy suggestion, a rhetoric question could be still asked – is Lithuania’s policy reasonable and the right one or should the Baltic states stick to more pragmatic and cautious policy of Latvia and Estonia? On the one hand, Lithuania maintains a value-based foreign policy which emphasizes human rights and rule of law. Secondly, it secures the support of the United States, the country which is the guarantor of the security in the Baltic region. Thirdly, Lithuania gives priority to national security over economic interests. Fourth, it is widely agreed that the war between democracies and autocracies have taken place, therefore, Lithuania is fighting for democratic values and, by taking the lead, hopes other countries will follow its example. In addition, it is feared that the world will be ruled by China’s provided system, thus it is important to cooperate with the West, and the United States in particular, which is the hegemony of the Western world, in balancing China. On another hand, today’s world is interconnected, and China has a significant role and power. There are spheres when the cooperation with Beijing is extremely important, for instance, tackling the climate change. Therefore, going in total political confrontation, is not the best decision and solution. Taking these aspects into consideration, a hard decoupling could cause more problems than bringing benefits, so a moderate stance – cooperative rivalry – should be the priority strategy.

56 *Ibid.*

Kalbos redaktorė *Danutė Petrauskienė*
Maketuotoja *Vida Vaidakavičienė*

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
Knygos internete: www.knygynas.vu.lt
Mokslo periodikos žurnalai: www.zurnalai.vu.lt
11,4 aut. l.

2003 m. balandžio 2 d. įkurta Studentų mokslinė draugija (SMD) yra akademinė organizacija, vienijanti mokslinę veiklą besidominčius Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto studentus ir kelianti sau trejopus tikslus:

- gilinti politikos mokslų žinias, ugdyti studentų kritinį mąstymą, skatinti jų mokslines ambicijas ir formuoti mokslinio darbo įgūdžius;
- plėtoti TSPMI dėstytojų ir studentų dialogą;
- puoselėti tarpinstitucinius ir tarptautinius akademinis studentų ryšius.

Siekdama įgyvendinti išsikeltus tikslus, SMD rengia metines studentų mokslinių darbų konferencijas, diskusijas, atlieka politinių įvykių analizę, mokslo tiriamuosius darbus, organizuoja mokslinius seminarus, viešąsias kviestinių lektorių paskaitas.

Geriausių 2021–2022 m. rašto darbų almanachas yra vienas iš Draugijos projektų.